دخبر او نظر نړۍ

عبدالجلیل وجدي

عبدالجلیل وجدي

دخبر او نظر نړۍ

Ketabton.com

The N

Abdu

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خبر او نظر نړۍ

عبدالجلیل وجدي

۱۳۸۷ لمریز لېږدیز

د خبر او نظر نړۍ

لیکوال:	عبدالجلیل وجدي
اهتمام:	نقیب الله وجدي
کمپوز او ډیزاین:	سید عبدالله ولي زی
خپرندوی:	بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه
حقوقي او مالي ملاتړ:	د هېواد د پوهنیزو څېړنو او پرمختیا مرکز
د خپرېدو لړ:	لومړی
د چاپ نوبت:	لومړی
چاپ شمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپ ځای:	کابل
چاپچارې:	کاروان مطبعه
چاپ کال:	۱۳۸۷ لمریز لېږدیز

ای ایس بی اېن ISBN 978-9936-20-045-6

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

د اروابښاد استاد وجدي له هیلو سره سم د ا کتاب د افغانستان د دریو لسیزو د غمیزو د خبر او نظر د ډگر سپیڅلو مبارزو او شهیدو ژورنالیستانو هر یو:

سید بهاءالدین مجروح، عبدالرحمن پژواک، عزیزالرحمن الفت

او د دې لارې د نورو مبارزو پاکو ارواوو ته ډالۍ کېږي.

مهتمم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادونه

په ساده، روانه او عامه ژبه د استاد د لیکنو په اړه څه نه لیکم او نه هم دې ته تم کېږم چې استاد په کورني چاپېریال کې له موږ سره څومره له مینې ډک چلند کاوه، خو دا وایم چې استاد خپله ژبه او قلم د افغانستان د سمسورۍ او د خپلو هېوادوالو د ارامۍ په هیله خوځولي، په دې لار کې یې خولې تویې کړي، ستړیا یې ګاللې او مبارزه یې کړې ده.

د استاد ډېرې لیکنې او کتابونه له چاپ څخه پاتې دي، په دغو ناچاپو کتابونو او لیکنو کې داسې لیکنې هم شته چې له استاد څخه ورکې شوې وې او یو کتاب یې ښاغلي استاد حبیب الله رفیع ته د علامه پوهاند عبدالحی حبیبي په کتابتون کې لاس ته ورغلی و، دغه کتاب استاد د کتنې لپاره پوهاند حبیبي ته ورکړی و چې بیا په کشمکشونو کې ورک شو او اوس له نېکمرغه د ښاغلي استاد رفیع لاس ته ورغی، هیله ده دغه کتاب هم په همدې نژدې راتلونکې کې چاپ شي. د لادرکه شویو کتابونو له جملې څخه بل همدا کتاب و چې اوس ستاسې په لاس کې دی.

استاد د په علمي او فرهنګي ډګر کې د ځوانانو له روزلو سره ډېره مینه درلوده، چې د خبر او نظر نړۍ کتاب یې په همدې موخه لیکلی

و، د اروابناد استاد دا تلوسه وه چې د دې کتاب د خپرېدو له لارې د ځوانو ژورنالیستانو په روزنه کې مرسته وکړي، خو د ځینو ستونزو له کبله د دې کتاب چاپ وځنډېدو. دغه کتاب په ۲۰۰۴ کال کې اروابناد استاد په داسې حال کې چاپ ته چمتو کړی و چې د زړه د ناروغۍ له امله ډاکټرانو له ډېرو لیکنو څخه منعه کړی و، خو په همدغه حالت کې هم استاد زیار کاږه چې د راتلونکي او ځوان کهول لپاره مرسته وکړي.

له ډېرو هڅو او منډو ترړو وروسته مې ایله کتاب د روان کال د زمري په میاشت کې ترلاسه کړ او د استاد د هیلې د پر ځای کولو په خاطر دا دی د مرغومې په میاشت کې ترتیب او خپور شو.

د کتاب د چاپ په برخه کې له محترم عبدالمتین وردګ، ښاغلي حفیظ الله غښتلي، ښاغلي استاد پوهنیار محمدشفیق وردګ او ښاغلي سیدعبدالله ولي زي څخه مننه کوم، دوی د کتاب د چاپ په برخه کې غوره سلا او مشورې راکړې.

په مینه او ادب

نقیب الله وجدي

مرغومی ۱۳۸۷

کتنه

د استاد و جدي لنډه پېژندنه ..... ک

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر ..... س

سریزه ..... ف

لومړی څپرکی د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه ۲

دویم څپرکی موږ اتلان وو، که خبر جوړونکي؟ ۲۴

درېیم څپرکی د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟ ۳۴

څلورم څپرکی آزاد که مسؤل مطبوعات؟ ۵۰

پنځم څپرکی د هوا جنګیالۍ څپې ۹۶

شپږم څپرکی مفاهمه/ ابلاغ یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک ۱۲۰

اووم څپرکی ډله ییزه مفاهمه/ ابلاغ عامه ۱۴۶

اتم څپرکی مرکه ۱۶۸

نهم څپرکی ادب او ژورنالیزم ۱۸۰

نیولیک

څپرکی	سرلیک	مخونه
	د استاد وجدي لنډه پېژندنه	ک
	د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر	س
	سریزه	ف
لومړی څپرکی	د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه	۲
	د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه	۴
	راډیو په افغانستان کې	۱۷
	تلویزیون په افغانستان کې	۲۰
دویم څپرکی	موږ اتلان وو، که خبر جوړونکي؟	۲۴
درېیم څپرکی	د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟	۳۴
څلورم څپرکی	آزاد که مسؤول مطبوعات؟	۵۰
	آمرانه نظریه	۵۱
	د آزادو مطبوعاتو نظریه	۵۴
	د اجتماعي مسؤلیت نظریه	۵۸
	اسلام او د مطبوعاتو آزادي	۶۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

	د حکومتونو هوښياري: د مطبوعاتو آزادي	۶۷
	جمهوري اختناق؟	۷۰
	مطبوعات د خير غوښتونکي	۷۶
	د ډاکټر نجيب ډېره ناوخته هوښياري	۷۹
	د «جنګ» جنګ کول او څنګ نيول؟	۸۰
	د خلکو هوښياري او مطبوعات	۸۶
	د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معيارونه	۸۹
	انتقاد که پېغور؟	۹۰
	ژورناليزم او انتقاد	۹۲
	انتقاد او ادبي/ هنري دنيا	۹۳
پنځم څپرکی	د هوا جنګيالی څپې	۹۶
شپږم څپرکی	مفاهمه/ابلاغ يو ډېر پياوړی انقلابي ځواک	۱۲۰
	د ابلاغياتو تاريخي پس منظر	۱۲۴
	د مفاهمې/ ابلاغ تعريفونه	۱۲۶
	د ابلاغ يا مفاهمې خصلت	۱۳۰
	د ابلاغ توکي	۱۳۲
	د مفاهمې د پروسې عملي اړخ	۱۳۶
اووم څپرکی	ډله ييزه مفاهمه، ابلاغ عامه	۱۴۶
	ډله ييزه مفاهمه د نورو ډولونو په پرتله	۱۴۸
	له خپل ځان سره د يو چا مفاهمه	۱۴۸
	مخامخ مفاهمه	۱۵۱

	د کوچني ګروپ مفاهمه	۱۵۲
	د لوی ګروپ مفاهمه	۱۵۳
	عامه يا ډله ييزه مفاهمه	۱۵۳
	ميډيا او ژورناليزم	۱۵۹
	الکترونيک ژورناليزم	۱۶۰
	د خبرونو تنظيم شوی پروګرام	۱۶۵
اتم څپرکی	مرکه	۱۶۸
نهم څپرکی	ادب او ژورناليزم	۱۸۰
	د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې اړيکې	۱۹۲
	د ليکنې ښکلا او رنګيني	۲۰۸
	پايلې او وړانديزونه	۲۱۵
اخځليکونه		۲۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد وجدي لنډه پېژندنه

استاد عبدالجليل وجدي له نن څخه ۶۷ کاله د مخه د چک ولسوالۍ د سېوکې په سپېدار نومي کلي کې دغې نړۍ ته سترګې غړولي.

لومړنۍ زده کړې يې په عربي، صرف، نحو، فقه کې د خپلې کورنۍ په چاپېريال کې کړې دي.

پر ۱۳۳۰ لمريز کال يې په پښتو ټولنه کې لومړنۍ رسمي ماموريت پيل کړی. پر همدې کال په يوه مالي او اداري کورس کې شامل شو، چې له درې کاله تجربوي زده کړو وروسته يې په برياليتوب سره لومړۍ درجه برى ليک ترلاسه کړ.

د استاد رسمي زده کړو يو بل پړاو د ژورناليزم زده کړې يوه لوړه دوره وه، چې د کابل پوهنتون او د بهرنيو وتليو استادانو له خوا تدريس کېده. استاد له دغه کورس څخه په امتيازي لوړو نومرو لومړۍ درجه برى ليک ترلاسه کړ چې بيا د اصلاح ورځپاڼې مسلکي غړی شو.

پر ۱۳۴۱ لمريز کال د اطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا په ميمنه کې د مطبوعاتو مدير او د ستوري ورځپاڼې چلوونکي په توګه

وټاکل شو. څه له پاسه دوه کاله وروسته يې پر همدې دنده په ننګرهار کې پيل وکړ، چې پوره يو کال يې د ننګرهار ورځپاڼه وچلوله. له هغه وروسته په کابل کې د پيام حق ديني مجلې مسوؤل مدير و ټاکل شو، چې بيا د فولکلور د نوي تأسيس شوې څانګې مديريت وروسپارل شو. وروسته له هغه د ولسي جرګې لپاره د چک ولسوالۍ له خوا کانديد شو، چې پر وړاندې يې د کورنيو چارو پخوانی وزير ډاکټر عمر وردګ و. په انتخاباتي مبارزه کې له ماتې او يو څه لالهانديو وروسته د هېواد ورځپاڼې د مرستيال په توګه مقرر شو. د شهيد محمد داود خان په جمهوريت کې د هېواد ورځپاڼې رئيس وټاکل شو. له هغه يو کال وروسته د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو پرمختيا او پراختيا آمريت وروسپارل شو. په دغه موده کې يې يوه اکاډميکه پښتو مجله د جمهوريت پلوشې په نامه تأسيس کړه او وروسره يې په وروستيو دوو پېړيو کې د پښتو د چاپي آثارو د نړيوال سيمينار د جوړولو اړونده اداري چارې پر مخ بوتلې، چې په همدې يوه کلنه دوره کې يې په ننګرهار کې د نارنج ګل مېله د ګل سرخ مېلې سطحې ته لوړه کړه. دا په دې مانا چې د هغه وخت ټولې هنري او فرهنګي موسسې لکه کابل ننداري، افغانستان راډيو، افغان فلم او داسې نورې يې ته وهڅولې، چې ډېرې غوره او په زړه پورې ننداري نوموړې مېلې ته وړاندې کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد له پښتو او دري سربېره په انګریزي باندې هم ډېرې لیکنې کړې دي، خپل هېواد، خلک او کلتور یې نړیوالو ته ورپېژندلی دی.

ده د ادین خېل، سپوکي او په نورو نومو نو هم لیکنې کړي. لنډې کیسې یې هم کښلي هغسې چې جایزې یې هم ترلاسه کړي دي، چې ښایي په کتابي بڼه راټولې کړای شي.

استاد وجدي د ځوان نسل په روزلو کې پوره او بشپړه ونډه اخیستې ده. استاد چې کله په فرهنګي حلقه کې د یوه مسول په توګه کار وه، نو پوهنتوني ځوانان به یې د عملي کار لپاره تر خپل څنګ تر روزنې لاندې نیول.

د غوايي له کودتا سره څه موده و زګار شو. بیا یې د هېواد په ورځپاڼه کې چېرې، چې د ریاست چارې پرمخ بیولې، د یو عادي خبریال په توګه مقرر شو. څه موده وروسته د وخت چارواکو وردګو ته د روغې جوړې په جرګه کې واستاوه. خو دا پخلاینه ممکنه نه وه او همالته له خلکو سره پاتې او د مجاهدینو د قومي شورا غړی شو. څه موده وروسته د وردګو له خوا پېښور ته واستول شو. چې هلته په ممثله لویه جرګه کې یو کال په خدمت بوخت و او د هغې جرګې فرهنګي چارې یې برمخ بېولې. له دې وروسته استاد وجدي کوېټې ته لاړ او هلته یې په نړېواله مرستندویه موسسې کې د ژباړن په توګه دنده سرته رسوله له څلورو کالو راهیسې استاد کاناډا ته کډه شو.

استاد غوښتل، چې هېواد ته راستون شي. ډاکټرانو ورته ویلي وو چې نور یې روغتیا ښه ده، کړای شي چې په سفر لاړ شي. استاد هېواد ته د تګ ټولې چارې بشپړې کړې وې او ټاکل شوې وه، چې د مې پر ۱۵ مه نېټه د خپل ټاټوبي په لوري راوخوځي. خو لوی خدای (ج) خپل لوري ته وباله او له دې نړۍ څخه یې د مې پر څلورمه نېټه سترګې پټې کړې.

استاد په لسګونو کتابونه لیکلي او همدارنګه یې په پښتو، دري او انګریزي ژبو په سلګونو لیکنې چاپ شوي دي.

د ده له مشهورو کتابونو څخه (په افغانستان کې د عنعنوي جرګو نن او پرون، د لویې لوبې ستېج د زړونو او دماغونو ماینونه او د روښانیانو روښانه ملي لار) کتابونه دي. استاد د مهاجرت په کړاوجنو شېبو کې هم لیکنې، څېړنې کړي او په علمي غونډو او سیمینارونو کې یې برخه اخیستې.

د خدای بښلي استاد جنازه په کابل کې له رسمي تشریفاتو وروسته په درنو مراسمو د خپل کلي په هدیره کې خاورو ته وسپارل شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خبر او نظر په نړۍ کې نوی سفر

د خبر او نظر نړۍ د ژورنالیزم درسونه دي، هره برخه یې جلا لوست دی، چې له یو بل سره پېیلي دي. د پوهاوي اغېز یې داسې دی چې لوستونکی ځان په ټولګي کې د ښوونکي په وړاندې ګڼي، د دغې لړۍ د لوستو پر وخت ما ځان همداسې ګڼلی، لوستونکو هم ګوربت مجلې ته په خپلو لیکونو کې دې ته ورته تأثر څرګند کړی دی.

یوازې تیوریک او نظري درسونه، نه بلکې استاد وجدي په ځینو اړخونو کې د خپل ژورنالستیک ژوند تجربې او د سړې جګړې په اړدو کې د لویدیځ او ختیځ، د کابل رژیم او مقاومت مطبوعاتو لوری، شخړې، سیالی او ورسره د پاکستان او لویدیزو هېوادونو مطبوعاتي او ژورنالستیک پرمختګونه هم راسپړلي پرون یې له نن سره نښلولی او بیا یې بېرته د نن د پرمختګونو رڼا ته ځلولی، په دې توګه یې د میډیا انقلاب د څپو، شورموږ ته را رسولي دي.

تیوریک درسونه داسې وي چې په عملي اړخونو کې ترې د ګټې د مخه یې خنډونه، آن چې تړلي وي- زموږ د ځینو استادانو نوټونه همداسې وؤ زده کوونکي اړ وؤ چې ټکی په ټکی یې یاد کړي-

هغوی چې داسې کولای شوای ښوونځي او زده کوونکو په ژبه یې «میخانیک» باله او چې ما غوندې یې ماغزه ستومانه ؤ په آزموینه کې یې هم برخه خواره وه. خو ځینې داسې وي چې سړی ته داسې یوه کړکۍ، پرانیزي چې له رڼا او تودوخې سره یې باندنی ښکلا هم مخې ته کېږدي. د استاد وجدي په دغو لیکنو (درسونو) کې همدغه روح په څپو او غزېدو دی، ځکه خو یوازې نظري او تیوریک نشو ورته ویلای- بلکې په عملي ډګر کې هم د لوستونکو مخه رڼوي.

په افغانستان کې چې په دې اړه څه خپاره شوي ډېری د بهرنیو او هغه هم زړو آثارو وچې ژباړې دي، و به د لوست، خو سر به دې خلاص نشو ګڼلای- په بیا بیا لوستو دې هم خپله ورکه په ګرانه پکې په ښه کولای شوای.

استاد وجدي لوستونکي له دغې لالهاندې را ګرځوي- استاد په دغو درسونو کې پر یوه وخت د ژورنالیزم زده کړې، مطبوعاتي کار کوونکي، د ژورنالیزم ښوونکي او همداسې عام لوستونکي له لاس څخه نیسي او هر یو خپلې لارې ته سیخوي چې د دغه لیکنې ارزښتمنه ځانګړنه ګڼلای شي. دغه اثر به د درسي او مرستیال درسي کتاب په توګه هغه تشه ډکه کړای شي چې په دې اړه زموږ ټولو پر وړاندې ده.

په ډېر ادب

شهرت ننګیال

لندن

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

«موږ د اطلاعاتو او مواصلاتو په عصر کې ژوند کوؤ، دا کلیشه یي عبارت، په افغانستان کې د رواني غمیزې د پیل کېدو نه مخکې وختو کې، د خلکو په خولو کې لوېدلی ؤ. بیا کله چې افغانستان د چا خبره، د ډول ډول انقلابي تودو جګړو ډګر وګرځید، ورسره د «میډیا د انقلاب» شورماشور هم زیات شو او افغانستان د ډېرو سترو او مهمو پېښو د مرکز په توګه د میډیا د انقلاب یو آزموینځی او د نړۍ د هر ګوټ د ژورنالیستانو د پریکټس پخولو یوه ساحه وګرځول شو.

نړېدلی شوروي اتحاد، د میډیا په جګړو کې د خپلې سیالۍ پر مخ بیولو لپاره، په افغانستان کې د راډیویي او تلویزیوني شبکو ډېرې پیاوړې دستګاوې په کار واچولې او له دې لارې یې کولای شواى چې د آسیا پر زیاترو هېوادونو د «خبر او نظر» بارانونه واوروي. خو د وچو تبلیغاتو دغو مصنوعي بارانونو داسې غم نه درلود چې د خلکو زړونو او دماغونو ته لاره وباسي ځکه چې دا وخت خلکو ته د دوی له خوا د خپرې شوې ایدیالوژۍ اصلي ماهیت څرګند

شوی ؤ. وروستیو پایلو وښودله چې په افغانستان کې د شوروي د نظامي زور او ځواک د اوبه کېدو تر څنګ د دغه رژیم ستومانوونکی پروپاګنډي سیالۍ هم د رژیم د اقتصاد د ملا په ماتولو کې غټه ونډه لرله.

په وړاندې یې، د شوروي اتحاد اصلي سیال یعنې د امریکا متحده ایالاتو په دغه سیالۍ کې شمېرلي ګامونه په مخکې اخستل، هغه وخت امریکا، څه نا څه له شوروي سره مخامخ د تودې جګړې کولو څخه ډډه کوله خو د نورو تر شا درېدله او خپل ټوپکان یې د همدوی پر اوږو اېښودل. په پروپاګنډي جګړه کې یې هم رویه په همدې ډول وه. هغه یې کوله چې په نورو هېوادو کې د لویو دستګاوو د درولو ملاماتوونکی لګښتونه په غاړه وانخلي، بلکې د راډیو بروډکاسټینګ کوچنۍ کوچنۍ سیارې دستګاوې برابرې کړي او ځینو تنظیمونو ته یې ورکړي او داسې بوستړونه برابر کړي چې په پټه او په آسانۍ سره په قاچاقي توګه داسې هېوادونو ته صادر کړل شي چې هغوی د لویدیځې نړۍ په تېره د امریکې د تلویزیوني خپرونو په وړاندې بندیزونه لګوي.

همدا ډول خبرې په یو سیمینار کې، د یوې امریکایي ډیپلوماتې یعنې په اسلام آباد کې د امریکې د لوی سفیر د ماندینې میرمن اوکلې “Phyllis E. Oakley” له خولې څخه، ایران ته د خپل زور ښودلو په ترڅ کې، ووتلې. دا سیمینار د ۱۳۷۰ کال د غویي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

میاشت کې، په اسلام آباد کې د افغانستان ثقافتي شوری جوړ کړی ؤ.

دغې په عمر پخې امریکایي مېرمنې چې د هغه هېواد د میډیا سره یې مسلکي تړون درلود د اطلاعاتو پر مختللې ټکنالوژۍ ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دويم انقلاب درجه ورکړه خو خپله دا خبره یې د يو شمېر پوهانو په څېړنو پټه کړه دې د اطلاعاتو د هغو بارانونو يادونه وکړه چې د لويديځو هېوادونو تلويزيونونو او نورو رسنيو وسيلو په ختيځه اروپا واورول او هلته يې د خپلواکۍ او آزادۍ په لوري د بهيرونو لپاره د زمانې تناوونه را لنډ کړل. ګواکې لويديځې میډیا د اووښتون زمانه په پولنډ کې لسو کلونو، په مجارستان کې لسو مياشتو، په ختيځ آلمان کې لسو اوونيو، په چکوسلواکيا کې لسو ورځو او په رومانيا کې لسو ګړيو ته را لنډه کړه.

حقيقت هم دا دی چې د لويديځوالو تلويزيوني شبکو د پراخې غوړېدلې وريځې په څېر، دا ټوله نړۍ په خپل جال کې رانغښتې ده چې په هره خوا او هره برخه باندې يې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوروي. خو که امريکايي مېرمنې د سياسي تبصرې په ځای خپل مسلکي نظر ښودلی وی نو دې ښايي دا خبره هم کړې وی چې د لوېديځو هېوادونو په میډیا کې د افغانانو د جهاد او زړورې مبارزې انعکاس د ختيځې اروپا د ملتونو له سترګو خوب، وېره او ډار وتښتول. دوی په خپلو ټولو حواسو دا حقيقت درک کړ چې افغان

غوندې يو ملت چې د نفوسو په لحاظ کوچنی او د شتمنۍ په لحاظ بې وسه دی، د خپل پياوړي ايمان او مورال په برکت او طاقت يو زبرځواک د شا په لوري تګ او تېښتې ته اړ کړ.

د ژورناليزم له نظره افعال (Verbs) يعنې کارونه او اکشنونه له نومونو يا اسماؤ (Nouns) څخه زيات ارزښت لري. په بله ژبه نومونه يا اسمأ هغه وخت «خبر جوړونکی» ګرځي چې «افعال» ورڅخه صادر شوي وي او يا خو څه کارونه او اکشنونه ورباندې شوي وي. په دې حساب «افغان» د هغه ملت نوم دی چې کردار او ټينګار يې د پېړۍ په يوه څلورمه کې د ټولې نړۍ د میډیا لپاره د «خبرونو» د ليکلو او د «نظرونو» ښودلو زمينې زياتې کړلې.

دلته دا ټکی هم د يادونې وړ دی چې ژورناليزم په خپل خاص سبک کې د صفتونو (Adjectives) کتارونه نه خوښوي. کسان يا شيان په ښو نومونو نه ستايي په بدو نومونو يې هم نه يادوي. بلکې د هر چا او هر شي ښېګڼې يا بدۍ د څرګندو، ژونديو او خوځنده حقايقو د ليکلو او ښودلو له لارې تجسيموي. په دې توګه نړيوالې میډیا د افغان ملت اتلولي او زړورتيا همدارنګه په سياست کې د دغه ملت زړه ځوروونکي ناکامي، د توصيفولو په ځای، ډېر څله د حقايقو له لارې ښودلې او شرح کړې ده.

زموږ جهاد، همدارنګه زموږ کورنيو جګړو نړيوالې مېډيا ته ډېر شيان په لاس ورکړل، خو زموږ لپاره يې د خير او برکت لورينه ډېره لږ وه. د مېډيا هغه ماشينري چې په خپله په سياستونو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکېلو افغانانو په لاس چلېده، د «خبر» په ځای زیاتره د «نظر» په محور چورلېده. تعلیمي اړخ یې همداسې ؤ. د تفریحي اړخ په باره کې ښایي دا خبره بس وي چې «په جنګ کې ګوړې نه ماتېږي.» نظریات هم د بېلابېلو تنظیمونو او سیاسي ګروپونو په قالبونو کې اچول شوي وړاندې کېدل. د «کیڼ اړخ» یا «ښي اړخ» دې ډول واردو شویو او قالبي نظریاتو زموږ له یو شمېر غوره ملي ارزښتونو سره هم، وخت په وخت ټکرونه درلودل. همدا سبب دی چې د یو اړخ نظریاتو زموږ ملي ارزښتونه د «ارتجاع» او د بل اړخ نظریاتو هغه د «جهالت» په سپکو کاڼو یا تېږو وتلل. پر موږ قصداً د داسې یو کلتور د تپل کېدو هڅه کېدله چې د هغه تر بدمرغ سیوري لاندې «خپل پردي کړو او پردي را خپل کړو» چې پایلې یې له بده مرغه د فاسدو کینو او ډېرو کرغېړنو کورنیو جګړو په بڼه راووتلې.

اصلي خبره داده څومره چې زموږ خپله مېډیا د نورو په لاس او یا د نورو تر اغېزې لاندې چلېدلې ده هومره یې د افکارو د روښانولو په ځای د ماغزو مینځلو دنده پر مخ بیولې ده. نو اوس موږ دې ته سخته اړتیا لرو چې له خپلې میډیا څخه د جنګونو دوړې او ګردونه او پر هغې باندې نور تپل شوي شیان پاک کړو او دا هینداره دومره صافه او شفافه کړو چې هر څوک او هر شی موږ ته په خپله اصلي بڼه او څېره کې را ښکاره کړي یعنې دا چې موږ له اصلي خوځښتونو او حقایقو څخه ښنګه چې دي هغسې خبر کړي.

زه دنیمې پېړۍ راهیسې د هېواد مطبوعاتو په خدمت مصروف شوی یم. په دې دومره موده کې مې د هېواد د مطبوعاتو ډېرې هسکې او ټیټې څپې لیدلې ما په خپله هم، په دې څپو کې د لاهو کېدو له امله د هسکېدو او رالوېدو مرحلې تېرې کړې دي. د کار او خدمت په دې دومره موده کې د ژورنالیزم یو دری کلن کورس همدارنګه یو بل څو میاشتنی کورس چې د یو امریکایي پروفیسر له خوا تدریس کېده، زه د ژورنالیزم د مسلکي لارې او لیکې سره یو څه آشنا کړم. د کار په جریان کې ماته د دې زمینه هم برابره شوه چې د هغو کسانو سره د کار په ساحه کې د ملګرتیا ویاړ ولرم چې د ژورنالیزم په رشته کې یې د ډوکتورا یا ماسترۍ ډیپلومې تر لاسه کړې وې. له بلې خوا د هېواد په ورځپاڼه کې زما د نسبتاً اوږدې مودې خدمت کولو ماته څه نا څه داسې یو صلاحیت را ښنلی ؤ چې د کابل پوهنتون د ژورنالیزم د پوهنځي له شاګردانو سره د عملي ژورنالیزم په پرېکټس کې مرستې وکړی شم.

زما ځینو ملګرو له پخوا راهیسې له ما نه غوښتنه لرله چې د ژورنالیزم په باره کې خپل اخستل شوی یاددښتونه سره برابر کړم او د خپلو تجربو سره یو ځای یې د مقالو په بڼه ولیکم. ما په داسې وخت کې په دغه کار باندې لاس پورې کړ چې زما او زما د مسلک تر منځ د شپږو کلونو یو واټن راغلی ؤ. په دغه موده کې مې له یوې امریکایي موسسې (ایم.سي.آی.) سره چې د جنوب لویدیځ افغانستان لپاره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روغتیا پالانو د روزلو دنده په غاړه درلودله، د یو ژباړونکي په توګه کار کاوه. په دغه وخت کې د طبي مضامینو ژباړلو ته اړ شوی وم او سختو طبي اصطلاحاتو زما ذهن زيات مصروف ساتلی وؤ. نو مانشو کولای چې د ژورنالیزم پر مخ تلونکې بهیر ګام په ګام وڅارم. ښايي له دې امله زما په کار کې نیمګړتیاوې زياتې وي. سره د دې هم د ګوربت د مجلې مدیر ګران ورور غښتلي په دې خبره هڅولم چې د دې لړۍ مضامین د پوهنتونونو د ژورنالیزم د څانګو شاګردان په پرله پسې توګه لولي او ګټه ورڅخه اخلي.

په دې مضامینو کې د نظري ژورنالیزم په باره کې ځینې موضوعات شرح شوي دي. سمدلاسه دلته عملي ژورنالیزم په باب د څه لیکلو څخه ځکه ډډه شوې ده چې هغه د یو فن په توګه د ډرېورۍ په څېر یوازې د لیکنې له لارې نه ښودل کېږي بلکې تطبیقي او عملي کارونو ته زیاته اړتیا لري. زه باور لرم چې استادان به، په دې ساحه کې شاګردانو ته مخامخ ډېر څه وښيي. سره د دې هم که زه دلته په کاناډا کې د عملي ژورنالیزم په باره کې نوې، آسانه او په زړه پورې

لارې چارې وموموم، هغه به د افغانانو د اړتیاوؤ او امکاناتو په نظر کې نیولو سره ترتیب او وړاندې کړم.

خدای (ج) دې وکړي چې زما په دې لیکنه کې، زما د هیلې او د مینه والو دغوښتنو سره سم داسې مواد ځای شوي وي چې زموږ په هېواد کې د یو سالم او روڼ ژورنالیزم د ودې سره مرسته وکړی شي او همدغسې یو ژورنالیزم د ټولنې د روغ او رمټ عصبي نظام په څېر زموږ په ملي هوښیارۍ او ملي تفکر کې د ونډې خاوند وګرځي.

و من الله التوفیق

عبدالجلیل وجدي

د اپریل ۱۳/ ۲۰۰۴

تورونټو-کاناډا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه

د میډیا تاریخ ته لنډه کتنه

داسې ویل کېږي چې چینایان، لومړني خلک وؤ چې یو ډول چاپ يې د لومړي ځل لپاره را ایستلی ؤ. دا خبره هم مشهوره ده چې کاغذ هم د لومړي ځل لپاره په چین کې اختراع شوی دی. همدارنګه لومړنی کتاب هم په (۸۶۸) میلادي کال کې په چین کې چاپ شوی دی. دا هم ویل کېږي چې له ټولو څخه پخوانۍ درباري جریده (Court Gazette) هم په چین کې راوتلې ده. که خبره داسې وي نو شرق د مطبوعاتو په پیدایښت کې له غرب څخه ډېر وړاندې ؤ. غرب د طباعت چل له چین زده کړی دی. خو په خپله چین د ۹- ۱۰ پېړیو په موده کې خپل دغه فن ته وده ورنکړای شوای.

اروپائیانو په (۱۵) پېړۍ کې دغه فن ته د وخت د شرایطو سره سمه وده ورکړه. د جرمني د مینز د ښار یو زرګر ګوتنبرګ د طباعتي حروفو جوړولو کار دومره پرمخ بوتلو چې دغه کار يې یوازې د مطبوعاتو پیلامه ونه ګرځید، بلکه د تاریخ یوه بله مبداء هم وبلله شوه. بالاخره دی په دې بریالی شو چې د لرګیو د ټوټو په ځای فلزي حروف جوړ کړي. ددغو حروفو لپاره یې مناسب رنګ (سیاهي) هم جوړه کړه. ګوتنبرګ په ۱۴۵۶ کال کې د انجیل (۳۰۰) نسخې چاپ کړلې. تر دې وروسته د طباعت صنعت په ډېرو نورو هېوادو کې هم رواج وموند. د ایټالیې د وینز ښار هغه ځای ؤ چې د طباعت د ښکلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز وګرځید. دا هغه وخت ؤ چې هم حکومت او هم کلیسا د طباعت صنعتګران هڅول. کګزټون (Caxton) د انګلستان لومړنی طباعتي صنعتکار ؤ چې انګریزي ژبه یې په ۱۴۷۶ کې له طباعت سره آشنا کړه. تر دې دمخه به کتابونه یوازې په لاتیني ژبه چاپېدل. تر دې وروسته د نړۍ په تجارتي مراکزو کې طباعت ډېر زیات رواج وموند. لومړی ورځپاڼه په ۱۷۰۲ کې په لندن کې (The daily Courant) په نامه راووتله.

اروپایي استعماریونو چې له مطبوعاتو څخه یې د یوې استعماري وسیلې په حیث کار اخیست، په نړۍ کې د دغه صنعت لمنه زیاته خپره کړې ده. بنجامین هریس لومړنی انګریز دی چې امریکا ته د تګ سره سم یې هلته په ۱۶۹۰ کال کې یوه جریده (Publick Occurrences) په نامه راو ایستله. تر ده وروسته یو امریکایي جان کمپبل (John Campbell) په ۱۷۰۴ کال کې یوه امریکایي ورځپاڼه چې (Boston News-letter) نومیده خپره کړه. فکر کېږي چې لومړنی روسي خپرونه په ۱۷۰۳ کې خپره شوې ده.

پرتګالیانو په ۱۵۵۰ م کې هند ته مطبعه راوړې ده. لومړی به په دغه مطبعه باندې مذهبي کتابونه چاپېدل. خو جې.اې.هیکي (J.A.Hichey) لومړنی سړی ؤ چې په کلکته کې یې د (Bengal Gazette) په نامه یوه جریده په انګریزي ژبه کې خپره کړه.

زموږ د هېواد دوې لويې ژبې هم د لومړي ځل لپاره اروپائیانو د خپلو خاصو مذهبي او استعماري هدفونو لپاره له طباعت سره آشنا کړې دي. د دري ژبې لومړنی چاپي اثر د «داستان مسیح» په نامه د لاتیني ژباړې سره یوځای په ۱۶۳۹ میلادي کال کې په لندن کې چاپ

شوی دی. همدارنګه د پښتو لومړنی چاپي اثر د ګولډن سټیټ ډکشنري ده چې په ۱۷۸۷ کې چاپ شوې ده.

د افغانستان د مطبوعاتو پرون ته یوه کتنه:

په افغانستان کې هم مطبوعات او ډله ییزې مفاهمې نورې وروستنۍ وسیلې د مهمو حوادثو، بدلونونو، اوښتونونو او بحرانونو مولودې او هم محرکې دي. د هېواد د مطبوعاتو پرون ته یوه لنډه کتنه دا څرګندوي چې په افغانستان کې مطبوعات د ۱۹ پیړۍ په زړه کې چې له انګریزانو سره د افغانانو تقریباً سل کلنه مبارزه د بشپړتابه یوې مهمې مرحل ته داخلېده او د اصلاحاتو پروسه هم د دې لویې مبارزې یوه برخه ګرځېده، منځ ته راوستل شول.

د افغانستان مطبوعاتو د پیدایښت له لومړۍ ورځې څخه تر ننه پورې د باراني او طوفاني ورځو په څېر خپل پوره او ډېر روڼ مخ خلکو ته نه دی ښودلی. د بېلوبېلو وختونو د بحرانونو، اختناقونو، جنګونو او انقلابونو، وریځو، دوړو او ګردونو او په وروستیو وختو کې د جنګونو لمبو او دودونو هغه یا په بشپړ ډول د خلکو له نظره پټ کړي او یا یې پوره په خپل اصلي شکل نه دي ورښودلي.

د هېواد د مطبوعاتو په آسمان کې لومړنی راختلی ستوری شمس النهار ؤ چې له نن څخه کابو یوه نیمه پیړۍ د مخه یې د امیرشیرعلی خان د سلطنت په دویمه دوره (۱۸۶۸ م) کې په خپلو خپرونو پیل کړی دی. ځینې څېړونکي لیکي چې د دغسې یو اخبار خپرول د هغو اصلاحاتو یوه برخه وه چې سید جمال الدین افغاني یې امیرشیرعلي خان ته د ده د سلطنت په لومړی دوره (۱۸۶۶) کې سپارښتنه کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي چې په ځینو وختو کې به دغه جریده، په دوؤ اوونیو کې یو ځل چاپېدله. د شمس النهار لومړنۍ ګڼې ته له کتنې څخه څرګندېږي چې جریده، په افغانستان کې د یوې نوې پدیدې په حیث مجبوره شوې ده چې په خپله د خپل ځان د پېژندنې په باره کې ډېرې خبرې وکړي. له مشترکینو سره د خپلو اړیکو او له هغوی څخه د اشتراک د پیسو د ترلاسه کولو په لارو چارو رڼا واچوي. مثلاً د «اشتهار»، «اطلاع ضروري» عناوین له همدې موضوع سره اړه لري.

د شمس النهار د داسې یوې خبرې څخه چې (... سعی درین خواهد بود که خبرباز اری و پوچ هر ګز در این اخبار درج نګردد...) څرګندېږي چې دغه اخبار د ښاري او محلي خبرونو په مقابل کې داسې یو دریځ درلود چې نننی ژورنالیزم یې نه تائیدوي البته په اصطلاح د «د پوچو خبرونو» د نه خپرولو په برخه کې ورسره توافق لري. د افغانستان د مطبوعاتو دغه عنعنه چې د پخوانیو ځراغونو په څېر تر خپلو سترګو لاندې ځمکه په تیاره کې ساتي له همدغه وخت څخه پیل شوې ده.

په ټول اخبار کې یوازې په کابل کې د بې سارې سختې واورې د اورېدو او سختې یخنۍ په باره کې یو خبر محلي جنبه درلوده چې د خلکو د ژوندانه سره یې ډېره نژدې رابطه هم لرله. خو هغه د یوې داسې طبیعي پیښې په باره کې ؤ چې غیر عادي حالت یې د څو کسو د وژل کېدو پایله ورکړې وه. اجتماعي ارزښت یې یوازې دومره ؤ چې په بیک توت کې څو تنو، دوؤ ښځو ته د نجات ورکولو په باره کې خپله انساني وظیفه سرته ورسوله. یو-دوه داسې خبرونه هم په کې راغلي دي چې د افغانستان د خلکو سره یې روحي او عقیدوي نژدې والی درلود. او هغه د څو کسانو د مسلمان کېدو د پېښو په باره کې وؤ. د

شمس النهار د لومړنۍ ګڼې نور خبرونه د لیرې هېوادو او لیرې قارو سره اړه لري. د افغانستان د خلکو او حکومت د کارونو او فعالیتونو اجتماعي هڅو او اجتماعي تحولاتو په باره کې چې دغه وخت پیل شوي وؤ خبرونه یا تبصرې نه لري.

سره د دې هم، د دې جریدې څو نورې ګڼې چې نورو څېړونکو لوستې دي دا راښیي چې په دولتي اعلامیو او خپرونو یې علاوه خبرونه، ادبي لیکنې ځینې نورې داسې مقالې یې هم خپرولې چې د لوستونکو د فکرونو په روښانه کولو او د دوی په خبرتیا کې بې تأثره نه وي. مثلاً په خپله یوه مقاله کې یې لیکلي دي چې په افغانستان کې، خلکو له دې امله چې پومبه یې انګلستان په ارزانه بیه اخستله او په مقابل کې یې خپل ټوکران ورباندې په لوړه بیه خرڅول، د پومبې له کرنې څخه ګټه نشوای کولای بلکه زیان یې لیده، سبب یې دا وؤ چې دغه خلک د علم او کمال څخه بې برخې پاتې شوي وؤ.

یوې یوویشت کلنې تورې دورې چې له (۱۲۵۹ ل- ۱۸۸۰ م) څخه تر (۱۲۸۰ل – ۱۹۰۱) پورې یې دوام وکړ د مطبوعاتو لمر په تورو وریځو کې پټ او بیا ورک کړ. په دغه موده کې چې د امیرمحمد یعقوب خان او امیرعبدالرحمن خان د سلطنت دورې دې ملت دوؤ فشارونو (انګریزي استعمار او داخلي استبداد) لاندې راغلی ؤ. نو ځکه د اختناق اندازه ډېره زیاته وه. که څه هم د امیرعبدالرحمن خان د پاچاهۍ په موده کې کابل ته یوه بله مطبعه هم راوړل شوه، خو هغه مستقیماً د امیر تر کنترول لاندې راغلې وه. په خپله امیر هر څه حتی لیکوال هم ؤ. د ده په زمانه کې کومه جریده نه چلېده خو ځینې دیواني خپرونې لکه فرمانونه، ابلاغیې، اعلامیې او داسې نورې مروجې وې مګر د کتابونو چاپولو کار نسبتاً ښه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ روان ؤ لکه چې د ده د سلطنت په موده کې لږ او ډېر (۳۰) ډوله کتابونه چاپ شوي او خپاره شوي دي.

د کوم ملت د زړه په کور کې چې د مطبوعاتو د لمر ځرک لګېدلی وي، هغه په تورو تیارو کې هم د لارې ایستلو هڅه د لاسه نه ورکوي. لکه چې د هغه وخت د استبداد په خېټه کې یو نوی غورځنګ خپله وده پیل کوله. دا غورځنګ د مشروطیت غوښتونکو نهضت ؤ چې د امیرحبیب الله خان پاچاهۍ په موده کې یې خپل ځان رابښکاره کړ. د حبیب الله خان سلطنت په حقیقت کې د عبدالرحمن خان د سلطنت ادامه وه خو یوې جزوي پېښې پکې د بېلوالي کرښه راوایستله هغه دا وه چې د افغانستان د ژورنالیزم پلار محمود طرزي چې د مرحوم پوهاند حبیبي په قول په ترکیه کې یې د سید جمال الدین افغان له مخامخ خبرو څخه زیات اثرات اخیستي ؤ. په ۱۹۰۱ کال کې د امیرعبدالرحمن خان د فاتحې اداکولو او د امیرحبیب الله خان د جلوس د مبارکۍ لپاره کابل ته راغی. د ده فضل او پوهې په امیر اغېزه وکړه او هیله یې ترې وکړه چې کابل ته راستون شي. دې پخوا د امیر عبدالرحمن خان سره د ناوړه تفاهم له امله د خپلې کورنۍ سره دمشق ته تللی ؤ. کله چې محمود طرزي په ۱۹۰۲ کال کې کابل ته راغی لومړی یې د ژول ورنر داستانونه په دري واړول چې امیر یې ولولي. خو دغو کارونو د ده د لیکوالۍ او سیاسي غوښتنو تنده ماته نه کړه نو د یوې جریدې د خپرولو لپاره یې خپلې هڅې پیل کړلې.

د ده دغو هڅو په پایله کې، له شمس النهار څخه وروسته دویمه جریده د افغانستان سراج الاخبار په نامه د ۱۹۰۶ جنوري په ۱۱ نېټه راووتله، مسؤل مدیر یې د شاهي مدرسې مدرس مولوي عبدالرؤف خان کندهاري ؤ. د افغانستان سراج الاخبار یوازې یوه ګڼه

خپره شوې وه. ویل کېږي چې د درولو علت یې د بریتانیې د حکومت مداخله وه. د دغه اخبار په درېدو سره یو ځل بیا د تورتم حالت راپیدا شو خو په دې موده کې د کتابونو چاپولو لړۍ په ټپه ونه درېده. د ۱۹۱۱ کال په وروستیو وختو کې هغه ډیوه چې د بلېدو سره سم یې رڼا ورکه شوه، یو ځل بیا راپیدا شوه او د سراج الاخبار افغانیه په نامه یې خپلو خپرونو ته دوام ورکړ.

داځل د تنویر اور تودو چې دغه طاقت د علامه محمود طرزي په شان یو لوی سیاست پوه، ادیب او مدبر شخصیت په لاس ورغی. د افغانستان د ژورنالیزم پلار محمود طرزي اخبار په لنډ ډول خو په ډېره جامع توګه په خپلو الفاظو کې داسې تعریف کړی دی: (اخبار جمع خبر است که ضد آن بی خبری است.) په دې توګه دی د خبرتیا او بې خبرۍ تر منځ توپیر ته اشاره لري او خبرتیا د هر چا لپاره ضروري بولي. د سراج الاخبار د لومړنۍ سرمقالې څخه ځرګنده شوه چې ده هغه وخت د خبر لیکنې درې مهم هدفونه (خبرول، تعلیم ورکول او مصروف ساتل) په مخکې اچولي وؤ. د افغانستان د هغه وخت په شرایطو کې د محمود طرزي د خبرنګارۍ ځلورمه وظیفه د استعمار ضد ملت پالنه وه.

د دوؤ روسي څېړونکو (ماسون او رومادین) د لیکنو له مخې په ترکستان کې د تزاري روسیې حکمران جنرال کورا پاتکین، د سراج الاخبار د خپرونو څخه شکایت درلود. دغه اخبار په افغانستان کې د مشروطیت غوښتونکو له خوا چاپېده چې نورو محکومو ولسونو ته یې هم د آزادۍ پیغامونه درلودل. روسان د دغه اخبار د خپرونو څخه انګریزانو ته په شکایت ورغلل او ورته ویې ویل چې د افغانستان په امیرحبیب الله خان فشار واچوي چې د دغه اخبار ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنده کړي، ځکه چې سراج الاخبار په خلکو کې د آزادۍ غوښتنې جذبه راوېښوي او خلک د روس او انګریز په ضد را پاروي. خو انګریزانو په خپله هم، له دوی څخه د مخه دا ډول شکایت درلود. د ډیلي چیف کمشنر (W.M.Haily) د ۱۹۱۴ کال په سپتمبر کې د جنایي اطلاعاتو سرمامور ته ولیکل چې د سراج الاخبار د خپرونې لهجې زموږ ګټې له سخت زیان سره مخامخ کړي دي. باید په هند کې د هغه د خپرېدو مخه ونیوله شي.

په هند کې برتانوي نایب السلطنه (وایسرای) د ۱۹۱۴ کال د دسمبر په میاشت کې د افغانستان له امیر څخه وغوښتل چې په سراج الاخبار کې د برېتانیا په ضد د خپرونو مخه ونیسي. په دغه وخت کې د سیمې د شاوخوا مطبوعاتو لکه د کلکتې (حبل المتین) او د ایران (عصر آزادی) او (نهضت شرق) جریدو هم د افغانستان د نهضت او مطبوعاتو پېروي کوله.

سراج الاخبار اته کاله خپور شوی دی چې د امیر حبیب الله خان د مړینې سره سم یې نشرات پای ته رسېدلي دي او «امان افغان» د هغه ځای نیولی دی. په دې دوره کې د خپرونو بل مهم ګام د مسلکي خپرونو خپرېدل وؤ لکه چې د سراج الاخبار افغانیه ترڅنګ د افغاني ماشومانو لپاره د سراج الاطفال په نوم یوه جریده خپروه شوه.

د خپلواکۍ له ترلاسه کولو وروسته د هېواد د هر اړخیز پرمختګ لپاره د پروګرامونو د طرحې په ترځ کې د خپرونو د پراختیا او پرمختګ هڅه هم وشوه. په لومړۍ مرحله کې د خپرونو ژبه د هېواد د آزادۍ ساتلو او د پرمختګ لپاره وګومارله شوه او په بله مرحله کې د خپرونو د غږ رسېدلو او رساکېدو لپاره پراختیایي او پرمختیایي

ګامونه پورته شول. د خپرونو وسعت او تنوع ته پاملرنه وشوه او دهېواد ګوټ ګوټ ته د هغه د رسېدلو هڅې پیل شوې.

د مرکزي اخبار «امان افغان» تر خپرېدو لږ وروسته لاندې خپرونې پیل شوې:

اتحاد مشرقي (۱۲۹۸ ش) په ننګرهار کې، الغازي (۱۳۰۰ ش) په پکتیا کې، اتفاق اسلام په هرات کې، طلوع افغان (۱۳۰۰ ش) په کندهار کې، بیدار (۱۳۰۰ ش) په مزار شریف کې خپلې خپرونې پیل کړې. همدارنګه اتحاد، ستاره، افغان، اصلاح د ولایاتو له خپرونو څخه وې.

د «افغان» په نامه د افغانستان لومړنۍ ورځپاڼه د لومړي ځل لپاره په مرکز کې راووتله. همدارنګه ارشاد النسوان (د ښځو لپاره اختصاصي جریده)، ابلاغ (قانون خپروونکې دیواني جریده) او د حقیقت جریده یوه په بله پسې خپرې شوې. ورسره د معرف معارف، مجموعه عسکریه، آینه عرفان، مجموعه صحیه او پښتون ږغ مجلې خپرې شوې.

د افغانستان د لومړني اساسي نظامنامې (اساسي قانون) چې په ۱۳۰۱ لمریز کال کې تسوید او تصویب شو. په خپله ۱۱ مادو کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بیان آزادي تضمین کړه او بیا په ۱۳۰۳ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د ثروت، انیس، نسیم سحر او نوروز آزادي جریدې رامنځ ته شوې. همدا وخت د مطبوعاتو لومړنۍ ریاست جوړ شو او لومړنۍ آزاده مطبوعاتي محاکمه وشوه.

په افغانستان کې د مطبوعاتو د دې بیړنۍ او چټکې ودې له اوج ته رسېدو سره یو ناڅاپه د سقوي دورې د اړو دوړ له امله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطبوعات له سقوط او رکود سره مخامخ شول خو بیا هم رژیم ته د تبلیغ د اړتیا له امله په ټپه و نه دربېدل. عاجل فرامین او ابلاغیې نشر شوې او ورسره د هېواد مرکزي اخبار «امان افغان»، «حبیب الاسلام» په نامه خپور شو. همدارنګه د کندهار «طلوع افغان» نوم په «مؤید الاسلام» وګرځول شو. په خان آباد کې د «اصلاح» پر ځای «نهضت الحبیب» او په مزار شریف کې د اتحاد اسلام بیا «بیدار» پر ځای «رهبر اسلام» جریدې خپرې شوې. «الایمان» د یوې دینې جریدې په توګه په ننګرهار کې خپور شو او «الاصلاح» او «اتحاد افغان» په پکتیا کې د نادرخان او شاه محمودخان له خوا چې دا وخت له سقویانو سره په جنګ وو خپاره شول. په همدې توګه دا وخت خو نورې جریدې د «غیرت اسلام» «د کور غم» او «سورسات» په نومونو په کندهار او ننګرهار کې خپرېدلې. دا وخت د «افغانستان» په نوم یوه جریده له لاهوره هم خپرېده چې د هېواد خواخوږو پکښې کار کاوه.

په نادري دوره کې په سرکاي سطحه اکثره مړې شوې خپرونې را ژوندۍ او ځینې نوې خپرونې رامنځ ته شوې. په کابل کې د کابل «مجله»، کابل کلنۍ، اقتصاد مجله، «حی علی الفلاح» مجله، په کندهار کې «پښتو» په هرات کې ادبي مجله او د هرات د ښاروالۍ مجله نوې خپرې شوې.

په ۱۳۲۹ کال په افغانستان کې د مطبوعاتو د دویم قانون په نافذېدلو سره، د سیاسي تنفس لپاره نسبتي زمینه برابره شوه او مطبوعاتو د ویښ زلمیانو تحریک ته په انعکاس ورکولو سره د خپلې ودې او پرمختګ په لاره کې یو بل مهم ګام اوچت کړ.

دا وخت تر اماني دورې وروسته، د آزادو مطبوعاتو دویمه څپه پیل شوه او په کابل کې د «انګار»، «وطن»، «ندای خلق»، «اولس»، «نیلاب» او «آئینه» جریدې خپرې شوې، د کابل انتخابي ښاروالی د «پامیر» او د میمنې ښاروالی د «اتم» په نامه جریدې راوایستې او د دوی تر څنګه «الفبا» ته په کندهار، «صدای ملت» ته په هرات او «پیام افغان» ته په کابل کې د نشر اجازه ورکړ شوې وه.

په هېواد کې د دموکراسۍ د لسیزې (۱۳۴۲- ۱۳۵۲) په پیل کېدو سره حتې دسرکاري خپرونو لهجه هم بدله شوه او په لومړۍ مرحله کې چې لا آزادي جریدې نه وې خپرې شوې په اصلاح، انیس او هېواد کې هم د انتقادي مقالو خپرېدل پیل شول او د مطبوعاتو د یو کیفي بدلون لپاره زمینه برابره شوه. په دغه دوره کې یو زیات شمېر شخصي او حزبي جریدې راووتې لکه:

«وحدت»، «پیام امروز»، «افغان ملت»، «خلق»، «مردم»، «پیام»، «وجدان»، «مساوات»، «پرچم»، «ترجمان»، «سبا»، «شعله جاوید»، «صدای عوام»، «کاروان»، «خیبر»، «کمک»، «پروانه»، «هدف»، «جبهه ملی»، «سپیده دم»، «ګهیځ»، «پکتیا»، «افغان ولس»، «اتحاد ملی»، «روزګار»، «ملت»، «افغان»، «رمز صحت»، «شوخک»، «آزادي»، «آینه روز»، «دارو درمل»، «میهن»، «برهان»، «افکارلو»، «پیکار» او «ندای خلق».

د دموکراسۍ د لسیزې آزادو مطبوعاتو د ویښ زلمیانو د دورې په څېر په ډېره سمبولیکه ژبه خبرې نه کولې لهجه یې څه ناڅه روښانه او واضح وه. دې جریدو کولای شوای چې د خپلو امکاناتو سره سم حقایق را لوڅ کړي، د وخت په سیاسي او فکري جریانونو رڼا واچوي، د زړونو خبرې را برسیره کړي او پټې شوې عقدې رالوڅې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې ورسره يې د واردو شويو ايديالوژيو د تخمونو د کرلو لپاره هم زمينه برابره کړه.

د ۱۳۵۲ کال د چنگاښ په ۲۶ د جمهوريت د کودتا په کېدلو سره د ديموکراسۍ د لسيزې پاڼه ونغښتله شوه. شخصي او آزادي خپرونې ټولې بندې شوې. رسمي خپرونې زياتره په خپل حال پاتې شوې خو د کيفيت له اړخه د خپرونو ژبه او لهجه بدله شوه او حتی ټولې سرکاري خپرونې هم د دولتي مطابعو د مسوؤل مديريت له خوا کنتل کېدې او په خلاص مټ سانسور پکې کېده. دا سانسور هم يوازې د انتقادي مطالبو د مخ نيوي لپاره ؤ خو چې افکارو خصوصاً د جمهوريت په لومړيو څو کلونو کې په خلاص مټ سرکاري خپرونو او راډيو ته لاره ومونده نو کمونيستو ليکوالو پکې ځای ونيو.

د جمهوريت په دوره کې د هېواد د مرکزي اخبار نوم «جمهوريت» شو چې د «اصلاح» د ورځپاڼې ځای يې ونيو او ورسره د جمهوريت په نامه پښتو، دري، انگريزي او عربي مجلې هم خپرې شوې.

د ثور د خونړۍ کودتا له کېدو سره د هېواد نورو شتمنيو ترڅنگ نشراتي او خبرني وسايل هم ټول د دوی لاس ته ولوېدل او له هماغه لومړۍ ورځې نه يې د خپلو کمونستي اهدافو لپاره استخدام کړل.

د کمونيستانو مطبوعاتو درې بڼې درلودې:

۱- د خلقيانو په وخت کې د کمونستي کولو پروسه: په دې دوره کې د جمهوريت ورځپاڼه، «ثور انقلاب» په ورځپاڼه واړوله شوه.

د هېواد نورې عامې علمي او مسلکي خپرونې يې هم په کمونستي رنگ ولړلې او ټول علمي مسايل يې د مارکسيزم سره خم ته واچول.

۲- د روسي کولو پروسه: د ۱۳۵۸ کال د مرغومې په ۶ نېټه، افغانستان ته د روسي لښکرو په راتلو سره روسانو د خلقيانو ځای پرچميانو ته وسپارلو په ټولو ساحو کې يې د خپلو گڼو مشاورينو په وسيله کارونه پيل کړل او پرچمي جمهور رئيس، صدراعظم او وزيران او نور تش په نامه وؤ.

روسانو په لومړۍ مرحله کې د گوند او حکومت چارې سره بيلې کړې، د «ثور انقلاب» مرکزي ورځپاڼه يې د روسيې د پراودا په تقليد او ترجمه د «حقيقت...» په نوم د گرځولو او د گوند د نشراتي ارگان په توگه يې نشر کړه. د «هېواد» ورځپاڼه يې د حکومت د اورگان په توگه «ژوندون» يې د ليکوالو د اتحاديې، «پيش آهنگ» د ماشومانو د سازمان، «درفش جوانان» يې د ځوانانو د سازمان، «زنان افغانستان» يې د ښځو د سازمان «کار» يې د صنفي اتحاديو، «هنر» يې د هنرمندانو د اتحاديې او «سباوون» يې د ژورنالستانو د اتحاديې له خوا نشر کړل او «حقيقت سرباز» يې د وزارت دفاع له خوا خپور کړ.

کمونستانو قومونو ته چې دوی ورته مليتونه وايي، د حقوقو ورکولو په نامه د ازبکو، ترکمنو او بلوڅو لپاره د «يلدوز»، «گورش» او «سوپ» په نومونو جريدې د دوی په ژبو خپرې کړلې، خو په حقيقت کې يې دا کار د افغانستان د ورونو قومونو د سره اچولو، د دوی تر منځ د دښمنيو د راپيدا کولو او د بيلتون راوستلو لپاره د خپل ښکيلاکي پلان له مخې کاوه. همدا راز د پښتنو قبايلو لپاره يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «جرګه» په نامه مجله نشر کړه او غوښتل يې چې د جرګې تر عنعنوي نامه لاندې دوى د کمونيزم په لومه کې ښکيل کړي.

کمونيستانو په کابل کې د روسي خپرونو د ويشلو لپاره هم زمينې برابرې کړلې، لکه د «ځلميان»، او «جوانان» جريدې په خپله د روسيې کلتوري مرکز خپرولې. دغه مرکز د کمونيزم ايډيالوژيکه مجله هم د «سولې، ترقۍ، او سوسياليزم» په نامه په کابل کې خپره کړه. «پيوستون» او «همبستګي» او «دوستي» دوې نورې خپرونې وې چې دوى د خلکو د ماغزو مينځلو لپاره خپرولې.

٣- د عادي کولو پروسه: په افغانستان کې د کمونيزم او روسانو د ماتې خوړلو په پايله کې، د کمونيستانو وروستنى جمهور رئيس نجيب الله، د ملي روغې او پخلاينې سياست ته لاس وغزاوه. له يوې خوا يې د فرمايشي حزبونو د جوړولو لپاره اجازه ورکړه چې خپل نشراتي ارګانونه هم ولري او له بلې خوا يې هڅه وکړه چې دولتي خپرونو ته ملي بڼه ورکړي. او د کمونستي کولو او روسي کولو پرځاى يې د عادي کولو لاره ونيوله. په دې سلسله کې يې يو شمېر کسانو ته اجازه ورکړه چې په اصطلاح آزادې جريدې خپرې کړي او حزبونه نشراتي اورګانونه ولري. د دې ډول آزادو جريدو په لړ کې د «پلوشه»، «ياحق»، او «نګاه» په نوم جريدې خپرې شوې. د فرمايشي حزبونو په لړ کې د افغانستان د خلکو اسلامي حزب «الاسلام»، د افغانستان د زحمتکشانو انقلابي سازمان چې د ستمي کمونيستانو يوه ډله ده د «ميهن» او د بزګرانو د عدالت ګوند د «عدالت» په نامه جريدې خپرې کړې.

د سرکاري خپرونو په لهجه او کړو وړو کې هم بدلون راغی. د «حقيقت انقلاب ثور» خپرونه يې بنده او د هغه پر ځاى يې د «پيام» په نوم خپرونه را و ايسته. د «اخبار هفته» په نوم ظاهراً يې يوه آزاده جريده نشر کړه چې په روسيې، نجيب او حکومت يې هم انتقادونه کول خو په حقيقت کې دا جريده د خاد د ادارې له خوا اداره او خپريدله.

زمونږ د نن د مطبوعاتو بل طلايي اړخ د مقاومت او جهاد خپرونې دي چې د کمونيستانو له کودتا او تيري سره جوخت پيل شوي او د وسله وال جهاد ترڅنګ يې قلموال جهاد او مقاومت پيل کړ. په لومړۍ مرحله کې جهادي خپرونې د پوستړونو، ابلاغيو، رسالو او جريدو په بڼه په يو ډېر محدود چوکاټ کې پيل شوې. د جهادي خپرونو لومړى شروع په پېښور کې وه، بيا په ايران، هند، اروپا، امريکا او نورې نړۍ کې هم پيل شوې.

«شهادت» د انجنير ګلبدين حکمتيار د حزب اسلامي نشراتي ارګان او «مجاهد» د جمعيت اسلامي افغانستان نشراتي ارګان د جهاد لومړنۍ خپرونې وې چې په ۱۳۵۷ کال په پېښور کې نشر شوې. «صف» په اروپا کې د افغاني محصلانو د اسلامي ټولنې خپرونه وه چې په ۱۳۵۷ کال کې راووته او هم «سوم عقرب» د مقاومت لومړۍ خپرونه وه چې مائويستو محصلينو په اروپا کې په ۱۳۵۷ کال کې خپره کړه. د جهاد په جريان کې د خپرونو شمېر کال په کال زيات شوى دى.

په عمومي ډول څومره خپرونې چې د افغانستان د پرون په کابو يوه نيمه پيړۍ کې شوې، تر هغه زياتې خپرونې د جهاد په لس کلنه دوره کې شوې دي. د يوې هغې احصائيې له مخې چې ښاغلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

رفیع (۱۶) کاله مخکې په افغانستان کې جوړه کړې وه زموږ د ټولو مهالنیو خپرونو شمېره (۱۹۶) عنوانونو ته رسید ه خو هغه احصائیه چې څو کاله د مخه ښاغلي ننګیال د جهادي مهالنیو خپرونو په برخه کې برابره کړې وه او ښاغلي رفیع تکمیل کړې وه، د جهادي خپرونو شمېر (۲۳۶) عنوانو ته رسېده. په دواړو احصائیو کې یوازې هغه خپرونې راغلي چې په پښتو او دري ژبو خپرې شوې وې. د نورو ژبو خپرونې چې یا هغه وخت یا دا وخت شوی په دې احصائیه کې نه دي نیول شوي همدا رنګه ټولې هغه خپرونې چې په هېواد کې، د ننه او یا په نورو هېوادو کې روانې دي، تراوسه په دقیقه توګه نه دي شمېرل شوې، یا داچې زه نه یم ورڅخه خبر شوی، ځکه خو سمدلاسه په دې اړه څه نشم لیکلی.

راډیو په افغانستان کې:

د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې چې د هېواد د صنعتي کېدلو لپاره بیړنۍ هڅې روانې وې، نو د مطبوعاتو د پراختیا او پرمختګ په څنګ کې راډیو نشراتو ته هم پاملرنه وشوه. لومړی پلا د راډیو دوه کوچنۍ دستګاوې د افغانستان د هغه وخت د حکومت له خوا راونیولې شوې چې یوه یې په ۱۳۰۶ کال کې په کابل کې نصب شوه او په نظر کې ؤ چې بله یې په کندهار کې فعاله شي. په هغه وخت کې د راډیو داسې یوه ۲۰۰ واټه دستګاه په زیاترو آسیایي هېوادونو کې نه وه فعاله شوې. لومړی ځل د راډیویي نشراتو د خپرېدو توان ډېر زیات نه ؤ. د دستګاه له نصب کېدو څخه د مخه (۳۰) بټرۍ لرونکې راډیوګانې په خلکو ووېشلې شوې. د راډیو لومړنۍ دستګاه په لندني کوټۍ (کوټی لندني) کې نصب او آنتن یې هم د دې کوټۍ په

چمن کې ودرول شو. د راډیو اداره په کورنیو چارو وزارت پورې تړل شوی وه یوازې دوه ساعته خپرونې یې لرلې.

د امانې دورې له پای ته رسېدلو او په افغانستان کې د اغتشاش له راتلو وروسته راډیویي خپرونې هم په ټپه ودرېدې په دغه وخت کې د خبرونو او موسیقي لپاره پاریدلې تلوسه د برتانوي هند، آلمان او روسیې او نورو ځایونو راډیوګانو ته په غوږ نیولو سره تسکینېدله. په دغه وخت کې په افغانستان کې د انګلستان، امریکې، ایټالیې او روسیې له خوا جوړې شوې راډیوګانې د افغاني سوداګرو له خوا واردېدلې او په بازارونو کې خرڅېدلې. په اردو ژبه د هندوستان خبرونو او هندي موسیقي په افغانستان کې زیات اورېدونکي درلودل.

په اساسي ډول د راډیو د خپرونو د بیا پیل کولو لپاره مقدماتي کارونه له ۱۳۱۴ څخه پیل شول. د منځنۍ څپې د یوې راډیویي دستګاه د رانیولو او نصبولو یو تړون د آلمان سره لاس لیک شو. همدا رنګه حکومت له ټولو نایب الحکومه ګانو څخه وغوښتل چې د خپلو مربوطو تیمو څخه شاعران، ادیبان، هنرمندان او د ذوق خاوندان ورمعرفي کړي. په کابل کې د راډیو نشراتو لپاره یوه فني اداره او یو تخنیکي کورس جوړ شو. د دستګاه د راوړلو نصبولو کارونه تر ۱۳۱۹ کال پورې بشپړ شول د راډیو اساسي خپرونې د ۱۳۲۰ کال د حمل په لومړۍ نېټه، د هغه وخت د صدارت د لومړی مرستیال او د پوهنې د وزیر سردار محمد نعیم خان په پښتو وینا پیل شوې.

تر دې وروسته د راډیو په تخنیکي او نشراتي ساحو کې ډیرې پرمختیاوې محسوسېدلې، د پرمختیا دې سلسلې بالاخره خپل ځان

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېواد د انکشافي پلانونو سره ونښلاوه. تر دې چې د کابل په انصاري واټ کې د راډيو افغانستان نوې مجهزه او عصري ودانۍ پرانیستل شوه اود هېوا د دویم پرمختیايي پلان له مخه د راډيو افغانستان تخنيکي او نشراتي امکانات پراخ شول او تر دې وروسته هڅه دا وه چې سیمه ییز لېږدوونکي او آخذې بشپړې شي.

په ۱۳۴۵ کال کې راډيو د ورځې ۱۴ ساعته خپرونې لرلې په دغه وخت کې په بهرنيو خپرونو کې په روسي او جرمني ژبو هم خپرونې پيل شوې وې. په ۱۳۴۶ کال کې يې خپرونې تر (۱۵) ساعتو ورسېدې چې (۷۵) جلاجلا خپرونې يې لرلې. د داود خان له کودتا سره (۱۳۵۲ سرطان) د راډيو افغانستان په خپرونو کې څه ډېر زيات محسوس بدلونونه رامنځ ته نه شول.

د ثور د کودتا سره سم راډيو زموږ د ملت او شاوخوا ګاونډيو هېوادو په ضد د تبلیغاتي جګړې یوه لویه اډه وګرځول شوه. د راډیو بشپړ کنټرول ګوندیانو واخیست. د خپرونو محتویات يې د خپل ګوند د کمونستي مرامونو په اساس وټاکل. په راډيو کې يې د خپلو فکري او ګوندي غوښتنو په بنسټ ځيني نوې خپرونې رامنځ ته کړې. په دغه وخت کې په راډيو کې روسي اثرات او تأثيرات زيات شول. د خپلو تبليغاتو لپاره يې د ورو‌ړو قومونو ژبو څخه هم زياته استفاده وکړه.

له روسي يرغل څخه وروسته د راډيويي امکاناتو د لا زياتو پراخېدلو هڅه وشوه. دا کار د دې لپاره وشو چې له يوې خوا خپل تبليغات د افغانستان د خلکو او هم نړيوالو ته ورسولی شي او له بلې خوا دا چې د راډيويي خپرونو شمېر او امواج او فريکونسي دومره متنوع کړي چې خلک د نړۍ نورې راډيوګانې وانه ورېدلی شي. په

دې منظور په بېلابېلو وختونو کې د راډيويي نشراتو او حتی جلا جلا راډيو ګانو د رامنځ ته کېدلو لپاره هڅې وشوې. په جلال آباد، کندهار، هرات، بلخ، ګردېز، خوست او د ځينو نورو ولايتونو په مرکزونو کې محلي ولايتي راډيوګانې فعالې شوې او د هغوی د تبليغاتو په خدمت کې ولوېدې او د نشراتو حجم ډېر زيات شو. په وروستيو کلونو کې د شرقي آلمان په مالي او تخنيکي مرسته راډيو افغانستان د مرکزي سټوډيو ګانو د پراخېدو او نويو سټوډيوګانو د جوړولو کار د راډيو تلويزيون د ودانۍ غربي اړخ ته پيل شوی ؤ.

ټلويزيون په افغانستان کې:

د ۱۳۵۱ کال په وروستيو مياشتو کې هغه وخت چې اروانباد محمد موسی شفيق د شاهي رژيم يو پوه او فعال صدراعظم ؤ او د ژورناليزم يو استاد ښاغلي صباح الدين کشککي، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت چارې پرمخ بيولې، په افغانستان کې د تلويزيون د جوړېدو پلان تصويب شو.

د کابل په ښار کې د تلويزيون مرکزي سټډيو د راډيو افغانستان په انګړ کې د مرحوم داود خان د جمهوري رياست په موده کې د جاپان په تخنيکي او علمي مرستو جوړه شوه. دغه تلويزيون په لومړي سر کې د تعليمي خپرونو او صحي پروګرامونو لپاره چې د ورځې به له يو نيم تر دوؤ ساعتونو پورې خپرونې کولې، جوړ شوی ؤ چې په امتحاني ډول يې د ۱۳۵۶ کال د حوت د مياشتې په ۲۵ نېټه خپرونې پيل کړې. په نظر کې ؤ چې د ۱۳۵۷ل د سرطان په ۲۶ به پرانيستل کېږي. مګر له بده مرغه داسې ونه شول. د افغانستان تلويزيون د پرانيستل کېدو د مخه د روسانو اود هغو د نوکرانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمت کې ولوېد، د افکارو، د تعمیر په ځای د افکارو د تخریب لپاره وسیله وګرځیده. دغه تلویزیون د جاپان په مرسته په پال سکیم ډول جوړ شوی ؤ چې د نړۍ له عصري دستګاوؤ څخه شمېرل کېده او په سیمه کې یې ساری نه درلود.

د ۱۳۶۶ کال په پیل کې د مسکو د تلویزیون یو ډایرکټر راوستل شو چې د کابل د تلویزیون خپرونې په روسي سیستم برابرې کړي. د راډیو تلویزیون روسي مشاورینو په مستقیم ډول د تلویزیوني خبرونو په ایډېټ کې برخه اخیستله. تر دې چې د مرکزي کمیټې روسي مشاورینو په مستقیمه توګه خپل امرونه صادرول.

روسانو غوښتل چې د سیمې له دې مهمې تلویزیوني دستګاه څخه د خپلو تبلیغاتو لپاره د نړیوالې اډې په توګه کار واخلي. نو دوې سترې مخابراتي دستګاوې یې د راډیو تلویزیون په انګړ کې ودرولې چې یوه یې د مارس دستګاه او بله یې د شمشاد دستګاه وه. د مسکو د تلویزیون خپرونې او هغه څه چې روسانو آسیایي سیمو ته خپرولې، د مارس د دستګاه په وسیله له مصنوعي سپوږمۍ (انترسپوتنیک) څخه اخیستل کېدې او خپرېدې. روسانو په دې ډول غوښتل په افغانستان کې د نورو ګاونډیو هېوادونو د تلویزیوني خپرونو مخه ونیسي. د دې دستګاه زور او قوت زیات نه ؤ ځکه هغه د افغانستان څخه وایستل شوه، ویل کېدل چې هغه کوم افریقایي هېواد ته واستول شوه. پرځای یې یوه بله دستګاه چې «لوتوس» نومېده او رژیم د شمشاد نوم ورباندې کېښود په ۱۳۶۱ کې له روسیې څخه راوړل شوه. دغې ډېرې مجهزې دستګاه څو کانالونه درلودل چې د تلویزیوني خپرونو څخه علاوه په مخابراتي او استخباراتي چارو کې هم ورڅخه کار اخیستل کېده. د شمشاد دستګاه کولای شول چې د

کابل د تلویزیون له مرکزي سټېډیو نه د نړۍ هرې تلویزیوني شبکې ته د انترسپوتنیک له لارې مواد ورکړي او له نورو شبکو څخه هم اطلاعات ترلاسه کړي. د دې دستګاه ټول ښه امکانات یوازې او یوازې د شوروي او کمونیزم د تبلیغاتو لپاره وقف شوي وؤ.

له دې امله چې تلویزیون د کمونستي او روسي پروپاګنډې د خپرولو ډېره ښه وسیله وه نو د تلویزیوني شبکې لمنه د هېواد نورو ولایاتو ته هم وغځېدله لکه چې تر ۱۳۶۶ کال پورې د کابل په ګډون په بدخشان، بغلان، بلخ، جوزجان، هرات، فراه، هلمند، کندهار، خوست، ګردېز، غزني، ننګرهار او کنړ کې هم د تلویزیون خپرونې پیل شوې.

د افغانستان تلویزیوني شبکه په خپله د افغانستان د خلکو لپاره نه دې سالمې خبرتیا او نه د سالمې تفریح وسیله و، لوی هدف یې د دښمن په ګټه تبلیغات کول او د افغانستان د خلکو د عامه افکارو تخریبول وؤ. د دې دستګاه اود هغې د کارکوونکو په ضد د خلکو کرکه ورځ په ورځ زیاتېدله.

د کابل ښاریانو د راډیو تلویزیون د دولتي کمیټې د رئیس، د تلویزیون د رئیس، مرستیال او نورو مسؤلینو د تیلیفون لمبرونه اخیستې وؤ. کله به چې خپرونې پیل شوې نو د کنځلو تیلیفونونه به هم ورسره سم پیل شول. د یول مسؤل د خولې خبره وه چې: «من بعد از شش بجه در تیلیفون مستقیم هیچ ګپ نمی زنم، زیرا که غیر از دوزدن چیزی دیګري نیست» دغه راز د تلویزیون د هغه وخت رئیس عبدالله شادان به ویل چې: «هرشب من بیش از صدها بار دشنام می شنوم لاکن چه کنم چاره چیست؟» د تلویزیون کمونستي کارکوونکو یو بل ته یوازې په یوه خبره تسلي ورکوله او هغه دا وه: «موږ د مخالفینو ګولۍ منلي دي خبرې خو یو عادي کار دی».

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

موږ اتلان وؤ که، که خبر جوړونکي؟

موږ اتلان وؤ، که خبر جوړوونکي؟

له روسانو سره د جهاد په موده کې هر مجاهد افغان فکر کاوه چې له دین، وطن او خپلې ملي آزادۍ څخه ددفاع ډېر لوی رسالت په غاړه لري او یو ځل بیا د نورو ملتونو له غاړو څخه د غلامۍ د زنځیرونو د ماتولو په لویه مبارزه کې د مخکښۍ ویاړ ترلاسه کوي، نو ځکه هر یوه ته خپل ځان اتل او قهرمان ښکارېده. خو د نړۍ نورو ډول ډول ټولنیزو ګروپونو په هغوی ځینې نور ښه یا بد نومونه اېښودل. د نړیوالو لویو خبري آژانسونو له نظره زموږ د هغه وخت تکړه، تر ځان او مال تېر مجاهدین تر هر څه زیات، خبر جوړوونکي (Newsmakers) یا داسې مولدین وو چې تولیدات (خبرونه) یې په تودو بازارونو کې لاس په لاس ګرځېدل. خو ګټه یې د نورو وه.

په ۱۹۸۲ کال کې، هغه وخت چې زموږ جهاد یوې ډېرې تودې مرحلې ته رسېدلی و، پنځو لویو بین المللي خبري آژانسونو (اسوشیېټډ پرس، یونایټډ پرس، رویټرز، فرانسپرس او تاس) چې د نویو صنعتي او تجارتي کمپنیو د اتحاد (Cartels) پوړ ته ختلي وو، د نړۍ په بېلابېلو برخو کې له (۵۰۰) څخه زیاتې نمایندګۍ لرلې. دغو د خبرونو په کار و بار اخته ادارو په نړۍ کې د (۴۳۱۹) خبریالانو یا نمایندګانو یو لښکر خپور کړی و.

په قلمونو، مایکروفونونو او تلویزیوني کامرو باندې دغه مجهز پوځ د جګړو په تودو ډګرونو کې هم د چریکانو څنګ نیولی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

او هره ورځ به يې (۱۷)میلیونه ویبونه یا لفظونه لیکل، چاپول او یا به يې په الکترونیکو څپو کې فضا ته سپارل، چې بیا به د نړۍ د خلکو سترګو او غوږونو ته رسول کېدل.

د هغو ډېرو ژورنالیستانو په جمله کې چې د افغانستان د حالاتو په باره کې يې ډېر مهم او ډراماتیک خبرونه لیکل د نیویارک ټایمز ورځپاڼې خبریال په خاصه توګه د یادونې وړ دی. دغه ۶۲ کلن ژورنالیست په افغانستان کې داسې له تکلیفونو او خطرونو ډک سفرونه کړي دي چې ځوانو ژورنالیستانو يې جرات نه شو کولای. ده خپلې ورځپاڼې ته د تازه تازه خبرونو له مخابره کولو نه علاوه د افغانستان د حالاتو په باره کې داسې زیات، په زړه پوري او ډراماتیک حالات راټول کړي دي چې لیکوالو ته د ښو فلمي سناریو او رومانونو لیکلو موضوعات په لاس ورکوي. ده خپل دا معلومات د"Among the Afghans" (دافغانانو تر مینځ) په نسبتاً پنډ کتاب کې راټول کړي او چاپ کړي دي.

نورو تکړه ژورنالیستانو د ښلابښلو هېوادونو د پوځي مشاورینو او د جاسوسي موسسو د کارکوونکو په څېر غوښتل چې د مجاهدینو په صفونو کې او کتارونو کې ملګري پیدا کړي، له همدغه امله د جهاد د ځینو وتلیو قوماندانانو ته د سپکو او درنو وسلو تر څنګ، د تلویزیون حساسې کامرې هم له یو شمېر کسیټونو سره یو ځای ورکول کېدلې.

ځینو تنظیمونو په جهاد کې، د خپلو فعالیتونو د پوره انعکاس لپاره هڅه کوله چې خارجي ژورنالیستان ونازوي چې د دوی په ګټه زیات تبلیغات وکړي. خو ژورنالیستانو د خپلو خپلو مقصدونو لپاره کار کاوه. ویل کېدل (غاړه دې د راوي بنده وي) چې

یو تنظیم خاص د دې لپاره چې چریکي عملیات يې، د دوی له خوښې سره سم د نړۍ په لویو تلویزیوني شبکو کې انعکاس ومومي نو يې په پکتیا کې بې وخته او بې ضرورته یوه ناڅاپي جګړه پیل کړه. په دې جګړه کې هغه اکټونه یا اکشنونه ډېر وو، چې فلم اخیستونکي زیات خوشاله کولای شي. البته دې ناڅاپي جګړې په ګردېز کې د پوځیانو یوې چونۍ ته سخت زیانونه ورسول خو څرنګه چې مجاهدینو تعرضي حالت درلود نو د دوی تلفات د دښمن د پوځیانو په نسبت زښته زیات وو.

د خبرونو برابرول او وېش (یا عرضه) یو نړیوال کاروبار یا بېزنس دی. لکه څنګه چې د شرق او غرب جنوب او شمال تر منځ سیاسي سیالۍ شته، هماغسې اقتصادي سیالۍ روانې دي چې د خبرونو د ورکړې راکړې په کاروبار کې هم دا دواړه ډوله سیالۍ موجودې وې او دي.

په اسلامي دنیا کې د تونس د اطلاعاتو یو وزیر ښاغلي مصطفی مسرودي د اطلاعاتو په ساحه کې د شرق او غرب بیا د شمال او جنوب تر منځ په یوه ویروونکې نا انډولۍ پوهېدلی دی. ده لیکلي دي چې د نړۍ په سلو کې اتیا خبرونه د لویو لویدیزو آژانسونو له خوا ټولېږي. دا نا انډولي خپله دا ښيي چې د نړۍ خبرونه د غریبانو د انحصار په منګول کې ورغلي دي. په داسې ډول چې د نړۍ له څلورو څخه دری برخې خلک د دغو خبري لویو کمپنیو یا کارټلونو په مقابل کې د ډاډ وړ دفاعي وسیلې نه لري د تونس د اطلاعاتو وزیر په وینا د ۱۹۸۲ کال په شاوخوا کې، په سلو کې ۴۵ وروسته پاتې یا پرمختیایي هېوادونو د تلویزیون سټېشنونه، نه درلودل. نو په یوه لویه سیالۍ کې پاتې راغلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میډیا، نامتو نړیوالې موسسې «یونسکو» ته د اټومي انرژۍ په څېر یو غټ تعمیري او هم تخریبي طاقت په نظر ورغلی دی. دوو تنو څېړونکو رابرټ ایل. سټېون او ریچارد. آر کول په دې باره کې د یونسکو دا اندېښنې څېړلې دي او په دې باره کې یې د یونسکو د څو غونډو نتیجې تر ارزیابۍ لاندې نیولې دي. دوی لیکي چې غرب د دوو لویو ذریعو په مرسته د خبر نړۍ تر خپل کنټرول او نفوذ لاندې راوستلې ده. یوه ذریعه یې د خبر د وړاندې کولو (عرضې) کامیاب سیستم دی، چې د لویو لویدیزو خبري آژانسونو خدمتونه یې د منښ او ستاینې وړ ګرځولې دي. بله ذریعه یې هغه تخنیکي آسانتیاوې دي چې غرب یې په سیالۍ کې له نورو څخه مخکې کړی دی.

په ۱۹۷۱ کال کې اسوشیېټډ پریس د یو اټکل له مخه ولیکل چې له امریکې څخه د باندې هم یو بلیون خلک د همدغه لوی خبري آژانس له خوا برابر شوي خبرونه لولي او یا یې اوري، همدارنګه د ویس نیوز (Vis News) موسسه چې په ۱۹۷۵م کال کې رویټر او بي. بي.سي. په ګډه جوړه کړې ده، د یوې ادعا له مخې د نړۍ د ټولو تلویزیونو لپاره خبري فلمونه برابروي، یعنې دا چې د نړۍ ټول تلویزیونونه اړ کېږي چې د هغې لږ یا ډېر مستند خبري فلمونه واخلي او خپاره یې کړي. په دې توګه غربي اطلاعاتي په تېره انګرېزي-امریکایي موسسو (Englo-American Organization) د خبرونو د بهیر بندونه او ویالې جوړې کړې او هغه یې په خپل انحصار کې راوستلې دي.

دې حالاتو لویدیزې نړۍ په تېره د امریکې لپاره، په نورو هېوادو کې د فرهنګي نفوذ لپاره امکانات ډېر کړي دي. د برتانیې یو لنګویسټ (ژبپوه) جارج سټېنر فکر کوي چې د سبا نړیواله ژبه همدا

اوس زېږېدلې ده او هغه امریکایي انګرېزي ژبه ده چې ټول نوي اجتماعي فرهنګي او اقتصادي ارزښتونه به بیان کړي.

که دا منو چې علم یو طاقت دی، نو دا به هم ضرور منو کوم ملت چې پوهنه زېږوونکي اطلاعات یې په کنټرول کې وي، هغه یو ډېر پیاوړی ملت بلل کېدای شي. په دې حساب کمپیوټر او مصنوعي سپوږمیو لویدیزو هېوادونو ته یو خاص طاقت ښښلی دی. اوس کمپیوټر خپل ځان د ټلیفون له لینونو سره ښښلولی دی په دې توګه یې د نړیوالو ډېرې خولې ستاسې غوږونو ته او ډېرې صحنې یې ستاسې سترګو ته او که انټرنېټ په نظر کې ونیسو نو کمپیوټرونو خپل پټ او ښکاره نري نري تارونه د انسانانو د عصبي سیستم له بې شمېرو نریو نریو رشتو سره تړلي دي. چې دغه تړون او پیوستون د ژورنالیزم په دنیا کې یوه بله پدیده او یوه بله اصطلاح (Cyber Journalism) را پیدا کړې ده.

د مصنوعي سپوږمیو له لارې د اطلاعاتو بارانونه او توپانونو او د انټرنېټ له لارې د پروپاګندو او خپرونو هجوم د دریېمې نړۍ د هېوادونو د ملي حاکمیت پولې ورانې کړې دي او د نړۍ د دې برخې د ملتونو او خلکو د اسرارو د خوندي ساتلو امکانات له منځه تللي او دا دی د دوی په ډېرو خصوصي حالاتو او مسائلو باندې هم تجارتونه روان دي. لویدیزه میډیا چې د دریېمې نړۍ په فضا کې یې معلوم او نا معلوم جالونه غوړولي دي، د نړۍ د دې برخې د هېوادونو د ژوندانه بد اړخونه ښیي او په مثبتو کارونو او خویونو یې سترګې پټوي.

د کالیفورنیا د پوهنتون یو استاد هربرت سکیلر او د ده نور ملګري چې له غرب نه اوښتي کاږه نظریات لري، فکرکوي چې لویدیځ د ډله ییزې مفاهمې وسایل، غربي کلچر او د اطلاعاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیستمونه يې چې په نوره نړۍ باندې کوم نفوذ لري هغه د نوي کلچري امپریالیزم مختلف اړخونه دي چې په ۱۹ پېړۍ کې د اروپايي کلاسیک امپریالیزم او له دویمې نړیوالې جګړې څخه وروسته د امریکې د سیاسي او نظامي لوړتیا غوښتنې ځای نیسي.

نو «د اطلاعاتو د آزاد بهیر» په باره کې لویدیځه نظریه دغرب د فرهنګي واکمنۍ معنی هم لري. یو برتانوي ټولنپوه اندټون سټال چې د معتدل نظر خاوند دی، خبرونو او هم پاپ موسیقي او کلچر ته د تجارتي مالونو په سترګه ګوري او وايي چې په دربیمه نړۍ کې داسې هېوادونه هم شته چې لویدیځه ولسواکي په خپل قد او اندام برابره نه بولي خو بي. بي. سي ته غوږ نیول یا د نیویارک ټایمز لوستل ورته ډېر اهمیت لري.

هو ! له غرب څخه د اطلاعاتو د آزاد باد چلېدل، په خپل بهیر کې د لېرو پرتو قارو کلچري توکي که زموږ خوښ وي او که نه، د خلو خځلو په څېر یا د نظر فریبه شیانو په بڼه ورسره راوړي. زموږ د خلکو اکثریت غربي کلچر نه خوښوي، خو د مجبوریت له مخه، غربي راډیوګانو ته غوږ نیسي او هغه کسان چې په خارجي ژبو پوهېږي د دوی ورځپاڼې لولي. په دې توګه، زړه نا زړه د غربي کلچر په مخ د خپلو زړونو او دماغونو ورونه پرانیزي. دا هغه ټکی دی چې د شرق په تېره بیا د اسلامي نړۍ پوهان، سیاست پوهان او ژورنالیستان فکر کولو او تصمیم نیولو ته رابولي.

لویدیځ ژورنالیستان تل دا لاپې شاپې کوي چې د دوی د خبرونو لیکلو سټایل مسلکي دی او د وړاندې کولو طریقه یې غوره ده او ادعا کوي چې په خبرونو کې د حقایقو انډول ساتي.

نړیوالې علمي موسسې هم، پخوا د اطلاعاتو نوي نړیوال نظام ته د غرب په سترګو کتل، خو د اطلاعاتو په ساحه کې یې د داسې یو نظام غوښتنه کوله چې خبرونه هم په کې د اقتصادي سرچینو په څېر، د عادلانه وېش اساس ولري. دې نړیوالې موسسې د خبرونو د تهیې او وېش د سیستم په اړه څلور کنفرانسونه جوړ کړي دي. دلته یې دوه، د دې موضوع په اړه، د یادونې وړ دي چې یو یې د پاریس کنفرانس او بل یې د بلګراد کنفرانس دی.

د پاریس په کنفرانس کې چې په ۱۹۷۸ کې جوړ شوی و، د مطبوعاتو د آزادۍ د اصل په تصویبولو سره د اطلاعاتو په اړه د غرب عنعنوي ارزښتونه تایید کړل شول. داسې چې د غربي میډیا ځینو استعماري اړخونو ته هیڅ ګوته ونه نیول شوه. خو په بلګراد کې د یونسکو د یو بل لوی کنفرانس د پرېکړې په محتوی کې یو بدلون راغی. په دې پریکړه کې چې په ۱۹۸۰م کې وشوه د «آزاد» تر څنګ د «متوازن» قید هم ولګول شو. همدغه د متوازن قید دی چې اطلاعات له پروپاګندې حالت څخه وباسي.په دې توګه د «اطلاعاتو آزاد او متوازن نړیوال بهیر» په باره کې د یونسکو د لوی مدیر وړاندیز یا تجویز ته «هوکې» وویل شو. د اطلاعاتو د آزاد او انډولیز بهیر هدف ته رسېدو لپاره یو کمیسیون چې د کمیسیون مشر مک برید (Mac Brid) په نوم یادېږي وټاکل شو. کمیسیون ډېره هڅه وکړه چې د ډله ییزې مفاهمې په باره کې ډول ډول نظریې یا فلسفې یوه له بله سره پخلا کړي. د کمیسیون رپوټ چې د یوه نړۍ او ډېر غږونه په نامه خپور شو، په رنګ او خوند کې خو ښه و، مګر په یونسکو کې د راغونډو شویو هېئتونو لوږه او تنده یې پوره نه شوه ماتولای. سره له دې هم د بلګراد کنفرانس په یونسکو کې دننه د یو انسټیټیوټ بنسټ کېښود. د انسټیټیوټ کار دا و چې د ډله ییزې مفاهمې د موسساتو تر منځ همآهنګي راولي. او د اطلاعاتو د آزاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او متوازن بهير مخه د يونسکو د موخې په لوري سمه کړي. خو ګټو او هدفونو ټکر دغه همآهنګي روغه او رمټه پرې نښودله او سياسي موضوعاتو د بلګراد فيصلې بشپړې کاميابۍ ته پرې نښودلې او د اطلاعاتو په برابرونه او وېشنه باندې د لويديزې نړۍ په کنټرول کې د کمښت نښې نښانې نه ليدل کېږي.

تر دې ځايه پورې به محترمو لوستونکو ته دا اندازه لګېدلې وي چې د اطلاعاتو آزاد بهير د ډېرو نورو تجارتي فعاليتونو په توګه د لويديزې نړۍ د ګټو وټو د سياليو په بهير کې روان و. افغانستان هم د سياليو د دغه بهير په څنډه کې پاتې شوی نه و، بهير زموږ په هېواد کې د بربوکۍ په څېر دوراني حرکتونه را پيدا کړي وو. دا داسې يو توپان و چې د پېښو دوړو يې زموږ سترګو ته خاورې غورځولې دي. ځکه خو د ميډيا شورماشور او د مطبوعاتو شنل شويو پاڼو او تورو موږ د خپل هېواد د پېښو له اصلي ماهيت څخه خبرولې نه شوای.

د کميت په لحاظ زموږ په هېواد کې د ميډيا سيالي ډېره په مخ کې روانه شوه. د جهاد په لسيزه کې د هغې چاپي او برېښنايي پديدو ډېره ګړندۍ وده کړې وه. يوازې په لسو کلونو کې د نويو راوتلو جريدو او مجلو شمېر له ۳۰۰ څخه زيات شو. د افغانستان د پخوانيو مطبوعاتو چې ۱۳۲ کلونو اوږده لاره وهلې وه د جهاد د لسيزې خپرونو هغه په لسو کلونو کې رالنډه کړه، بلکې ګامونه يې تر دې هم چابک وو. همدې سياليو د تلويزيون په ساحه کې هم ډېر ښېړني او ګړندي ګامونه زموږ د سترګو په وړاندې تېر کړل. د سيالۍ انګېزه وه چې جاپان ته د ثور د کودتا نه د مخه، افغانستان ته يوه ډېره ماډرنه تلويزيوني دستګاه چې هغه وخت يې په سيمه کې سارې نه درلود، ښنلې وه.

هغه وخت په اروپا کې د «ايرووژن» او په سوسياليستي کمپ کې د «انټروژن» په نومونو د پراخو تلويزيوني شبکو شتوالی په جاپان

باندې د سيالۍ تبه راوستلې وه او هڅه يې کوله چې د «ايرياوژن» په نامه د آسيا د جنوب او جنوب شرق لپاره يوه پراخه تلويزيوني شبکه وغځوي چې په افغانستان کې د يوې ماډرنې دستګاه موجوديت له دې هدف سره ښه مرسته کولای شوه. بله خبره دا ده چې که د تلويزيون سېټونه نه وي، نو د تلويزيون دستګاه بې اغېزې يوه تخنيکي پديده ګرځي، نو خلک مجبور دي چې له خپلې دستګاه څخه د استفادې کولو لپاره تلويزيونونه واخلي، په دې صورت کې د جاپان د تلويزيوني سيټونو د خرڅلاو لپاره ښه بازار پيدا کېږي، همدا سبب دی چې جاپان وکولای شول په افغانستان کې د تلويزيون د دستګاه په جوړېدو سره زموږ هېواد ته ډېر زيات سيټونه راوارد کړي.

په کابل کې د شمشاد په نامه د شوروي اتحاد له خوا د يوې لويې او ډېرې مجهزې دستګاه په جوړېدو سره، شوروي هم په دې سيالۍ کې ډېر وړاندې ګامونه واخيستل. لکه چې د دې لړ مضامينو په يوه بله برخه کې يې هم يادونه شوې ده، د شمشاد دستګاه کولای شول چې د ايران او پاکستان په سرحدي سيمو کې د دغو هېوادونو د تلويزيوني خپرونو مخه ونيسي او په مقابل کې يې د کابل د تلويزيون خپرونې د نړۍ ډېرو لېرو پرتو هېوادونو ته ورسوي.

په هر حال د جهاد په لسيزه کې افغانستان ته د ډله ييزې مفاهمې د وسيلو ډېر ګړندی راتګ او زموږ په هېواد کې د چاپي او برقي خپرونو ډېرښت په سيمه او نړۍ کې لويې هنګامې جوړې کړې وې. هره ورځ به په ميليونونو وييونه يا کلمات، ډول ډول تصويرونه او غږونه د جنګ او جګړو د ګوليو په څېر تبادله کېدل خو اغېزې يې، زموږ لپاره په غوږو لوښيود اوبو د رغړېدو نه زياتې نه وې. دې ټولو پېښو او له هغو سره اړوندو خپرونو په عمده توګه دوه شيان موږ ته ښنلي وو هغه دا وو چې موږ خپل ځانونه قهرمانان بلل او نورو راته د خبر جوړوونکو په نظر کتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی که د نورو؟

د شاهدۍ ویلو رسالت زموږ دی، که د نورو؟

او همدارنګه موږ تاسې منځګړی امت وګرځولئ چې په (نورو) خلکو شاهدان شئ او رسول(ص) په تاسې باندې ډېر ښه شاهد دی.

بقره سوره، ۱۴۳آیت

ښه مې په یاد دي د ۱۳۵۸المریز (۱۹۷۹م) کال شپې ورځې وې، کابل ته په نژدې سیمو کې دکمونیستي رژیم دفاعي کرښې یوه په بله پسې ماتېدلې، نو د رژیم قواوې سختې سورېدلې او هرې خواته د مرګ او ژوبلې په پراخو عملیاتو بوختې وې.

موږ هغه وخت په کلیو کې اوسېدلو، له حالاتو څخه د خبرتیا لپاره مو د کوچنیو راډیوګانو او له لرې او نژدې ځایونو څخه د توپونو له غږونو څخه پرته نورې وسیلې نه لرلې. کله به چې له شاوخوا سیمو څخه د الوتکو د تګ راتګ یا توپونو ویشتلو غږونه واورېدل شول موږ به پوه شوو چې زموږ د استوګنې سیمې ته نژدې، په کومه خوا کې اخ و ډب روان دی. بېګا به مو چې دکابل راډیو خبرو ته غوږ ونیو نو نطاق به راته په دروغو وویل چې په هغه سیمه یانې د توپونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډزو په ځای کې "د هغه ځای شریفو خلکو د خلقي پرتمین انقلاب په ګټه لوی مارش ایستلی و ".

خلقیانو به ډېر ځله د مارش کلمه د شفر په ډول د جګړې په مفهوم کاروه. بي بي سي، امریکا غږ، آلمان غږ، د ایران او پاکستان راډیوګانو ورو ورو موږ له دې رمز سره آشنا کړو، هغه داسې: چېرته به چې د کابل راډیو په وینا شریفو خلکو مارش ایستلی و، نورو راډیوګانو به په هماغه ځای کې د سختو جګړو د کېدو په باره کې خبرونه خپاره کړل.

دکمونستي خپرونو ماهیت له پخوا څخه ټولې نړۍ ته څرګند و، ځکه چې ددغه سیستم ستنې تر ډېره حده په پروپاګندونو درول شوې وې، خو د جنګ حالاتو او د تنظیمونو تر مینځ تودو سیالیو د جهاد په خپرونو کې هم پروپاګندي رنګونه زیات کړي وو. ډېر ځله داسې پېښې شوي دي چې دې خپرونو خپل اسلامي رسالت او مسلکي مکلفیت لکه څنګه چې لازم و هغسې نه دی پر ځای کړی، د تنظیمونو ترمینځ اختلافونو د ټولنې اجتماعي اعصاب هم چې د همدغه چاپي او برېښنايي (الکترونیکي) خپرونې دي، مختل کړي وو.

په دې حقیقت زموږ ډېر لوستونکي خبر دي چې هر تنظیم ټولې یا ډېرې کامیابۍ د ځان بللې. د مثال په ډول یو ځل د بګرام د هوايي ډګر د پاسه یوه الوتکه په توغندیو وویشتل شوه، دریو تنظیمونو ددې برې ادعا کوله. داسې هم شوي دي کله به چې یو ټانګ وویشتل شو نو د ډېرو ټانکونو د تخریب ادعاګانې به کېدلې، تر یوه وخته بي. بي. سي د تنظیمونو د ویاندویانو د خولو خبرونه خپرول، خو ځینو خبرونو پر بي.بي.سي هم د شرم خولې وبهولې ځکه چې بي. بي. سي که

دروغ ویل هم وغواړي نو هغه دومره بربنډ دروغ نه وي څه ناڅه یو څه وراغوندي او یو څه یې په مسلکي لیکه او لاره هم برابروي.

د پاکستان د تجارتي مطبوعاتو حالت خو داسې و چې څو ځله یې د افغانستان په قضایاوو کې ښکېل شوي کسان وژلي او بیا یې ژوندي ښودلي دي. کله کله به یې د افغانانو لپاره داسې په زړه پورې "تخیلي او ډراماتیک " خبرونه هم خپرول چې د دوی مړاوو هیلو ته به یې تازه ګي بښله او له دې لارې به یې حتی په غریبو او مفلسو افغاني مهاجرینو هم خپل اخبارونه خرڅول. ځینو اخبارونو د پیسو ګټلو یو بل چل زده کړی و د ځینو کسانو ویناوې، خبرونه یا یې عکسونه د پیسو لپاره خپرول، دوی به غالباً هغه کسان وو چې غوښتل یې کوم تنظیم جوړ کړي او یا د یو ښه، تکړه او پوه مجاهد یا قوماندان په توګه وځلېږي.

رښتیا به وایو هغه وخت د ایران راډیوګانو ډېر اورېدونکي درلودل، ځکه چې دغو راډیوګانو د افغانستان جهاد ته زیات انعکاس ورکاوه. پر دې سربېره ایران یو داسې هېواد و چې اسلامي انقلاب یې کړی و او د "نه شرقي او نه غربي... " شعار یې ډېر ځله تکرارولو. د همدغه شعار روحیې ایجابوله چې ددغه هېواد د میډیا هېنداره د شرق او هم د غرب له لوري د چلېدونکو خېرنو بادونو له دوړو څخه باید پاکه وساتله شي.

تر هرڅه زیات ایران د خپل اساسي قانون هغې برخې ته چې د مطبوعاتو په باره کې حکمونه لري، د قرآن مجید د بقره سورې د ۱۴۳ آیت په لیکلو سره خاص لوېښت، درنښت او منښت ښېلی دی. د دې مبارک آیت په تفسیر کې راغلي دي چې لوی خدای(ج) اسلامي امت ته فرمايي: د دې لپاره مو تاسې منځګړي او غوره امت وګرځولئ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسې پیغمبر(ص) مو د نورو پیغمبرانو څخه مخکې او اکمل وګرځاوه چې تاسې د خپلې دې لوړتیا له مخې په نورو امتونو باندې د شاهدۍ ورکولو وړتیا ولرئ او حضرت محمد(ص) ستاسې په عدالت او صداقت ګواه وي.

له بده مرغه له ځینو اسلامي هېوادونو لکه سعودي عربستان، عراق او بیا وروسته د افغانستان له ځینو تنظیمونو سره په شخړو کې د کېوتلو له امله د ایران رسندویو وسیلو دغه قرآني رسالت لکه څنګه یې چې هیله کېدله هغسې سرته ونه رساوه، ځکه د ایران میډیا، په ځای د دې چې په بې طرفۍ سره د خبرونو خپرولو له لارې د ګاونډیو هېوادو او نورې نړۍ په قضایاوو سمه شاهدي وویلای شي، رسندویه وسیلې یې تر ډېره حده په پروپاګندي جګړو کې مصروفې وساتلې.

پاکستاني میډیا هم چې نسبتاً ښه عصري وسایل په لاس کې لري، خپل زیات وخت او ډېر امکانات د هندوستان په وړاندې تبلیغاتي جګړو ته ورکړې دي، (په دې باره کې په یو بل بحث کې کافي رڼا اچول شوې ده. محترم لوستونکي هغه لوستلای شي.) موږ هم د جهاد په موده کې ډېرې ښې او زیاتې رسندویه وسیلې په خپل لاس کې لرلې، لکه چې دمخه یې یادونه شوې ده، په کابل کې د شمشاد تلویزیوني دستګاه د وخت په پروپاګندي جګړه کې د یوې مضبوطې اډې حیثیت درلود، په دې ساحه کې مجاهدین هم بې وسه نه وو. د جهاد په لسیزه کې زموږ د جریدو او مجلو شمېر له (۲۹۹) څخه واوښت چې په دې کې (۱۱۱) مجلې او (۱۸۸) جریدې شاملې وې. د یوې احصایې له مخې چې د جهاد له پیل کېدو نه مخکې ترتیب شوې وه، زموږ د ټولو مهالنیو خپرونو شمېر (۱۹۶) عنوانونو ته

رسېده. د (۱۳۲) کلونو اوږده زمانه په کار وه چې د اجتماعي او سیاسي تحولاتو د مهمې بېلګې په توګه د مهالنیو خپرونو شمېر دومره شي. خو له شوروي سره زموږ د ټکرونو په لسیزه کې دغه شمېر په ډېره ګړندۍ توګه زیات شو. تقریباً (۵۰۰) خپرونو ته لوړ شو، په دې ډول زموږ مطبوعاتو چې تر دې دمخه یې په یوه پېړۍ کې یوه اوږده لاره وهلې وه، هغه یې تقریباً په لسو کلونو کې رالنډه کړه. خو د خپرونو دغه زیاتوالي زموږ هغه اړتیا نه پوره کوله چې موږ یې د خپلو مسایلو په باره کې د خارجي مطبوعاتو لوستلو یا د لویدیځ راډیوګانو ته غوږ نیولو ته اړ ایستلي وو.

په عمومي توګه زموږ په مطبوعاتو کې "نظر" ته له "خبر" څخه لومړیتوب ورکړ شوی دی. که کوم خبرونه خپاره شوي هم دي- سانسور- ګوډ او مات کړي او د خبرولۍ روحیه یې ور وژلې ده. موږ ډېر لږ کامیاب شوي یو چې په خپلو مطبوعاتو کې تازه خبرونه خپاره کړی شو. پر دې سربېره په دولتي، حزبي او داسې نورو تبلیغاتو کې له افراط څخه کار اخیستلو زموږ، د ایران، پاکستان، د اسلامي نړۍ د ځینو نورو هېوادو د مطبوعاتو اعتبار ډېر زیات کم کړی دی. ځکه خو خلک د دوی خبرونو او خبرو ته ډېر لږ غوږ نیسي. دغه حالت بې. بي. سي، امریکا غږ او ځینو نورو غربي راډیوګانو ته موقع ورکړې ده چې د مسلمانانو یوه دنده په غاړه واخلي، تر دې چې په اسلامي هېوادونو باندې هم سمه یا ناسمه شاهدي ووایي. موږ حتی د خپل هېواد د روانو کشالو په باره کې د دوی خبرونو او خبرو ته غوږ نیسو د طالبانو او د شمالي اتحاد د جنګي او سیاسي فعالیتونو حال دوی موږ ته بیانوي. پاکستان، ایران، چین، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان زموږ ډېر نژدې او په پوله شریک ګاونډیان دي. خو دا بې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بي. سي او نورې غربي راډيوګانې او تلويزيونونه يا د انټرنېټ شبکې دي چې موږ د خپلو ګاونډيانو په حالاتو خبروي او زموږ ښه او يا بد دوی ته بيانوي.

ظاهراً بي. بي. سي او نورې لويديزې خبر رسوونکې موسسې په خپلو خبرونو او تبصرو کې د لفاظيو ډېره مالګه او مرچ نه ګډوي او د حقايقو ترمينځ يو څه موازنه هم ساتي، خو د مسلک خاوندان پوهېږي چې دغه موسسې څنګه يوې خوا او بلې خوا ته د حقايقو سپکې يا درنې تيرېږي، کاږي او ډبرې ږدي او نه شي کولای چې د کلمې په بشپړ مفهوم سره عادلانه او د حسي او سياسي ملاحظو نه آزادې شاهدي وويلای شي.

د دې لپاره چې موږ د ټولنيزې شاهدۍ په اصلي مفهوم ښه وپوهېدلای شو، يو ځل بيا د قرآن مجيد د پورته ذکر شوي آيت تفسير ته ورګرځو. دغه آيت، برسېره په هغه تفسير چې په کابل کې چاپ شوی، په تفسير کې يې راغلي دي، مجاهدو خپرونو هم د جهاد په جريان کې د خپل فهم او ادراک له مخې تفسير او تعبير کړی دی. لکه چې د ځينو تنظيمونو خپرونو له هغه څخه په نورو امتونو د قضاوت کولو ان حکومت کولو معنی او مفهوم هم اخيستی دی. د قرآن مجيد د ايجاز او اعجاز يوه لويه نښه دا هم ده چې د دغه الهی کلام په هر آيت کې د ماناګانو يو سمندر ځای شوی دی. له همدغه امله د پورتني آيت په باره کې چې تراوسه کوم تفسيرونه او تعبيرونه ليکل شوي او زموږ په جهادي مطبوعاتو کې منعکس شوي دي، سم بلل کېږي.

د اسلام له نظره قضا د حکومت (دولت) دومره پياوړې قوه ده، چې حکم يې د دولت په مشر (امير المؤمنين) هم شرعاً نافذ دی. ګواه

او شاهد د صحيح قضاوت له مهمو اساساتو څخه بلل کېږي. حقيقت او صداقت د شاهدۍ اصلي عناصر دي، همدغه عناصر دي چې قضاوت، شاهدي او سياست د يو مثلث په شکل يو له بل سره مرتبط ساتي. يا به ووايو چې دا حقيقت او رښتينولي ده چې اسلامي شهادت، قضاوت او سياست د لويديځ له ماکياوليزم څخه جلا کوي. د اسلام د څلورم خليفه حضرت علی(ک) د شخصي ژوندانه په يوه پېښه کې د دغه مثلث درې واړه خواوې (اضلاع) په ښه توګه منعکس شوي دي، کيسه يې جالبه ده:

حضرت علي (ک) چې پخپله د وخت د دولت مشر (اميرالمؤمنين) و، په يوه يهودي باندې يې دعوی کړې وه، چې هغه دده زغره لرونکی کميس پټ کړی دی اوس حاضر نه دی چې هغه بېرته ورکړي. يهودي ادعا کوله چې دا کميس د امير المؤمنين نه بلکې دده خپل دی. کله چې دا قضيه د عدل اسلامي محکمې ته وړاندې کړل شوه، نو حضرت علي (ک) او يهودي دواړه په مساوي توګه د قاضي په وړاندې درېدلي وو. قاضي له حضرت علي(ک) څخه دوه تنه شاهدان وغوښتل، ده خپل يو زوی او يو غلام د شاهدانو په توګه ورمعرفي کړل. خو قاضي هغه ځکه ونه منل چې يو يې زوی او بل يې غلام و، فکر کېده چې دوی دواړه به حضرت علي(ک) ته د نژدې والي له امله پوره او سمه شاهدي ونه وايي.

يهودي چې دغه حالت وليد او په اسلامي قضاوت، شهادت او سياست کې د حق او حقيقت رڼا يې وليده، نو هغې رڼا دده زړه او دماغ منور کړل، په هماغه ځای مسلمان شو او اعتراف يې وکړ، چې دا کميس دده نه، بلکې د حضرت علي (ک) دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي نظام کې حق او حقیقت اصلي محک دی چې صحیح شهادت، سالم قضاوت سم او کامیاب سیاست ورباندې معلومېږي.

اسلام پېژندونکي پوهان وايي کله چې اسلامي سیاستونه کامیاب شوي دي لویه وجه یې دا ده چې هلته خلکو ته اصلي حقایق په مخ کې اچول شوي دي او د ماکیاولیزم له هر ډول دوکو او خدعو څخه ډډه شوې ده او کله چې خلک په حقایقو راټول شوي دي، نو له هغه څخه ډېر پیاوړی او نه ماتېدونکی طاقت جوړ شوی دی. د حقایقو راټولولو، روښانه کولو او عامو خلکو ته د هغه رسونه د مطبوعاتو کار دی. د هغې قوې کار دی چې په حالاتو سمه شاهدي وايي او له عام قضاوت سره موثره مرسته کوي.

اوس دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې مطبوعات د دموکراسۍ څلورم رکن یا د دولت څلورمه قوه ده. که موږ دا کلیه منو، بیا نو د یو لږ شواهدو له مخې دا خبره هم د منلو وړ برېښي، چې د مطبوعاتو (یا د ټولې میډیا) قوه اصلاً او اصولاً له قضائیه قوې سره ډېر ورته والی او نژدې والی لري.

د امریکې یو حقوق پوه سیمون اي. سوبېلاف چې یو وخت د هغه هېواد لوی څارنوال و، د فیدرال د لوی قاضي په توګه یې هم کار کړی دی، عقیده لري چې مطبوعات او عدلي محکمې یو ډول مسوولیتونه لري. په ټولنه کې د قاضي او د اخبار د مدیر د وظیفې اهمیت او موثریت یو شان دی. سوبېلاف چې په ۱۹۵۵ کال کې د نایمن فیلوز (Nieman Fellows) په نوم د ژورنالیزم د مسلکي ټولنې په یوه غونډه کې برخه اخیستې وه، په دې موضوع کې یو څه وړاندې

ځي او مطبوعاتو ته زیات اهمیت ورکوي، وايي چې عدلي محکمې د مطبوعاتو له انتقادونو او موشګافیو څخه معافیت نه لري.

دی، د خپل بل حقوق پوه ملګري هنري اېل. مېنکېن د خولې خبره، چې وايي "قاضي یوازې د حقوقو یو شاګرد دی" رااخلي زیاتوي، چې قاضي د یوه شاګرد په توګه د امتحان پر پاڼه باندې د "سم" او "ناسم" نښې راکاږي. ټولې محکمې په خپلو کړو وړو کې، همدغسې کار کوي. بالاخره د آزموینې دغه پاڼه د ټولنې په مخ کې اچوله کېږي. ټولنه ده چې په هغې باندې د "سم یا ناسم" قضاوت کوي. همدارنګه دا اخبارونه دي چې خبرونه او تبصرې یې د ټولنې لپاره د دغه راز قضاوت زمینه برابروي.

یو بل حقوق پوه بلک ویلي دي چې په یوه متمدنه ټولنه کې آزاده وینا او په یوه عدلي محکمه کې، د قاضي په مخکې، د سوال او ځواب جریان دواړه دفاعي او ځان ساتنې پالیسۍ دي، دده یو ملګری قاضي فرانکفورتر وايي چې کله کله، د پرنسیپونو او اصولو جګړه د قضاوت کار سختوي. په دې اړه یو بل قاضي "هول میس" ویلي دي چې ټول حقوق او پرنسیپونه یې په دې هڅه کې دي چې په افراطي ډول خپل خپل ځانونه تثبیت کړي. خو په حقیقت کې ټول اصول تر هغه ځایه پورې آزادي لرلای شي، چې نور ورته پرنسیپونه نفي نه کړي. مثلاً آزاد قضاوت او آزاد مطبوعات دواړه غوره پرنسیپونه دي. خو کله کله دا دواړه پرنسیپونه دومره په ځان ستاینه او مسلکي ویاړنو باندې اخته کېږي، چې غواړي یو اصل بل مقابل اصل تر خپلې اغېزې لاندې راولي حتی محکوم یې کړي.

یو وخت په یوه ځوان باندې چې په خپله ټولنه کې ښه منل شوی و، داسې یو تور ولګول شو، چې هغه په بد اخلاقو ښځو باندې ګټې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وټې کوي. قاضي مطبوعاتو ته اجازه ورنه کړه، چې د محکمې جریان وګوري. په دې باره کې د قاضي استدلال یوازې دا و چې نه غواړي مطبوعات د یو چا شخصي مسایل بازار ته د تجارتي توکي په توګه وړاندې کړي، ځکه چې په دغه کار سره هم یو لړ بشري حقوق تر پښو لاندې کېږي. دا هماغه ځای دی چې په لویدیزه ولسواکۍ کې ددې ولسواکۍ دوه منل شوي اصلونه "د عدلي محکمې خپلواکي" او "د مطبوعاتو آزادي" یو له بل سره ټکر کوي. یو اصل دا دی چې عدلي محکمه دا حق لري چې د خلکو شخصي مسایل له تجارتي ګټو وټو څخه خوندي وساتي. په مقابل کې یې دا هم یو منل شوی اصل دی چې مطبوعات دا حق لري چې د ځینو کسانو ناوړه کړه وړه رسوا کړي.

سرمقاله د هرې خپروني لپاره که هغه چاپي وي او که د الکټرونیکي بروډکاسټ له لارې خپرېږي، د قضاوت کولو یوه ذریعه ده، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې سرمقاله هم په غرب کې د راندو قضاوت په څېر کله کله د رشوت یا تجارت وسیله ګرځېدلې ده. د امریکې د آریګان د پورټلنډ ښار د هاربرډ په جنوب لویدیزه خوا کې یوه موسسه هم، خبرونو ته د بیا کتنې د صنعتي موسسې (Industrial News Review) په نامه یادېدله. د دې موسسې د خاوند هافر په زړه پورې او ګټور تجارت دا و چې په اخبارونو باندې یې لیکلې سرمقالې پلورلې.

د ۱۹۴۸کال د اپرېل په لومړیو ورځو کې د امریکا لږ ترلږه (۵۹) ورځپاڼو او اخبارونو چې ټولو یې په ګډه سره (۳۹۰۰۰۸) تنه مشترکین درلودل، یوه متحد الشکله سرمقاله خپره کړله. له دې جملې څخه یوازې شپږو جریدو د دې سرمقالې په عنوان او ځینو سطرونو کې څه ګوتې وهلې وې او نورو (۵۳) ورځپاڼو او جریدو هماغه

سرمقاله، کټ مټ، بې له دې چې اقتباس یې وبولي، خپله لیکل شوې سرمقاله وګڼله او خپره یې کړله.

له دې عجیب حقیقت څخه پخپله د یو امریکایي لیکوال او څېړونکي لویس ایم. لیانز (Louis M. Lyons) مطلب اخیستنه دا ده چې یا د هغو ورځپاڼو مدیران ډېر تنبل او بې کفایته کسان وو، یا دا چې په دې کار کې سیاسي رشوت لاس درلود او غوښتل کېدل چې د خلکو احساسات د فیدرالي طاقت په مقابل کې استخدام کړي.

اوس خبر نه یو چې دا "صنعتي موسسه؟" اوس هم فعاله ده او که نه؟ آیا نورې دا ډول موسسې هم راپیدا شوې دي که نه؟ مګر یوه خبره چې له هر ډول شک او تردید څخه وتلې ده دا ده چې په نننۍ نړۍ کې تبصره په مختلفو بڼو سره پلورلې کېږي. د نامتو ورځپاڼو تبصره لیکونکي له دې مدرکه د حق الزحمې په نامه ښې پیسې ترلاسه کوي. آزاد مطبوعات د حکومتونو ځینې اعلامیې که څه هم د ټولنې عامه ښېګڼې په نظر کې ولري د اعلانونو په توګه د پیسو په مقابل کې خپروي. ډېرې داسې نورې تبصرې حتی تیار جوړ شوي راپورتاژونه، سره د دې چې ښه په زړه پورې اړخونه هم ولري، اخبارونه یې د اعلان په توګه خپروي. د افغانستان ځینو دولتي او غیر دولتي اخبارونو، د اساسي قانون په لسیزه کې دغه کار کاوه. په کابل کې اوسېدونکو خارجي مطبوعاتي آتشو به کوښښ کاوه چې له اخبارو سره دوستانه اړیکې ولري او خپل پروپاګندي شیان ورباندې په اصطلاح تېر کړي یا افغاني مطبوعات د دوی نویو ایجاداتو او ابتکاراتو او نورو فعالیتونو ته زیات انعکاس ورکړي.

ځینو اخبارونو چې غوښتل یې خپله څېره یو څه سپېڅلې وساتي نو د دې ډول فرمایشي مضامینو د خپرولو په وخت کې به یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغو لويو عنوانونو تر څنګ د "اعلان" کلمه د يو ډېر کوچني فرعي عنوان په توګه هم راوستله. دا حاشيوي عنوان به په کوچنيو تورو (عادي ۱۲) کې چاپ کېده. دې ډول مضامينو به د اړوندو هېوادو په ځينو پرمختياوو داسې رڼا اچوله چې يو عادي لوستونکي به اصلاً دا فکر نه کاوه چې کوم فرمايشي مضمون لولي. ترجمه کولو ته به يې هم ضرورت نه و. دوی به هغه تيار په پښتو او دري ژبو ليکلي او صفا به يې ټيپ کړي وو، پښتو او دري به يې دومره ښه ليکله چې ګوتو وهلو ته به ضرورت نه پېښېده. له ښکلو او صفا عکسونو سره د هغو تيارې جوړې شوې کليشې به يې هم چې د لوړ تخنيک په مرسته به ډېرې روښانه جوړې شوې وې، له دغو مضامينو سره يو ځای د اخبارونو ادارو ته استول کېدلې.

دې ډول سوغاتي راپورونو به داسې سياسي اړخونه هم نه درلودل چې د چا خبره سرکاري قاطرې وتوروي. نو ځکه اخبارونو هغه د پيسو په مقابل کې په پوره بې غمۍ خپرول. خو يوه خبره وه هغه دا چې دولتي اخبارونه مکلف وو چې د دې ډول مضامينو په خپرولو کې د شرق او غرب تر مينځ د تبليغاتو موازنه په نظر کې ونيسي چې د وخت سوپرطاقتونو څخه کوم يوه ته داسې شک پيدا نه شي چې د افغانستان دولتي مطبوعاتو يو اړخ نيولی دی.

په هرحال موږ د اطلاعاتو د باران او د تبليغاتو د سيلاب په وړاندې بې اغېزې نه شو پاتې کېدلی. زموږ يو درانه سپينږيري مرحوم پاچاخان ښه خبره کوله. ويل به يې له هرې خوا سيلاوونه راروان دي. ويښ ملتونه ځانونه ورڅخه ساتي. يا که يې مخه د آبادۍ او ښېرازۍ په لوري برابروي هغه ويده قامونه دي چې سيلاوونه يې ورسره لاهو کوي.

سياسي يا اجتماعي انقلابونو ته د پاچا خان له نظره سېلاوونه ورغلي وو خو اوس موږ د اطلاعاتو د انقلاب په عصر کې ژوند کوو، په دې انقلاب کې ځينې ملتونه نور ملتونه له خپلو ارادو سره سم د اطلاعاتو او تبليغاتو د توپان په خوله کې ورکوي او په هغه لاره او لوري يې برابروي چې د دوی زړه يې غواړي خو ځينې نور يې بې ارادې د دغه توپان په بهير کې د مړو کبانو په څېر لاهو کېږي.

داسې معلومېږي چې لويديزې نړۍ د اطلاعاتو د انقلاب ټولې څپې او حرکتونه په داسې مسير کې اچوي چې د دوی استعماري ګټې ښې خوندي وساتي. ټول خبرونه او ټولې تبصرې چې دوی يې ليکي، ټول عکسونه او فلمونه چې دوی يې اخلي- څو ځله د پلورنې او پېرودنې په پروسه کې لاس په لاس کېږي. لکه چې اوربدل کېږي او ليدل کېږي دوی د شاهدي ويلو رسالت هم له موږ څخه اخيستی دی. دوی دغه کار هم د خدای لپاره نه کوي بلکې زموږ د ناحقه شاهدانو په څېر خپلې ګټې په نظر کې نيسي.

له بلې خوا، شرقي دنيا په تېره اسلامي دنيا دومره بې وسه نه ده، چې د اطلاعاتو تکنالوژي په لاس کې ونه لرلی شي، دوی بالقوه او بالفعل کولای شي چې د اطلاعاتو په انقلاب کې ډېره لويه ونډه واخلي. تر ټولو مهم دا چې په نورو خلکو او ولسونو باندې د ګواهۍ ورکولو ورسپارل شوی ديني او اخلاقي رسالت سرته ورسوي. د پاملرنې وړ ټکی دا دی چې تلويزيون د کعبې شريفې څنګ هم نيولی دی او هرکال ټولې نړۍ ته د حج مراسم ريلې کوي. همدارنګه هرکال د نړۍ مسلمانانو ته موقع برابروي چې په مسجد الحرام کې د تراوېحو له لمانځه څخه معنوي فيض واخلي. دا په خپله يو مثبت پرمختګ او تحول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاکستان تلويزيون يوې شبکې د مدينې منورې د جومات د نويو تعميراتي چارو په باره کې يو ډېر لوړ مستند فلم وښود. هر څوک چې دا فلم کتلی وي ښايي له ځان سره يې ويلي وي چې يو شاهکار لګيا و بل شاهکار ته يې انعکاس ورکاوه. په فلم کې ښودل کېدل چې د نړۍ د هر ګوټ ډېرې ښايسته تيږې يا ډبرې د نړۍ د هرې خوا د انجنيرانو، صنعت کارانو، هنرمندانو او معمارانو په لاسونو جوړېدلې او په ټاکلو ځايونو کې لګېدلې او په دې توګه د ټولې نړۍ د تکړه انجنيرانو او معمارانو په کار او زيار سره د نړۍ د معمارۍ يو بې سارې شاهکار د جوړېدو په حال کې ليدل کېده.

په فلم کې د نبوي جومات د جوړونې او تزئين د چارو پراخ انعکاس ښيي بالاخره صنعتي انقلاب د يوويشتمې پېړۍ په درشل کې، په نبوي جومات کې، لوی خدای(ج) ته د تعظيم رکوع او سجده وکړه. اوس په کار دي چې د انفارمېشن ټکنالوجۍ ګړندی او بېړنی انقلاب هم دلته په لمانځه او عبادت پيل وکړي. د اطلاعاتو د ټکنالوجي تر ټولو لوی عبادت به دا وي چې د خدای(ج) او د هغه د رسول (ص) پيغام د خلکو سترګو او غوږونو ته ورسوي او د قرآني لارښوونې له مخې، په نورو خلکو باندې د منځګړي امت د بشپړې او جامعې شاهدي ويلو وسيله وګرځي.

زموږ د ورور هېواد سعودي عربستان او نورو عربي اماراتو پرېمانه مالي امکانات او تخنيکي وسيلې د اطلاعاتو د داسې صالحې تکنالوژۍ له پراختيا او پرمختيا سره موثرې مرستې کولای شي. زه چې دغه خبره ليکم، مقصد مې هېڅکله دا نه دی چې دا لوی کار دې يوازې سعودي عربستان او عربي امارات وکړي. يا دا چې شتمن عربي هېوادونه د ځبرطاقتونو کانې او پېښې وکړي او د

نړېوالې ميډيا وسيلې او شبکې په خپله انحصاري منګول کې ونيسي. بلکې په کار دي چې په شرقي په تېره اسلامي هېوادو کې د ژورناليستانو آزادې اتحاديې، خپلواک خبري آژانسونه او د پوهو او خبيرو کسانو علمي او مسلکي ټولنې چې په خيريه مرستو متکي وي دا کار وکړي او ټول اسلامي دولتونه، هر يو له خپلې وسې سره سم له دې ټولنو سره مرستې وکړي. څو دا اتحاديې او آژانسونه وکولای شي چې مسلکي پرسونل وروزي او د نړۍ په هر ګوټ کې خپل رسېدلي نمايندګان استخدام کړي.

د اسلامي سياست د واقعي او واقعبينانه روحيې همدارنګه د نړۍ د نورو منل شويو پرنسيپونو له مخه، د اطلاعاتو ټولې ادارې د خبرونو او نورو اړوندو معلوماتو د برابرولو په کار کې بايد دومره آزادي ولري چې د ټولې نړۍ په قضاياوو د آزاد، عادلانه او واقعبينانه قضاوت کولو لپاره ضروري وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثلورم څپرکی

آزاد که مسؤول مطبوعات؟

آزاد که مسؤول مطبوعات؟
یوه له ډېرو تلوسو ډکه ډرامه

"آزاد مطبوعات" یو ښکلی کلیشه یي عبارت دی، چې تل د اصلاح غوښتونکو او ترقي غوښتونکو روښانفکرانو په ذهن انځور شوی دی، خو دغه ښکلی آیډیال، لا تر اوسه پورې چې د ډله ییزې مفاهمې وسیلو ټوله دنیا په خپل جال کې ورنغښتې ده د یوې معمی بڼه لري.

د دې موضوع په اړه له یوې هر اړخیزې څېړنې څخه ښایي داسې یوه نتیجه ترلاسه شي، چې تر اوسه د مطبوعاتو لپاره له ښو یا بدو قالبونو څخه وتلې آزادي نه ده پیدا شوې. مطبوعات او د ډله ییزې مفاهمې نورې ټولې وسیلې په هره ټولنه او هر ډول اجتماعي او سیاسي سیستم کې د سیاست یا ملکیت په درنو زنځیرونو تړل شوې دي. که هغه هم نه وي نو مطبوعاتو په خپله خپل ځان بند په بند د دیانت او ژورنالستیکو اخلاقو په نرمو او ښکلو وربښمینو پړیو تړلی دی.

موږ افغانانو تر اوسه پورې درې ډوله مطبوعات ښه پېژندلي دي چې هغه دولتي، حزبي او شخصي مطبوعات دي. لکه چې ټولو ته څرګنده ده د دولتي او حزبي مطبوعاتو د نظر زاویه تنګه ټاکل شوې وي. ملا یې د وچو تبلیغاتو تر درانه بار لاندې کړه وي او همدغسې یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دروند بار د خلکو په ذهنونو باندې اچوي. په مقابل کې يې شخصي مطبوعات چې په پانګه والو هېوادونو کې د لويو کمپنيو او کارټلونو پورې تړلي دي، ظاهراً دومره آزادي احساسوي چې په آزاديو هم لوبې کولای شي.

بې بندو باره آزاديو، د مطبوعاتو يو څلورم ډول هم را پيدا کړی دی چې د ژېړو مطبوعاتو (Yellow Press) په نامه يادېږي. په اخلاقي ټولنو کې تل د دې ډول مطبوعاتو په مقابل کې سخته کرکه را پيدا کېږي او د خلکو لويې پرګنې په دې ډول مطبوعاتو باندې د سختو بنديزونو او محدوديتونو غوښتونکي وي، دا هماغه ځای دی چې پخپله مطبوعات هم خپلې آزادۍ تر کره کتنې او نيوکې لاندې نيسي.

د ډله ييزې مفاهمې دريو تنو ماهرانو ويلبر سکرام (Wilbur Schramm)، تيودر پيترسن (Theoder Peterson) او فريد، اس، سيبرټ(Fred. S. Sibert) په خپلو کتابونو کې د آزادۍ، محدوديت او مسئوليت له نظره د مطبوعاتو په اړه درې څلور ډوله نظريې ښودلې دي چې د مطبوعاتو په تکاملي جريان هم يوه ښه رڼا اچوي. دلته تر څېړنې لاندې موضوع د يوې برخې د روښانه کولو لپاره د هغو نظريو وړاندې کولو هڅه شوې ده.

آمرانه نظريه Authoritarian Theory:

دغې نظريې په ۱۶ – ۱۷ پېړيو کې د چاپ د ماشين تر اختراع کېدو وروسته په تدريجي ډول پراختيا موندلې ده. دې تيورۍ د اروپا په شاهي کورنيو کې لکه په انګلستان کې د تيودريانو

(Thuedors)، په فرانسه کې د بوربونيانو (Borbons) او په هسپانيا کې د هپسبرګانو (Hapsburgs) په کورنيو کې رواج وموند. په معاصرو پېړيو کې هم د جاپان او روسيې امپراتوريو د جرمني، هسپانيې او همدارنګه د آسيا او جنوبي امريکې ځينو استبدادي رژيمونو دغه نظريه چلولې ده.

دې تيورۍ انسانان د دولتونو لپاره داسې رعايا بللي دي چې بايد د کار د وسايلو په توګه په کار واچول شي.

په آمرانه استبدادي رژيمونو کې د مطبوعاتو اصلي دنده دا وه چې خلک په هغو درواغو يا رښتياوو خبر کړي چې دولت ورته ديکته کول. په جرمني کې د هټلري رژيم د اطلاعاتو وزير عقيده درلوده چې که چېرې يو درواغ ډېر ځله تکرار شي بالاخره به خلک هغه رښتيا وګڼي. له بده مرغه په افغانستان کې د جهاد د تودو جګړو ترڅنګ په پروپاګنډې جګړو کې د کابل استبدادي رژيم د خلکو د تېر ايستلو لپاره د چا خبره ډېر په عقل روغ دروغ وويل چې ځينو ساده او په زړه پاکو خلکو هغه رښتيا وبلل او ورباندې تېر وتل.

فريد. اس. سيبرت او د ده ملګري د مطبوعاتو د آمرانه نظريې په باب په خپلو ليکنو کې څرګنده کړې ده چې دولتونو به له هرڅه نه دمخه، له مطبوعاتو څخه په منفي لارو کې کار اخيست، بيا به يې خلکو ته ډاډ ورکاوه چې دغه کار يې د دوی په ګټه کړی دی او دولت نه غواړي چې د مطبوعاتو په وسيله ملي او اصلاحي هدفونو ته د خلکو د رسېدنې په لار کې خنډونه زيات کړي.

بالاخره په انګلستان کې د آزادو مطبوعاتو د پيدايښت او ودې لپاره شرايط مخ په ښه کېدو شول. دولت له مطبوعاتو سره د ګوزارې کولو په نيت شخصي سکتور ته اجازه ورکړه، خو د غير

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتي مطبوعاتو امتیاز یوازې د تاج (سلطنت) شتمنو او وفادارو ملګروته ورکړل شو. دوی هغه کسان وو چې نه یې غوښتل د انتقادونو خپرولو له امله له دولت سره خپلې اړیکې خرابې کړي. دغه انحصاري سیستم تر ۲۰۰ کلونو پورې دوام وکړ. بالاخره په ۱۷ پیړۍ کې له دولتي خپرونو سره سیالي کوونکي شخصي مطبوعات بریالي شول چې دغه انحصاري سیستم په تدریجي ډول کمزوري کړي او د آزادو مطبوعاتو لپاره د ودې شرایط برابر کړي.

انګرېزانو د خپل استعماري خصلت له مخه د هند په نیمه وچه کې د استعماري مطبوعاتو د رواجولو هڅې پیل کړلې، خو له دولتي مطبوعاتو سره د شخصي سکتور د خپرونو د سیالۍ لمن تر هند پورې هم راخپره شوه. په همدې نیمه وچه کې یو انګرېز ژورنالیسټ جیمز آګستس هیکي (James Augustus Hickey) په ۱۷۸۰م کې د بنګال ګزیټ (Bengal Gazette) په نامه یوه جریده په انګرېزۍ ژبه کې چې په انګرېزي حکومت یې انتقادونه کول خپره کړله. د خپرونې چلوونکی هیکي له همدغه امله څلور میاشتې په جېل کې واچول شو، خو د هند د نیمه وچې نامتو اصلاح غوښتونکي او آزادي غوښتونکي سرسید احمد خان د هند برتانوي حکومت وهڅاوه چې په هند کې هم له آزادو مطبوعاتو سره د ګوزارې کولو پالیسي غوره کړي. ده د "حکومت او محلي مطبوعات" تر عنوان لاندې د ۱۸۷۶ع په اکتوبر کې ولیکل چې د نظریاتو څرګندونه او په صادقانه توګه په حکومت انتقادونه کول د آزادو مطبوعاتو له وظایفو څخه دي. همدارنګه د دې ډول آزادۍ خوندي ساتنه د خلکو او حکومت شریکه دنده ده. ده ولیکل چې دا د یو هوښیار حکومت کار دی چې مطبوعات آزاد پرېږدي، که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل

شي او حقایق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازې به قوت پیدا کړي او د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادۍ څخه ډېر زیات خطرناک دی. په دې توګه سرسید احمد خان هڅه کوله چې د مطبوعاتو د ښکېلاک یخونه د وخت برتانوي حکومت ته د ښو مشورو ورکولو له لارې اوبه کړي.

سیبرټ لیکي چې د امریکا په متحده ایالاتو کې مطبوعات په یو بېړني یون کې له آمرانه مرحلې څخه د ازادۍ مرحلې ته وارد شوي دي. هلته د خپلواکۍ له اعلامیې سره یوځای د بیان د آزادۍ لپاره هم یوشه اصـول وټاکل شول، چې په نتیجه کـې یې په ۱۷۷۶م کال کې د ویرجنیا پـه ایالـت کـې د (Virginia Gazette) په نامه یوه خپرونه د مطبوعاتو د آزادۍ مصداق وګرځېدله.

د آزادو مطبوعاتو نظریه:

د آزادو مطبوعاتو نظریې ورو ورو په ۱۶مه پیړۍ کې وده کړې ده، چې په اتلسمه پیړۍ کې یې محسوس پرمختګ کړی دی او هماغه وخت یې د ځینو هېوادونو په اساسي قوانینو کې ځای ونیو. د مطبوعاتو د آزادۍ نظریه په بنسټیزه توګه د فردي اصالت له نظریې (لیبرالیزم) سره تړلې ده. دا نظریه فرد تر دولت هم مقدم ګڼي. د دې نظریې له مخه د افرادو د اتفاق په برکت د ټولنیزې هوساینې لپاره ګډ تصمیمونه نیول کېږي.

فرید. اس. سیبرټ له آمرانه حالت څخه د آزادۍ مرحلې ته د مطبوعاتو لېږدېدنه د څلورو کسانو د هڅو مرهونه ګڼي او څرګندوي چې جان مېلټن (John Milton) په ۱۷مه پیړۍ کې، جان اېرسکین (John Erskine) او توماس جفرسن په ۱۸مه پیړۍ کې او جان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سترات میل په ۱۹مه پېړۍ کې د مطبوعاتو د آزادۍ لپاره خپلې هڅې پرمخ بېولې دي.

مېلټن به ویل چې خلک پخپله د دې ظرفیت لري چې سم او ناسم، ښه او بد سره یو له بله بېل کړي او ښه تصمیمونه ونیولای شي. هرڅوک باید د هر چا له نظر او فکر څخه خبر شي، په دې توګه عامه خبرتیا باید محدوده پاتې نه شي. د جان ایرسکین نظریه دا وه هغه خلک چې د نورو د تنویر هڅه کوي او له لارې یې نه وباسي، دوی باید د ټول ملت هغه هوښیاري منعکسه کړي چې په حقیقت ولاړه وي. د جان سترات میل عقیده دا وه چې خلک تر هغه ځایه پورې د فکر او کار حق لري چې دنورو دا ډول حق اخلال نه کړي.

جفرسن د مېلټن د نظریې په تایید عقیده څرګندوله چې د خلکو عامه افکار که هغه تنویري وي او له معلوماتو ډک وي، د سالمو او معقولو تصمیمونو اساس ګرځېدلی شي. د ده له نظره مطبوعات د خلکو د خبرتیا وسیله ده، نو هغه باید له کنترول څخه آزاد وي، جفرسن په ۱۷۷۴م کې یوه جریده چې د " View of the Right of British America " اوږد نوم یې درلود خپرونو ډګر ته را وایستله. ده د همدې جریدې په خپرولو سره په امریکا کې د آزادو مطبوعاتو بنسټ کېښود. هغه څوک چې مطبوعاتو وربانديې زیات او سخت انتقادونه کړي دي پخپله جفرسن و، سره له دې هم ده تر آخره پورې د مطبوعاتو د آزادۍ ملاتړ کاوه.

لیبرالیزم چې آزاد مطبوعات یې په غېږ کې نیولي ساتل د همدغه ډول مطبوعاتو په برکت پرمختګ وکړ. دومره پرمختګ چې په انګلستان، امریکا او ځینو نورو اروپایي هېوادونو کې د همدغې نظریې په رڼا کې اساسي قوانین ولیکل شول، تصویب او نافذ کړل

شول. زموږ د ژوندانه په زمانه کې د مطبوعاتو آزادۍ لوی نړیوال اهمیت پیدا کړ. د بشر د حقوقو په باره کې د ملګرو ملتونو یوه پرېکړه لیک په [۵۹] ماده کې ویل شوي دي:

د اطلاعاتو آزادي د بشر یو اساسي حق دی چې د نورو آزادیو لپاره د بنسټ حیثیت لري، دغه آزادي چې د ملګرو ملتونو موسسه یې تقدیسوي، په هره خوا او هر ځای کې د خبرونو د ټولولو، لېږدولو او بې له دې چې فلټر شي، د هغو دخپرولو حق په ځای کوي.

د نړیوالو مطبوعاتو د آزادۍ د کمیټې د یو رپوټ له مخه چې د دې کمیټې یوه خبرلیک (نیوز لېټر) د ۱۹۹۲م کال د جون په میاشت کې خپور کړی دی، د کمیټې په بلنه د [۳۴] هېوادونو ژورنالیستانو په لندن کې غونډه وکړه چې د یونسکو په ملاتړ یې د مطبوعاتو د آزادۍ په باب څه اصول تصویب کړل. د دوی په تصویب شوي منشور کې راغلي دي چې د آزادو مطبوعاتو او آزادو انسانانو معنی یوه ده. هر ډول مستقیم یا غیر مستقیم سانسور د منلو وړ نه دی. ټول هغه قوانین چې د نوي میډیا د آزادۍ مخه نیسي باید له مینځه یوړل شي. حکومتونه او نورې اداري باید په چاپي او برېښنایي خپرونو کې ګوتې ونه وهي، خپلواکه میډیا که چاپي وي که برېښنایي په ټولو هېوادو کې د اجازې حق لرونکې ده. حکومتونه باید د خپلو هېوادونو د خبرې میډیا په وړاندې له توپیري چلند څخه ډډه وکړي. که په یوه هېواد کې دولتي میډیا او غیر دولتي میډیا یوه د بلې په څنګ کې په فعالیت بوختې وي دواړه یې باید د اقتصادي مرستو او نورو آسانتیاوو څخه ګټه واخلي. د دوی ترمینځ دې تبعیضي رویه نه چلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منل شويو اصولو له مخه دولتونه بايد په طباعتي چارو، د اخبارونو د وېش په سيستم، د خبرونو په اژانسونو او د براډ کاستېنګ د فرېکونسيو په امکاناتو او آسانتياوو بنديزونه ونه لګوي. د ډله ييزې مفاهمې د واکمنو ادارو له خوا د داسې قانوني تخنيکي او ګمرکي اقداماتو کول د غندنې وړ دي چې دخبرونو د وېش او د اطلاعاتو د بهير مخه نيسي. په حکومتي ميډيا کې تبصرې بايد آزادې وي او په هغو کې بايد هغه تبصرې هم برخه ولري چې د مخالف نظر خاوندان يې کوي. دغه اصل بايد قانوني حيثيت ولري او هم بايد عملاً تطبيق شي.

د خارجي خپرونو او د اطلاعاتي خدماتو د راتګ مخه بايد ونه نيول شي. همدارنګه عام ولس بايد دا آزادي ولري چې پر داخلي خپرونو سربېره خارجي خپرونې هم ترلاسه کړي. همدارنګه خارجي برېښنايي خپرونې واوري اويا يې وګوري. د يو هېواد سرحدونه بايد د بهرنيو ژورناليستانو په مخ بند نه شي، د دوی د اعتبارليک او د ننوتلو د نورو سندونو د کتنې او منلو چارې بايد په بېړه سرته ورسېږي، دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې په کوربه هېواد کې په آزادانه توګه تګ راتګ وکړي او د خبرونو رسمي يا غير رسمي منابعو ته ځانونه ورسولی شي. همدارنګه دوی ته بايد اجازه ورکړله شي چې خپل مسلکي سامانونه او مواد په آزادانه توګه له خپلو ځانونو سره يوسي او د ستنېدو په وخت کې يې بېرته له کوربه هېواد څخه وباسي.

منشور زياتوي چې د ژورناليزم مسلکي ساحې ته د چا د ورګډېدو مخه بايد ونه نيوله شي. ژورناليستان بايد د يو هېواد د نورو اتباعو په توګه مصئونيت ولري. دوی بايد په قانوني توګه

وساتل شي. هغه ژورناليستان چې د جنګ په ساحه کې کار کوي بايد د هغې ساحې د اتباعو په توګه وپېژندل شي. دوی بايد د مصئونيت له هغو حقوقو څخه ګټه واخلي چې د سيمې اتباعو ته ورکړل شوي دي.

د اجتماعي مسئوليت نظريه:

په شلمه پېړۍ کې مطبوعات د ډېرې آزادۍ يا نامطلوبې آزادۍ له امله، د ژېړ ژورناليزم يو پړاو ته هم ورسېدل چې په ټولنه کې يې د "اجتماعي ژېړې" ناروغي خپره کړه. دا هغه وخت و چې د راډيو او خوځنده عکسونو (فلمونو) ننداري او کرشمې زياتې او له اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې. ورسره د کيڼو او ښيو اړخونو سياسي نظرياتو د ډله ييزې مفاهمې په وسايلو هجوم راووړ چې د مطبوعاتو بې طرفي يې په سخته توګه اخلال کړله.

د صنعتي انقلاب تحرک لرونکو نتيجو ورسره د ډله ييزو اړيکو د وسيلو ډېرښت د "آزادو خو مسئولو مطبوعاتو" نظريې ته وده او پراختيا وبښله. په دې معنی چې مطبوعات خو په حکومت او نورو ټولنيزو موسسو انتقادونه کوي خو خپل ځان ته دې هم ګوته نيسي او خپل عيب دې د وليو منځ نه ګرځوي.

د ژورناليزم د مسلکي تعليماتو پرمختګ او د مسلکي موسسو راپيدا کېدل د مطبوعاتو د اجتماعي مسئوليت د نظريې د رامينځ ته کېدو له مهمو عواملو څخه دي. په ډېرو کتابونو او مسلکي مجلو کې په خپله پر مطبوعاتو باندې ډول ډول نيوکې وشوې. تيودور پيترسن (Teodore Peterson) چې د مطبوعاتو د اجتماعي مسئوليت په باب يې يوه څېړنه کړې ده ليکي چې يو ليکوال او ژورناليست وېل ايروين په ۱۹۱۱م کال کې په کاليرز

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Colliers) مجله کې پخپله پر ژورنالیزم د انتقادونو یوه سلسله پیل کړه. ورپسې اپټان سېنکلیر په (The Brass Check) کې او له هغه وروسته جارج سیلډیز په (Freedom of Press) کې چې په ۱۹۵۵م کې چاپ شوي دي، دغه موضوع تکرار کړې ده.

مطبوعات هغه وخت تر زیاتو انتقادونو لاندې راغلل چې غاړې ته یې ورېښمین پړی ولوېدل او د اعلانونو سحر او جادو بند په بند وتړل. لومړی خو مطبوعاتو دا پلمه جوړه کړې وه چې موږ غواړو د اعلانونو له لارې دومره په ځان متکي شو چې حکومت ته د اړتیا لاسونه وړاندې نه کړو. تر دې چې د غربي نړۍ، د چا خبره آزاد مطبوعات یې د شوروي د حزبي او دولتي مطبوعاتو د پېغور وړ وګرځول.

د مطبوعاتو د تیوریو یو څېړونکی ویلبر سکرام (Wilbur Schramm) لیکي کله به چې یو امریکایي راپوړټر له شوروي راپوړټر سره مخامخ شو، نو یو بل ته به یې پېغورونه ورکول مثلاً امریکایي ژورنالیسټ به شوروي ژورنالیسټ ته د پېغور دا خبره کوله چې تاسې خو د حکومت تر کنټرول لاندې مطبوعاتو لپاره استخدام شوي یاست نو بیا ولې ځان یو ژورنالیسټ بولئ. شوروي ژورنالیسټ به بیا په ځواب کې په امریکایي ژورنالیسټ دا تور لګاوه چې "ایمان مو پیسه ده، پیسه !..."

هغه څه چې مطبوعات له هر ډول پېغور نه خوندي ساتي، هغه پخپله د ژورنالیسټانو له خوا وخت پر وخت جوړ شوي او منل شوي اخلاقي کودونه او نورمونه دي. دا کودونه زموږ د پښتونولۍ د "لارو، تیږو یا نرخونو" په څېر نالیکل شوي بڼه لري، چې رول یې د لیکل شویو قوانینو پر نسبت ډېر پیاوړی دی، یعنې یوازې د

ژورنالیزم اخلاقي کودونه دي چې د میډیا تر ټولو پیاوړی "زور او شور" په کنټرول کې ساتلی شي. ویل کېږي چې په سویس کې د مطبوعاتو د آزادۍ خوندي ساتلو لپاره هلته د مطبوعاتو قانون نه شته. ښايي هلته د ژورنالیزم اخلاقي کودونه دومره پیاوړي وي چې د قانون لیکلو ضرورت یې له مینځه وړی وي.

د ژورنالیزم په ساحه کې د امریکې، فرانسې او انګلستان د اخلاقي کودونو له مطالعې څخه دلته ځینې داسې ټکي را ایستل شوي دي چې د چا خبره په آزاده نړۍ کې ډېر عمومیت لري:

یو ژورنالیسټ باید په لیکنه کې هم خپلواک او هم باید بې طرفه وي. لیکنه یې باید ریښتینوالی ولري، د انصاف له مخه باید په دقت او غور لیکل شوې وي. حقیقت لیکل او د حقایقو په راټولونه کې د موازنې داسې ساتل چې لیکنه له مطلق پروپاګندې حالت څخه راوباسي د یو اخبار او بلې هرې خپرونې تر ټولو لویه دنده ده.

د یو اخبار انتقاد باید تعمیري روحیه ولري. تبصرې یې باید اصلاحي وي، نوی والی ولري او د عامو خلکو ګټې په کې په نظر کې نیول شوې وي. هر هغه کار او طاقت چې تخریبي اړخ ولري باید رسوا کړل شي. د خبرونو منابع باید پټ ونه ساتل شي، خو که کله لزوماً پټ ساتل یې ضروري وي نو ممکن دلیل یې باید وښودل شي.

باید لیکنې داسې نیمګړتیا ونه لري چې د خلکو ذهن په بله خوا بوځي او عامه افکار تخریب کړي. په ژورنالستیکو اخلاقو کې له تحقیق نه د مخه قضاوت ناروا دی، اصلاً ښه ژورنالیسټ هغه څوک دی چې د یوې پېښې یا مسئلې ټول حقایق راټولوي او تنظیموي یې. د پېښو او مسائلو پس منظرونه روښانه کوي خو کوښښ کوي چې قضاوت لوستونکو ته پرېږدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې شکه د آزادۍ وینا یا آزادۍ لیکنې او څرګندونې حقونه دې خوندي وساتل شي، خو ورسره دې د افرادو د محرمیت حق او نور شخصي او ذاتي حقوق هم خوندي وساتل شي.

اخبارونه دې د خبرونو په خپرولو کې یوازې خپلې ګټې په نظر کې نه نیسي. داسې دې نه کوي چې د اعلان ورکوونکو موسسو فعالیتونه ښه وښیي او په عیبونو یې سترګې پټې کړي. اخبارونه باید هغه سوغاتي خبرونه خپاره نه کړي چې پروپاګندي جنبه ولري یا د اعلانونو رنګ او بوی ولري.

ځینې څېړونکي د ژورنالیزم له اخلاقي کودونو څخه پیدا شویو ځینو مسائلو ته ګوته نیسي مثلاً دا چې ښایي د اخلاقي کودونو لمن دومره پراخه نه وي چې هر ډول مسائل او حالات په کې را ونغښتل شي. بل دا چې د ژورنالیزم د نالیکل شویو قوانینو یا اخلاقي کودونو تیرې په بېلو بېلو ځایونو کې په انفرادي ډول یا په ډله ییزه توګه د ژورنالیستانو له خوا اېښودل شوي وي چې د تجربه لرونکو او مفکرو ژورنالیستانو څېړنو او عملي کارونو په مرسته یې وده او پراختیا موندلې ده، نو دا کودونه په ځینو ځایونو کې ښه واضح خو په ځینو نورو ځایونو کې مبهم او د بحث وړ دي. دا هغه ځای دی چې د ژورنالیزم استادان او ماهران د یو هېواد لپاره د مطبوعاتو د قانون د مسودې لیکلو لپاره کېنښنوي، خو دا قوانین باید په هر لحاظ د ژورنالیزم له اخلاقي کودونو څخه خپله لاره بېله نه کړي.

اسلام او د مطبوعاتو آزادي:

د اسلام د مقدس دین له مخه ایمان او وجدان تر موضوعه قوانینو لوړ او د مسلمانانو ډېر ښه لارښود دی. ایمان په ټولو انفرادي

او اجتماعي چارو کې یوازې مسلمانانو ته نه، بلکې ټول بشریت ته ګټورې لارښوونې لري. که دا لارښوونې سمې او پوره تطبیق شي، ټولې اوسنۍ او راتلونکې اجتماعي اړتیاوې او نیمګړتیاوې به پوره کړي، لکه چې دمخه ولیکل شول، د ژورنالیزم اخلاقي کودونه د وروستیو څو پېړیو په تېره د شملې پېړۍ محصول دی، خو د اسلام مقدس دین کابو 14 پېړۍ دمخه د اجتماعي اخلاقو او په ترڅ کې یې د ابلاغ د اخلاقي قوانینو اساسي اصول راښودلي دي.

په اسلامي شریعت کې ټولو خلکو ته د معلوماتو خپرولو ضرورت د اعلام، ابلاغ او ایصال تر اصطلاحاتو لاندې توضیح شوي دي. زموږ د یو څېړونکي له نظره "اعلام" له صحیحو خبرونو، سلیمو معلوماتو، ثابتو حقایقو او واقعیتونو څخه د خلکو خبرول او په حوادثو باندې د خلکو د خبرولو او پوهولو له لارې د مشکلاتو د حل کولو خوا ته د دوی د فکرونو اړولو مفهوم او مقصد لري.

په دې اساس "اسلامي اعلام" باید بشپړه آزادي او خپلواکي ولري. هغه باید د حاکمو قدرتونو په لاس کې نه وي، چې د خلکو د ذهنونو د تسخیرولو لپاره ورڅخه کار واخلي. باید ښکاره کړو چې اسلامي اعلام، د غرب له بې بندوباره مطبوعاتي آزادۍ څخه خپله لاره جلا کوي. ځکه اسلام د نورو اذیت که څه هم کافران وي روا نه ګڼي. (د الانعام سورت، 108 آیت). اسلام په بد نامه د چا یادول منع کړي دي. (النساء، 184، آیت). غیر حق د چا بدنامول او په چا باندې افترا کول هم لویه ګناه بولي. (الاحزاب، 58، آیت).

همدارنګه لوی خدای(ج) د هغو شیانو له بیانولو څخه منع کړي یو چې پوره یقینورباندې نه لرو (د بقره سورت 31-33 آیتونه).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الحجرات سورت (11-12) آیتونه مسلمانان یو په بل د استهزاء کولو، یو بل ته د پیغور ورکولو، یو او بل په بدو القابو د یادولو له افراطي ګومان کولو، عیب جویۍ او غیبت څخه منع کړي دي.

په یو تفسیر (تفهیم القرآن) کې د دې آیتونو جامع مفهوم داسې ښودل شوی دی، چې ګومان په خپل ذات کې ناروا شی نه دی، په ځینو مواردو کې ښه، په ځینو حالاتو کې اجباري، په ځینو مواردو کې لږ جایز او په ځینو نورو مواردو کې ناجایز دی. همدارنګه بې ځایه تجسس او پلټنه، د خلکو په خصوصي ژوند کې مداخله د خلکو کاغذونو لوستل یا د دوی خصوصي خبرو ته غوږ نیول ناجایز دی.

د تجسس ممانعت یوازې د افرادو لپاره نه بلکې د اسلامي حکومت لپاره هم روا نه دی. شریعت چې حکومت ته د نهی عن المنکر کومه وظیفه سپارلې، مانا یې دا نه ده چې هغه د جاسوسۍ نظام قایم کړي.

په تفسیر کې راغلي دي چې حضرت عمر(رض) یوه شپه د چا له کور څخه د مستو سندرو آواز واورېد چې ده ته یې په زړه کې شک پیدا کړ، نو د هغه کور په دېوال ور واوښت، ویې کتل چې هلته ښځه هم شته او شراب هم. نو د کور په خاوند یې غږ وکړ: اې د خدای دښمنه! تا دا نه وه ګڼلې چې د خدای(ج) په نافرمانۍ سره به رسوا کېږې. کوربه حضرت عمر(رض) ته په ځواب کې وویل:

امیر المومنینه! بېړه مه کوه! ما یوه ګناه کړې ده او تا پخپله درې ګناوې کړې دي. ته خدای(ج) د تجسس څخه منع کړی وې، خو دا دی تا دا کار کړی دی. د خدای(ج) حکم دا دی چې د خلکو کورونو ته د دوی له دروازې ورشئ او ته دا دی په دېوال را اوړېدلی یې.

خدای(ج) حکم کړی چې د چا کور ته د کوربه د اجازې نه پرته مه ورځئ! دا دی ته زما د اجازې نه پرته زما کور ته راغلې یې.

خو په تفسیر کې دا هم راغلي دي چې لټونه او پلټنه په هغه صورت کې روا ده چې د یوې ګناه د ارتکاب مخه ورباندې ونیوله شي.

تفهیم القرآن د نبوي احادیثو په استناد لیکي چې غیبت که په صریحو الفاظو سره وي او که په کنایه او اشاره کې شوی وي حرام دی. په یو حدیث کې راغلي دي چې که څوک د خپل ورور په عزت باندې بدې خبرې کوي داسې بد کار کوي لکه څوک چې د خره غوښې خوري. تر ټولو بد کار دا دی چې څوک د یو مسلمان په عزت ناحقه حمله وکړي. د تفسیر له مخه په دې حدیث کې د "ناحق" راوړل دا ښیي چې په حق باندې د چا په شخصیت باندې انتقاد روا دی. تفسیر یوه پېښه د مثال په ډول رایادوي هغه داسې چې د قیس د لور فاطمې سره د واده کولو لپاره دوې غوښتنې راغلې. یوه غوښتنه حضرت معاویه او بله یې حضرت ابو الجهم کړې وه. دغه ښځه د حضرت محمد(ص) حضور ته د مشورې لپاره ورغله. هغه حضرت(ص) ښځې ته وفرمایل چې حضرت معاویه مفلس دی څه نه لري او حضرت ابوالجهم یو عصبي مزاجه سړی دی چې ښځې وهي. (بخاري او مسلم)

له دې کبله چې د اسلام له پیغمبر(ص) څخه په یوه حیاتي مساله کې مشوره غوښتل شوې وه، نو دوی(ص) ضروري وبلله چې په دواړو سړیو کې موجودې نیمګړتیاوې په ګوته کړي.

اسلامي پوهانو په لاندې ډول د عیبونو او نیمګړتیاوو ښوونه روا بللې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

١- د هغه چا په وړاندې چې د ظلم د لرې کولو هیله ور څخه کېږي، د ظالم له لاسه د مظلوم شکایت جایز دی.

٢- د داسې چا یا ډلې په مخ کې د چا د بدیو یادونه کول روا دي چې د بدیو د اصلاح کولو هیله ورڅخه کېدی شي.

٣- د استفتاء په وخت کې د مفتي په مخ کې د داسې پېښو بیانول روا دي چې په هغو کې د چا د کوم غلط کار یادونه هم وشي.

٤- د یو چا یا یوې ډلې کسانو له شر څخه د خلکو خبرتیا د دې لپاره ضروري ده چې له شر څخه یې وساتل شي. فقهاوو په دې خبره اتفاق کړی دی چې د روایانو، شاهدانو، لیکوالو او مصنفینو کمزورتیاوې یوازې جایزې نه - بلکې واجبې هم دي. که داسې و نه شي، غلط رواجونه، په شریعت کې ځای نیسي، بیا نو قاضیان او طالب العلمان له ګمراهیو څخه نه شي بچ کېدلی، همدارنګه که څوک له چا سره تجارتي معامله کوي، څوک خپل امانت چا ته سپاري، یا څوک د چا سره د واده کولو او نورو شخصي مسالو په باره کې مشوره کوي نو بیا واجبه ده چې د مربوطو کسانو ښېګڼې او بدۍ ورته څرګندې وي.

٥- په هغو کسانو باندې په اوچت غږ سره انتقادونه کول ډېر غوره کار دی چې فسق او فجور، بې عدالتي او نور بد عادتونه عاموي، یا خلک د بې دیني بد اخلاقۍ، ظلم او فتنو په لوري بیايي.

٦- که کوم څوک په بد لقب باندې دومره مشهور شوی وي چې په ښه نوم یې څوک و نه پېژني، نو د ده د پېژندنې لپاره په بد لقب د ده یادونه روا ده. خو دا کار باید د ده د سپکاوي په نیت و نه شي.

له پورتنیو څېړنو څګخه څرګندېږي چې "انتقاد" جایز دی، خو پیغور ورکول، د چا سپکاوی کول غیبت کول، بهتان کول، له ناوړو

کارونو څخه دي. په دې توګه د خلکو خبرتیا چې د نننې ژورنالیزم اصلي هدف دی نه یوازې دا چې روا ده بلکې واجبه هم ده.

د مطبوعاتو هغه آزادي چې اسلامي شریعت یې لارښوونه کړې ده. زموږ د جهادي تنظیمونو په مرامنانو کې هم څه ناڅه ښودل شوې ده. مثلاً د حزب اسلامي افغانستان (د حکمتیار د اړخ) په مرامنامه کې راغلي دي: "د ټولنې هر فرد اصولاً د دې حق لري چې د ملي مسایلو په باره کې خپله نظریه له قانوني وسایلو څخه په استفادې سره نورو ته وړاندې کړي، که د ملت د افرادو په دې حق باندې پابندي ولګول شي، دوی به د قدرت د تر لاسه کولو لپاره نورو وسیلو ته لاس واچوي چې دغه کار به زموږ ملت ته په ګرانه بیه تمام شي." د افغانستان د ملي نجات جبهې هم په خپله مرامنامه کې د فکر او بیان د آزادۍ اصل د اسلامي شریعت په حدودو کې دننه محترم ګڼلی دی. البته د ملي نجات جبهې د هغو افکارو خپرېدل او تبلیغ منع کړې دي چې د اسلام د روحیې او تعلیماتو او افغاني کلچر سره منافات ولري. د افغانستان ملي اسلامي محاذ د مطبوعاتو آزادي او نورې فردي او اجتماعي آزادۍ د اسلام د مبین دین د احکامو په رڼا کې د وضع شویو قوانینو له مخې محترمې بللې دي. جمعیت اسلامي افغانستان په دې باره کې یوازې دومره لیکلي دي چې دا جمعیت غواړي چې د راډیویي پروګرامونو خپرونې او مطبوعات باید داسې وي چې د ټولنې په تربیت او تهذیب کې برخه واخلي، د غني فرهنګ(!) او د اصیلو او تل پاتې ارزښتونو د خپرونې وسیله وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حکومتونو هوښیاري: د مطبوعاتو ازادي

یو د ښو تجربو خاوند ولسمشر توماس جفر سن هغه څوک و چې د مطبوعاتو سختې حملې یې زغملې ورسره یې تل د مطبوعاتو د آزادۍ ډېر ټېنګ ملاتړ هم کاوه. د "حکومت او ملي مطبوعات" تر عنوان لاندې یې د ۱۸۷۶م کال په اکتوبر کې ولیکل چې د نظریاتو څرګندونه او په صادقانه توګه په حکومت باندې انتقادونه د آزادو مطبوعاتو له دندو څخه دي. همدارنګه د خلکو او حکومت شریک مسوولیت دا دی چې د مطبوعاتو آزادي خوندي وساتي. که چېرې د مطبوعاتو په خوله لاس کېښودل شي او حقایق له خلکو پټ وساتل شي، نو آوازې به قوت پیدا کړي. د آوازو منفي طاقت د مطبوعاتو له آزادۍ څخه ډېر زیات خطرناک دي. حقیقت دا دی کومو حکومتونو چې له دې هوښیارۍ څخه کار اخیستی دی خپلو خلکو ته ډېر ورنژدې شوي دي. ملي او بین المللي حیثیت یې هم لوړ شوی دی.

په افغانستان کې اعلیحضرت امان الله خان هغه پاچا و، چې د مطبوعاتو د آزادۍ تاریخي تجربه یې کامیابه کړه. چې همدغې تجربې پخپله پاچا په ټول شرق کې د نهضتونو د روڼ ستوري په ډول وځلاوه. د افغانستان لومړنی اساسي قانون (اساسي نظامنامه) په ۱۳۰۱ لمریز کال کې تصویب شوه. د اساسي قانون په 11 ماده کې د افغانستان د خلکو لپاره د فکر او بیان آزادي تضمین کړل شوه. په ۱۳۰۳ل کال کې د افغانستان د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په خپرېدو سره عملاً د "ثروت"، "انیس"، "نسیم سحر" او "نوروز" په نومونو آزادې جردې راووتلې.

اعلیحضرت امان الله خان په خپله لیکوال، ویاند او ژورنالیست هم و. ده به په لویه جرګه کې د خلکو د نماینده ګانو هغو انتقادونو ته چې په حکومت او وزیرانو به یې مخامخ کول په مینه غوږ نیوه. هغه وخت ټلوېزیون نه و چې د دولت او حکومت مشر په یو مخامخ (Face to Face) پروګرام کې د خلکو هر ډول پوښتنو ته ځوابونه ووایي. امان الله خان که پر خپل حکومت او د حکومت په اجراآتو انتقادونه منل، دا جرات او علمیت یې هم درلود چې له دیني علماوو سره علمي بحثونه وکړي او د دوی د کارونو ځینې نیمګړتیاوې ور په ګوته کړي. دیني علماوو هم په زړوره توګه په حکومت انتقادونه کول، مثلاً د دیني علماوو د انتقاد له امله په لویه جرګه کې د ترکیې له حکومت سره د افغانستان د حکومت یوه معاهده تصویب نه شوه. د ترکیې په حکومت د افغانستان د دیني علماوو انتقاد دا و چې هغه اسلامي خلافت لغو کړی دی او پر ځای یې غربي جمهوریت راوستلی دی. هغه وخت چې د افغانستان خلک د لومړي ځل لپاره له عصري سمعي او بصري وسایلو سره اشنا کېدل، امان الله خان به په خپله د لویې جرګې غړیو ته د هغو بې غږه (ساکتو) فلمونو په باره کې توضیحات ورکول چې د اروپا ځینې مثبت او مهم پرمختګونه یې ښودل. ده کندهار ته د خپل یو تګ په موده کې پخپله د هغه ولایت د دوایرو د کارونو په باره کې یو انتقادي رپوټ لیکلی و.

امان الله خان تر هغه وخته چې په خپله سینه کې یې د چا خبره "ډموکراټ زړه" درلود، نو د ده د محبوبیت ساحه د هېواد له پولو څخه هم ووتله او پراخه شوله، د هند او بخارا مسلمانانو د امیرالمومنین په توګه د ده نوم د جمعې د لمانځه په خطبو کې یاداوه، خو کله چې "آمرانه دماغ" یې هغه "انقلابي پاچا" وباله او د برچې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

زور د اصلاحاتو راوستلو فکر ورته پیدا شو او ځان یې د امیر عبدالرحمن خان لمسی وباله، نو بیا هر څه وران او ویجاړ شول.

په ظاهرشاهي دوره کې د ویښ زلمیانو د مطبوعاتو نسبي آزادۍ او تر یوه وخته او تر یوه حده د مطبوعاتو د محدودې آزادۍ په مقابل کې د وخت د حکومت حوصلې د صدراعظمانو په جمله کې مرحوم شاه محمود خان غازي ته نسبتاً ښه نوم او حیثیت وباښه، خو د اساسي قانون په لسیزه کې چې افغانستان په کې نسبتاً په پراخه توګه یوه نوي سیاسي، اقتصادي او اجتماعي دموکراسي تر ازموینې لاندې راوستلې وه، مطبوعاتو تر پخوا زیاته آزادي درلوده. د دیموکراسۍ په دې تجربه کې پخوا له هغه چې غیر دولتي جریدې په خپرونو پیل وکړي د هېواد حکومتي ورځپاڼو، اصلاح، انیس، هېواد او د ولایاتو ورځپاڼو او جریدو د نویو سیاسي، اجتماعي، او اقتصادي نظریاتو په خپرونو کې زیاته ونډه واخیستله.

نوي اساسي قانون پاچا واجب الاحترام او غیر مسوول وباله، نو چا په پاچا باندې مخامخ انتقادونه نه کول، خو کله کله به د سمبولیک نثر په ژبه د هېواد تر ټولو د لوی سیاسي ځواک د مقام په لوري د لفظونو ګولۍ ور ویشتل کېدلې. د ټولو انتقادونو مخه په صدراعظم، وزیرانو، والیانو او د حکومت د نورو کار کوونکو په لوري ور خلاصه وه. ویل کېدل چې ځینې وزیران د مطبوعاتو د سختو حملو له امله پاچا ته په شکایت ورغلل خو ده ورته وویل: کوم حکومت چې په خپل هېواد کې د دموکراسۍ د تطبیقولو اراده ولري د هغو حکومت مشر او غړي باید د پراخې سینې خاوندان وي او باید پخه حوصله ولري.

کله کله به د دې دورې د جریدو خپرونې له قانوني او اخلاقي چوکاټ څخه ووتلې، چې دغه کار به حکومت ته د سانسور بانې او پلمې په لاس ورکولې. ځینو بې پروا خپرونو عام ولس هم وځوراوه او د هېواد په پارلمان کې یې د ملت د نماینده ګانو غبر هم پورته کړ، مثلاً د پرچم جریده له دې امله د خلکو په مظاهرو او پارلمان کې سخته وغندل شوه چې په لینن یې درود ویلی و. له دغه ډول یوې شرمېدلې ګناه څخه د یوې مهمې دولتي ورځپاڼې "اصلاح" غاړه هم خلاصه نه وه. دې ورځپاڼې له بده مرغه داسې یو کارټون اقتباس او چاپ کړی و چې د اسلام په ضد یې د متعصبو یهودیانو استهزاء او کینه تمثیلوله. ځینو جریدو چې په پټه کې له نورو ځایونو څخه استخدام شوې وې د ملي وحدت په زیان بې مسوولیته خپرونې کولې چې د ملي روښانفکرانو له مناسب غبرګون سره مخامخ شوې.

غیر دولتي جریدې د "خبر" پر ځای تر ډېر حده "نظر" ته وقف شوې وې. زیاتره یې د ژورنالېزم د لیکې او لارې څخه ناخبره وې، ځکه خو یې یوازې د سانسور ادارې نه بلکې د خلکو بېلې بېلې پرګنې د خپلو بې تجربو او غیر مسلکي خپرونو په ضد پارولې.

د پاچا لویه هوښیاري دا وه چې وار په وار جوړېدونکي او ژر ژر نړېدونکي حکومتونه یې د خلکو د شور او زور په وړاندې دیوالونه غوندې درول. همدا سبب دی چې پاچا د بحرانونو څخه په یوه ډکه زمانه کې یوې اوږدې خو آرامې پاچاهۍ ته دوام ورکړای شو.

دویمه برخه: جمهوري اختناق؟

حقیقت دا دی چې په افغانستان کې د ۱۳۵۲ کال د سرطان د ۲۶ نېټې سپینه کودتا، د خپلو ښو او بدو پایلو له امله یوه لویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنیزه پېښه وه. په دغه ورځ په افغانستان کې جمهوریت اعلان شو. چا چې دا جمهوریت اعلان کړ هغه یو مشهور شخصیت و. شهید داود خان هر چا د ځینو لویو ملي ارمانونو او ترقي غوښتونکو نظریو لرلو له امله ډېر ښه پېژنده. کله چې هغه د هېواد صدراعظم و، د افغانستان خلکو دده د فکر او کار نتیجې د سر په سترګو لیدلې وې؛ له همدغه امله خلکو هم په داود خان او هم د دوی له خوا په اعلان شوي جمهوري نظام پوخ یقین او باور درلود.

کله چې لیدل کېدل خلکو د جمهوریت په لومړۍ ورځ، د زړه له کومي د دغې انقلابي پېښې ډېر تود هرکلی وکړ. شربت خرڅوونکو، اوبه خرڅوونکو او بادرنګ خرڅوونکو په دغه ورځ خپل ډېر شیان په وړیا توګه خلکو ته ورکړل. ځوانانو په داوطلبانه ډول د ښار ترافیکو ته د لارښوونو کارونه په غاړه واخیستل. خلکو د ښار په څلور لارو کښې په درول شویو ټانکونو او توپونو وروختل له هغو څخه یې د ویناوو د سټېجونو په توګه کار واخیست او د جمهوریت په ویاړ او ملاتړ یې جذابې ویناوې وکړې.

له بده مرغه له داود خان څخه د چپي عناصرو د کي جي بي راتاو شوو کړیو، چې غوښتل یې ټول قدرت د داود خان په منګولو کې منحصر کړي او په خپله د انقلاب لارښود په خپلو منګولو کې راولي، په قصدي توګه یې دده او د خلکو تر منځ فاصلې راپیدا او زیاتې کړلې. د داود خان یو نژدې او مخلص ملګري جنرال عبدالکریم مستغني هڅه کوله چې د نوي نظام او خلکو تر منځ فکري او روحي اړیکې وساتي له همدغه امله یې زه (لیکوال) چې هغه وخت د هېواد ورځپاڼې مسول چلوونکی وم، خپل دفتر ته وبللم او راته ویې ویل چې دا نوی جمهوري نظام به ستاسې هېوادپالو او روښانفکره

ځوانانو د فکر او مټو په زور، په مخکې روانېږي. جمهوري نظام له تاسې غواړي چې د خلکو هر ډول هغو نظریو او انتقادونو ته غوږ ونیسئ چې د نوي نظام په باره کې یې لري او هغه په بېطرفانه توګه په بشپړه زړورتیا ولیکي او ما ته یې وسپارئ، ددې لپاره چې د دې ډول لیکنو آزادي او د انتقاد کوونکو مصوْنیت د باور وړ وي تاسې کولای شئ چې د انتقاد کوونکو نومونه او ځایونه پټ وساتئ.

ډېره موده لا نه وه تېره شوې چې داود خان او جنرال مستغني تر منځ د وسپنې دېوال جوړ شو، همدې ډول نورو دېوالونو د انقلاب لارښود(!) له خپلو ډېرو نورو مخلصو ملګرو څخه جلا وساته تر دې چې دده یو زیات شمېر دوستان د جمهوریت د مخالفینو په نوم له مینځه یوړل شول.

ډله ییزه مفاهمه چې د جمهوریت روح بلل کېږي د جمهوري نظام په باره کې په وچو تکراري او کلیشه یي تبلیغاتو باندې مصروفه شوه ځای یې هرې خوا ته غځول شویو، جاسوسي شبکو ونیو. د چپي عناصرو او د کي، جي، بي هرې خوا ته غځېدلو لاسونو او پښو ته زمینه برابره شوې وه، چې د جمهوري انقلاب په اړول شوي کرونده کې د یو بل انقلاب تخمونه وکري. یو پرچمي ولسوال، زما یو ملګري شهید مولانا محمد سلیم فرقاني ته، د هغه د یو اعتراض په ځواب کې ویلي وو چې دوی (پرچمیان) د یو بل انقلاب په ګټه "سیاسي رشوت خوړل" روا بولي. دغه ډول رشوت دوه ډوله ګټې لري. یوه یې دا ده چې انقلابیون په مالي لحاظ تقویه کېږي او بله یې دا ده چې له دې لارې دا تش په نامه جمهوریت په خپل نس کې په خپله ښه تخریب کېدلی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپل نس کې د جمهوریت د تخریب لپاره یوه بله ډېره موثره طریقه عجیب او غریب سانسورونه وو. هغه وخت ما (لیکوال) د هېواد ورځپاڼې مسولیت په غاړه درلود. دا یوه مازیګرنۍ ورځپاڼه وه چې باید له ماښام څخه دمخه خپرېدلی. خو د سانسور په وجه به د هغې خپرونې تر نیمو شپو پورې ځنډېدلې. چاپ ته د چمتو اخبار پروفونه به د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته استول کېدل. مشهور سانسور چي ښاغلي لطیف جلالي به هغه د شپې په اتو بجو کتل، ښاغلي جلالي به ځو مضامین په سرو کرښو سره په نښه کړي وو چې هغه باید وایستل شي. ډېر ځله به موږ د کوم مضمون د ایستلو په دلیل هم نه پوهول کېدو. د ځینو لفظونو په وجه چې ښایي هغو به د دوی له نظره نورې معناګانې هم لرلې بشپړ مضمون ایستل کېده زموږ او د حروفو د ټولوونکو او د صفحو د ترتیب کوونکو لپاره به یې لوی لوی جنجالونه پیدا کول. کله کله به د مطبعې د فني کارکوونکو شکایت، په موږ باندې د شرم خولې راماتولې مثلاً دوی به ویل: "بابا ! چې د جمهوریت په نشراتي پالیسۍ نه پوهېږئ بیا نو په خپله مخه ځئ ! ځوکۍ مو ولې ټینګې نیولې دي".

د څه مودې له تېرېدو وروسته پوه شوو چې موږ باید په اخبارونو کې د ځینو سیاسي اصطلاحاتو له لیکنې څخه ډډه وکړو. مثلاً نور نو ضرورت نه شته چې د لارښود د جمهوري نظریاتو د شرح کولو په وخت کې د "ډموکراتیک" اصطلاح په کار واچوو. د لطیف جلالي ذهنیت ته دا خبره رسېدلې وه چې اوس د "ډموکراتیک" لفظ خپل عام مفهوم له لاسه ورکړی دی او هغه اوس د ځینو سیاسي ډلو لپاره، د یوې سیاسي اصطلاح نه زیاته یوه سمبولیکه کلمه ده چې دوی خپل خاص خاص مطالب د هغې تر شا پټوي. په خپله لطیف

جلالي ډېره موده د مسکو په راډیو کې د پښتو نطاقي کړې وه نو د شوروي مطبوعاتو په خوی او بوی تر نورو ښه پوهېده.

د "ډموکراتیک" غوندې الفاظو یوازې زموږ او د جلالي صاحب تر منځ جنجالونه، نه راپیدا کول، بلکې زما او زما د نږدې همکارانو تر منځ یې هم سرخوږی راپیدا کاوه. زما د کار یوه ملګري ښاغلي غمي شین ډنډي به تل په خپلو مضمونونو کې تحریم شوي اصطلاحات په کار اچول. زه به مجبور کېدلم چې په مضمون کې یې د چا خبره ګوتې ووهم او د تحریم شویو الفاظو لپاره د هغوی معادل لفظونه ولیکم. زما په دغه کار سره به غمی شین ډنډي خوابدی کېده. فکر به یې کاوه چې زه یې فکر او نظر مسخه کوم. یو ځل خو یې د سخت عکس العمل ښودلو په وخت کې، خلکو ته د خطاب وینا (د داود خان هغه وینا چې د جمهوري انقلاب مهم هدفونه په کې راوستل شوي وو) زما په مخ کې کېښودله او د وینا ټولو هغو اصطلاحاتو ته یې ګوته ونیوله چې ده هم په خپلو مضامینو کې کارولي وو خو وروسته سانسورچیانو هغه تحریم کړي وو نو بیا یې ما ته مخ راواړاوه، ویې ویل "اوس نو تاسې ووایاست چې زه د چا ومنم، ستاسې او که د جمهوریت د موسس او ملي لارښود؟"

کله چې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د پښتو د پرمختیا او پراختیا د آمریت د چارو مسؤلیت راوسپارل شو، نو فکر مې کاوه چې نور نو د سانسور له جنجال نه خلاص شوم. خو دلته هم سانسور موجود و. موږ به چې د نویو چاپېدونکو کتابونو لپاره د ادارې له خوا مقدمې ولیکلې نو د مطبعې مسؤل مدیر به دهغو مقدمو له پای څخه زموږ نومونه وایستل او په ځای به یې د اطلاعاتو او کلتور د وزیر ډاکټر عبدالرحیم نوین نوم ولیکه یعني دا به یې ښودله چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اطلاعاتو او کلتور د وزارت له خوا د ټولو نویو چاپ شویو کتابونو مقدمې ه خپله وزیر صاحب لیکلې.

ما د پیر روښان د سیمینار په مناسبت یوه رساله "د روښانیانو روښانه ملي لار" لیکلې وه دا وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزارت کارکوونکو ته چې کتابونه یې د دغه وزارت د مربوطو ادارو له خوا چاپېدل، اجازه نه وه ورکړل شوې چې په خپل اثر باندې خپل نوم ولیکي، زه په دې خوا بدی نه وم چې ولې په رساله باندې زما نوم نه و لیکل شوی، بلکې د هغې پرله پسې سانسورولو زه ډېر پرېشانه او ستومانه کړي وم. اصلاً په رساله کی پښتونواله او مغولواله ددوو رقیبو سیاسي جریانونو په توګه یو له بلې سره مقایسه شوې وې. دې مقایسې په هېڅ وجه تخنوونکې محتوی نه درلوده؛ بلکې هغسې روحیه یې درلوده چې اجمل خټک په خپل یو شعر کې هم راوستلې وه:

چې نشه د استبداد لري په سر کې
ماته یو دی، که مغول دی که افغان

رساله څو ځله ما ته د بیا بیا کتنې لپاره راواستول شوه، زما ملګرو به په ټوکه کې راته ویل: "ته لګیا یې خپل کتاب په خپله سانسوروې". د مطبعې د مسوٌل مدیر یا ښایي د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خپرونو د ریاست نظریه دا وه چې زموږ ورونه هزاره ګان هم مغل دي هسې نه چې دوی خوابدي شي. نو په رساله کې چېرته چې د مغول لفظ راغلی دی هغه دې په "ګورګاني" واړول شي. په ډېرو ځایونو کې خو ما همداسې وکړل مګر په ځینو ځایونو کې د مغول د لفظ په ایستلو سره مضمون خپله اصلي محتوی له لاسه ورکوله. هغه وخت او بیا په وروسته وختونو کې په خپله د هزاره قوم یو شمېر

پوهانو او څېړونکو عقیده درلوده چې دوی اصلاً مغولان نه دي بلکې دوی د مغولو د هجوم په وخت کې له هغوی سره په مېړانه جګړه کوله. د دوی دغه نظریه نورو څېړونکو هم تائید کړې ده، خو ځینو یې داسې هم لیکلي دي چې په وروستیو وختو کې د مغولو ځینې بقایا په هزاره قوم کې منحل شوي دي. مګر د اطلاعاتو او کلتور د وزارت سانسورچیانو په وچ زور له هزاره ګانو څخه مغل جوړول.

اوس به خبره رالنډه کړو، د هغه جمهوري نظام د عمر د لنډېدو لپاره چې د شهید داود خان په هڅه او نوښت منځ ته راغلی و، نور عوامل هم وو، خو یو غټ عامل یې بې ځایه سانسور او اختناق و. که چېرې مطبوعاتو پوره یا نسبي آزادي لرلای د خلکو عقیدې پخوا له هغه چې د بل انقلاب په نامه انفلاق وکړي، په خپله تشېدلې. که چېرې د ثور د کودتا عجولانه او بیړنۍ پېښه هم منځ ته نه وه راغلې، د جمهوریت په وروستیو کلونو کې د بې ځایه فشارونو او اختناقونو په سبب د جمهوري نظام او په خپله له لارښود څخه د خلکو خپګانونه او ګیلې ورځ په ورځ زیاتېدلې چې تر سرې لاندې د پټ اور په توګه لمبو ته چمتوکېدلې.

مطبوعات، د خیر غوښتونکي استبداد په غېږ کې:

په خپله شهید داود خان د خپل مزاج له مخه داسې یو شخصیت و چې دماغ یې آمرانه او زړه یې عاطفه لرونکی او جمهوریت غوښتونکی و. کله چې د شاهي دولت په موده کې، د افغانستان له عظمی صدارت څخه دده اوږې سپکې شولې د ایران یو مشهورې مجلې "اطلاعات" دی د "خیر خواه مستبد" په نوم یاد کړ او افغانستان ته دده صادقانه خدمتونه یې وستایل. داود خان د ویښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیانو د نهضت په دوره کې یو روښانفکر، ځوان و چې د خپل فکري نهضت ملګري یې په "ملي کلوب" کې راټول ول.

د افغانستان مطبوعات د داود خان د صدارت په وخت کې د ایرانیانو خبره د یو خیرغوښتونکي استبداد لاس ته ورغلي وو، نو بشپړه آزادي یې نه درلوده. خو په راتلونکي کې د آزادو او په اخلاقي لحاظ مسؤولو مطبوعاتو د ودې او پرمختیا لپاره د حکومت ځینې اقدامات د یادونې وړ دي:

۱- د ژورنالیزم په رشته کې مسلکي روزنه د مطبوعاتو د آزادۍ په لار کې ډېر مهم ګام بلل کېدای شي، د شهید داود خان د صدارت په موده کې د ژورنالیزم یو کورس چې یو امریکایي پروفیسر جالف یې استاد و تاسیس کړل شو. ددغه کورس تعلیمي نصاب (اساسات ژورنالیزم) په نوم د یو کتاب په بڼه چاپ شو، چې همدغه کتاب بیا په پوهنتون کې د ژورنالیزم د څانګې لپاره په تعلیمي نصاب کې شامل شو.

۲- د یو شمېر ژورنالیستانو په مسلکي روزنه سره په اخبارونو کې ښاري خبرونو ته چې په خپله د ورځپاڼو د خبریالانو له خوا برابرېدل، ډېر ځای ورکړل شو. دې ډول خبرونو د ورځپاڼو تر منځ یوه مثبته سیالي راپیدا کړه. ښاري خبرونو انتقادي روحیه درلوده چې ځینو یې د عام المنفعه موسسو لکه ښاروالۍ، د ملي بس شرکت، روغتونونو ځینې نیمګړتیاوې هم رالوڅولې.

۳- ژورنالیستانو له پولیسو سره یو ځای جنایي پېښې تعقیبولې، په دې توګه تر ډېره حده هغه امکانات له منځه وړل کېدل، چې ځینې پولیس د خپلو ناوړو استفادو لپاره د جنایي پېښو ماهیتونه په آسانۍ سره وګرځولی شي.

۴- ژورنالیستانو په مسلکي لحاظ داسې یو جرات او طاقت تر لاسه کړی و چې د وزیرانو او د دولت له نورو مهمو کارکوونکو سره مرکې وکړی شي.

۵- په مرکز او ولایتونو کې د ورځپاڼو جریدو او مطبعو اداري د تصدیو په بڼه وګرځول شوې. د دې تصدیو د کارکوونکو معاشونه او نور لګښتونه د حکومت له بودجې څخه ورکول کېدل خو د اشتراک، د ورځپاڼو د خرڅلاو او د اعلانونو له چاپولو څخه ترلاسه شوې پیسې به د تصدیو په پانګه وراچول کېدلې. ددغه کار موخه دا وه چې مطبوعات په مالي لحاظ په خپلو پښو ودرېږي.

۶- ددې لپاره چې په لره پښتونخوا کې آزاد مطبوعات د ولسواکۍ او خپلواکۍ په لوري د پښتون ولس د یون لاره ښه روښانه کړی شي نو د داود خان حکومت د پښتونخوا د مطبوعاتو د هڅونې او تقویې لپاره یو ځانګړی پروګرام ترلاس لاندې ونیو. ددغه پروګرام له مخه، د افغانستان حکومت په پېښور او کوټه کې خپرېدونکي پښتو مطبوعات په بیه اخستل او په افغانستان کې به یې په وړیا توګه ویشل. مینه وال به په اوونۍ کې یو ځل د قبایلو مستقل ریاست/د سرحداتو وزارت) ته ورتلل او یو زیات شمېر پښتو مجلې او کتابونه به یې ترلاسه کول. دې په زړه پورې آزادو مطبوعاتو یوازې زموږ د ځوانانو ادبي تنده نه ماتوله بلکې دوی یې په فکري لحاظ هم تغذیه کول.

هغه وخت د پښتونخوا مطبوعات یو څه انقلابي هم وو د جمهوریت، دموکراسۍ، خپلواکۍ او اجتماعي عدالت په باره کې یې په زړه پورې او ګټورې خپرونې کولې چې د ډیورند د کرښې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړو خواوو د افغانانو او پښتنو ذهنونه يې رڼا کول او دوی ته يې سياسي شعور ښښلو.

د ډاکټر نجيب ډېره ناوخته شوې هوښياري:

ټولو ته دا حقيقت په پوره توګه څرګند شوی دی چې د غويي تر کودتا وروسته، د خلقيانو او پرچميانو حکومتونو په تېره بيا د ببرک کارمل حکومت د نړېدلي شوروي اتحاد په ليکه او لاره خپل ګامونه برابرول. د حکومت مطبوعاتو هم په هر څه کې د شوروي مطبوعاتو تقليد کاوه، شوروي ژورناليستانو ته د لويديزې نړۍ د ژورنالستانو داسې يو پېغور چې تاسې آزادي نه لرئ بلکې د حکومت تر کنټرول لاندې کار کوئ، په افغانستان کې چاپېدونکو مطبوعاتو ته هم مخامخ و. د هغه وخت د مطبوعاتو يوه بله لويه "مخ توري" دا وه چې حقايق به يې په معکوس ډول ښودل يعنې که به کومې ولسوالۍ ته، د رژيم قواوې په ولسي خلکو باندې د ناڅاپي يرغل لپاره ورغلې وې نو راډيو او مطبوعاتو به داسې خبر خپور کړ چې ګواکي د هغې ولسوالۍ شريفو خلکو د انقلاب په ملاتړ لوی مارش کړی و.

ډاکټر نجيب هڅه کوله چې د ملي پخلاينې تر پروګرام لاندې د مطبوعاتو د ښکېل کېدو يخونه د خپلو ويناوو په تودوالي اوبه کړي، نو کله کله به يې په خپله هم په رژيم انتقادونه کول. ده د کمونستانو د يو نړيوال شعار "ډوډۍ، کالي او کور" ماهيت په خپله خوله او په خپلو الفاظو کې داسې وښود: "موږ خلکو ته د ډوډۍ په ځای ګولۍ، د کاليو په ځای کفنونه او د کورونو په ځای ګورونه ورکړل".

رژيم د خپل عمر په وروستيو وختونو کې د "اخبار هفته" په نامه يوه مجله وايستله. ويل کېدل چې دا مجله د خاد له خوا خپرېدله. مجلې د نجيب په حکومت او هم په روسانو باندې انتقادونه کول. خو خلکوورباندې باور نه درلود. ځکه دوی ته د رژيم ماهيت څرګند و او په دې پوهېدل چې د رژيم پر مخ او پر شا اخيستل شوي ګامونه په هېڅ يو منطق نه برابرېږي؛ حتی د دوی په خپل ډيالکټيک هم سم نه راځي. که کله په ډېره عجولانه توګه له دوو تکاملي مرحلو څخه په اوړد ټوپ وهلو تېرېږي نود مجبوريت له مخې د يو ټاکټيکي عمل په توګه په وروسته هم ګامونه اخلي. له همدغه امله له ډاکټر نجيب سره، خپلې هغې هوښيارۍ مرسته ونه شوی کولی چې ناوخته يې سرته ورغلې وه.

د "جنګ" جنګ کول او څنګ نيول؟

په همدې وروستيو دوه کلونو کې، زموږ تر نظره لاندې د پاکستان د سياست په سټېج باندې دوه پياوړي "پرسوناژ شخصيتونه" راښکاره شول چې د يو قوت سرچينه د خلکو لوی منډېټ او د بل د قدرت منبع پوځ و. له دوی څخه يو ميا نواز شريف او بل يې جنرال پرويز مشرف دی. لکه څنګه چې نواز شريف د پاکستان خلکو ته د خدمت کولو په هيله، په خپله منګول کې د اقتدار د ټولو واګو نيول خوښوول هماغسې جنرال پرويز مشرف په همدې نظريه د پاکستان د دولت د مهمو ارګانونو واک ترلاسه کړی دی.

دلته زموږ د بحث اصلي موضوع دا ده چې د پاکستان يوې نامتو ورځپاڼې "جنګ" چې له نواز شريف سره يې خپله مطبوعاتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه په زړوره توګه پر مخ بېوله، ورو ورو د جنرال مشرف څنګ ته ورنژدې شوه. دا ولې؟

ددې پوښتنې ځواب د حکومتونو په هغې هوښیارۍ کې نغښتی دی چې د مطبوعاتو د آزادۍ نه ګټه اخلي او د امریکې یو آزادي دوست او د سترو سیاسي تجربو خاوند جمهور رئیس جفرسن هغه وخت د دې هوښیارۍ تلقین کاوه چې خپله له حوصلې ډکه سینه یې د هغو سختو مطبوعاتي حملو په مقابل کې سپر کړې وه چې شخصاً په ده باندې کېدلې.

نواز شریف به په خپله انتخابي مبارزه کې څو ځله د خپل لاس ګوتې سره موټی کړې او یو پیاوړی سوک به یې ورڅخه جوړ کړ او خلکو ته د هغه د ښودلو په وخت به یې له دوی څخه غوښتل چې هېواد او خلکو ته د ښه خدمت کولو لپاره زما متې او موټی لا پیاوړی کړئ. خلکو همداسې وکړل، نواز شریف یې په لوی اکثریت کامیاب کړ او لوی منډېټ یې ورکړ. د لوی منډېټ په زور یې دولس مشر سردار فاروق لغاري اختیارات ورڅخه واخیستل، هغه ته هم نور بې واکه جمهوري ریاست خوند نه ورکاوه استعفی یې وکړه. نواز شریف له سترې محکمې سره له یوې شخړې څخه هم روغ رمټ راووت. بیا د جنګ له ورځپاڼې سره په جګړه کېښوت، غوښتل یې چې د دې ورځپاڼې ملا تر درانه ټکس لاندې ماته کړي خو "جنګ" ورځپاڼې خپل مسلکي مقاومت له لاسه ورنه کړ او د وخت د حکومت هر هغه اقدام یې رسوا کاوه چې د ورځپاڼې په ضد به کېده. د نواز شریف وروستۍ هڅه دا وه چې د پوځ ټول اختیارات هم ترلاسه کړي.

د خپرو شویو خبرونو له مخه کله چې جنرال مشرف بهر ته له یو سفر څخه راستنېده، د ده الوتکې ته یې د ژر ښکته کېدو اجازه نه

ورکوله، دغه اقدام په خپله د جنرال مشرف او د الوتکې د نورې سپرلۍ ژوند له خطر سره مخامخ کړی و. دا هماغه ځای دی چې یو سیاسي اکټ په جنایي عمل بدل کړل شو. ښایي دا کار د دې لپاره و چې نواز شریف د جنرال مشرف په ځای د یو بل لوی درستیز د ټاکلو او ملت ته د هغه د ورپېژندلو د پروټوکول لپاره کافي وخت ولري. خو جوړې شوې ډرامې خپل اړخ بدل کړ. پوځ مداخله وکړه جنرال مشرف یې په خوندي توګه راښکته کړ او د پاکستان د حکومت واک یې وروسپاره.

په دې توګه د مطلق اقتدار په څوکۍ د کښېناستلو لپاره چې نواز شریف له ښکتې خوا څخه مخ پورته د ختلو زور واهه، چانس او تصادف هغه جنرال مشرف ته وسپارله. خو ده، د نواز شریف د پالیسۍ په عکس، له لومړي سره، د اقتدار له بام څخه د ورو ورو ښکته کېدو او خلکو ته د ورنژدې کېدو هڅې رواني کړلې. د خپلې پالیسۍ د بري لپاره یې له مطبوعاتو سره د دوستۍ لاره ونیوله او د هغو د حملو او انتقادونو په وړاندې یې له پیاوړې حوصلې څخه کار واخیست. د اقتدار د نیولو په لومړیو شپو ورځو کې په یوې تلویزیوني مرکه کې یوې پاکستانۍ ژورنالستې له جنرال مشرف څخه پوښتنه وکړه چې "آیا تاسې په خپل کور کې هم پوځي حکمراني چلوئ؟" ده په کړس وخندل بیا یې په ځواب کې وویل: "زه په کور کې ډموکراټ یم همدارنګه له خپلو پوځي ملګرو سره هم ډموکراټیک روش خوښووم". په لنډ ځواب سره جنرال مشرف وښودله چې که د چا په خپل کور کې او هم په سخت عسکري چاپېریال کې ډموکراسي خوښه وي هغه هېواد ته هم ډموکراسي راوستل خوښوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جنګ ورځپاڼې چلوونکي او د ژورنالستانو د اتحادیې مشر میر شکیل الرحمن چې له نواز شریف سره په خپله مطبوعاتي جګړه کې یې بری ترلاسه کړی و، پاکستاني ژورنالستانو او هنرمندانو ته د جوایزو (انعامونو) ویشلو په یوه غونډه کې چې د پاکستان چیف ایګزیکټیو جنرال مشرف هم په کې برخه اخیستې وه، ټول هغه انتقادونه جنرال مشرف په وړاندې بیا تکرار کړل چې په خپله په دغه پوځي مشر باندې پاکستاني مطبوعاتو وخت په وخت کړي وو، لکه دا:

تا وعده کړې وه چې احتساب به ټولو خلکو لپاره وي. جنرالانو په یوه دفاعي معاهده کې یو ارب ډالره خوړلي دي. په یوه نظامي سودا کې پنځوس لکه پونډه خوړل شوي دي چې په دې قضیه کې یو نه بلکې څو کسه جنرالان ملوث شوي دي. شاهین فاونډیشن ته (۷۰) کروړه روپۍ تاوان رسېدلی دی. په خبرونو کې راغلي دي چې جنرال مشرف او ملګرو یې د هېواد بېړۍ ډوبه کړې ده... جنرال مشرف د بهارت (هند) په وړاندې په ګونډو شوی دی... یوه سیاسي شخصیت دا خبره کړې ده چې په پوځ کې ډېر مهاجر ننوتلي دي... د یو بل سیاسي له خولې ووتل چې جنرال مشرف د څو میاشتو مېلمه دی په خپله مخه به ځي، په یو بیان کې راغلل چې جنرال مشرف سیکولر او لیبرال دی. یو سیاسي شخصیت دا خبره هم وکړله چې ماقوف جنرال راغی زموږ له کورونو څخه یې حکومتي موټران وایستل خو اوس له هغو څخه دده ماینه او زامن کار اخلي.

میر شکیل الرحمن چې دغه ټکي یاد کړل ورسره یې دا خبره هم وکړه چې دا ټکي په ټایمز آف انډیا، واشنګټن پوسټ، لندن ټایمز، بي، بي، سي یا سي، این، این کې نه وو راغلي بلکې هغه ټول

پاکستاني اخبارونو لیکلي دي. د جنرال مشرف په وړاندې د شکیل الرحمن په وینا کې له لوی اخلاقي جرات څخه کار اخیستل شوی و. وینا یې آزاده او خبرې یې ډېرې زړورې وې. خو دده دغې آزادې وینا چې څومره ګټه جنرال مشرف ته رسولای شوی هغومره یې په خپله شکیل الرحمن ته ونه رسوله. دې وینا خلکو ته وښودله چې د جنرال مشرف وچ کلک نظامي حکومت پخه حوصله او ډموکراټیکه روحیه هم لري.

په پاکستان کې د نظامي حکومت په موده کې، د جنګ میګزین د پاکستاني مطبوعاتو یوه بله زړورتیا وښودله. دې مجلې په خپله (۲۰۰۰م کال د اکتوبر ۸-۱۴ ګڼه کې د مهاجر قومي مومنټ الطاف حسین سره یوه "بم چوونکي" مرکه خپره کړه. الطاف حسین په دې مرکه کې یوازې په پوځي حکمران حمله نه وه کړې، بلکې د پاکستان د نظریې او د هغه د باني په باره کې یې هم څه هغه او دغه خبرې کړې وې. مثلاً دا چې مسلمانان له هندوستان څخه په جلا کېدو سره نه د هغه ځای شول او نه ددغه ځای! مهاجرانو ته د جناح په لاس لوی نقصان پېښ شو... قائد اعظم هېڅکله جېل ته نه و تللی... زه د هغه د کردار په باره کې لګیا یم څېړونه کوم. د ده په باره کې به څه موده وروسته خپلې ټولې خبرې وکړم... که آی، ایس، آی ختم کړل شي بیا به د پنجابي، پښتون او مهاجر تر منځ شخړې او ګوندۍ هم پای ته ورسېږي....

هر څوک پوهېږي چې الطاف حسین په لندن کې ناست و ځکه خو یې دومره زړورې خبرې کولی شوای، کومه زړورتیا چې په خاصه توګه پوښتنه راپیدا کولای شي هغه له جنګ میګزین سره اړه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د مهاجر قومي مومنټ د مشر ډېرې نیش دارې خبرې یې خپرې کړې دي.

که دې موضوع ته زموږ د زړو سانسورچیانو له نظره وکتل شي نو د داسې مطالبو چاپول د یو هېواد له ملي ګټو سره سمون نه خوري، خو که خبره دا وي چې د ځوربېدلو او عقدو بمونه باید له چاودېدلو څخه دمخه خنثی شي نو بیا د یو هېواد ملي مصالح ایجابوي چې د زړونو پټې خبرې له هرې لارې چې وي باید رابرسېره شي.

زموږ ځینو مهاجرو مطبوعاتو هم د ځینو ټولنیزو ګروپونو ځوربېدنو، ګیلو او شکایتونو ته انعکاس ورکړ او په دې توګه یې خپلې مسلکي وظیفې سرته ورسولې، خو ځینو جریدو او مجلو له خپلو لمځیو څخه پښتې اوږدې کړې، د افغانستان په ملي بنسټونو یې غیر مسولانه حملې وکړې، تر دې چې د افغانستان درانه نامه ته یې په سپک نظر وکتل. داسې یې وښوده چې ګواکې دا نوم نورو په دې تاریخي خاورې باندې تپلی دی. ځینو کسانو هڅه کوله چې د افغانستان تر ټولو لوی قوم (پښتون) ددې لرغونې خاورې له تاریخ څخه وباسي او د تاریخ د لالهانده خلکو په توګه یې ملي موجودیت او فرهنګي پانګې په قصدي توګه د صحرایي بوټو او ګلانو په څېر د روزګار تودو او سړو ته پرېږدي چې وچ شي او د زمانې بادونه یې هرې خوا ته ورسره یوسي.

د جنګ او جګړو په حالت کې مطبوعات هم جنګي بڼه پیدا کوي او لکه چې د یونسکو یو مدیر ویلي وو مطبوعات په همدغسې حالت کې د اتوم د بم طاقت پیدا کولای شي. د افغانستان د شاوخوا سیالانو یا دښمنانو غوښتل چې د اقلیتونو له عقدو څخه همداسې بمونه جوړ کړي او یو پیاوړی تاریخي ملت چې د علامه اقبال له نظره

د آسیا زړه دی، ټوټې ټوټې کړي او هرې خوا ته یې وشني. خو له ښه مرغه د پارول شویو کینو دا باروت په برسېرنه سطحه په دود او لوګي بدل شول او د ملت زړه ته یې لاره پیدا نه کړای شوی. که څه هم سیالانو ددغه ډول بې بندوباره مطبوعاتو منفي نتیجې ډېرې په نظر کې نیولې وې، خو له ښه مرغه افغاني پوهان، ملي روښانفکران، لیکوال او ژورنالستان د فکري رشد یوې داسې مرحلې ته رسېدلي وو چې له دې ډول تخریبي خبرونو څخه یې ځینې مثبتې نتیجې هم ترلاسه کړای شوې. مثلاً دوی د ځینو قومي ځوربېدنو له عواملو څخه خبر شول. بله مهمه نتیجه چې دوی ترلاسه کړه هغه دا وه چې دوی په خپله د خپل ملي هویت د ساتنې، د ملي تاریخ د روښانه کولو او د ملي فرهنګ د ودې لپاره مهم تصمیمونه ونیول او په یو لړ پراخو فرهنګي فعالیتونو یې لاس پورې کړ.

د خلکو هوښیاري او مطبوعات:

د مطبوعاتو په اړه د حکومتونو د هوښیارۍ په باره کې ښایسته ډېرې خبرې وشوې، خو مطبوعات د حکومت په نسبت د خلکو له هوښیارۍ سره ډېره ژوره رابطه لري. مثلاً دا خبره ډېره مشهوره شوې ده چې انګرېزان ډېره زیاته هوښیاري لري، دا هوښیاري د دوی خاصه ازلي برخه نه ده بلکې مطبوعاتو په دوی کې راپیدا کړې ده. هغه وخت چې په انګلستان کې صنعتي انقلاب په چټکۍ سره پرمخ روان و او د دغه هېواد پیاوړي بحر یې هرې خوا ته د سمندرونو سینه څیرله او نویو نویو مستعمرو ته یې لارې ایستلې، هوښیارو انګرېزانو به دا خبره کوله چې که چېرې د انګلستان ټول صنایع په ټپه ودرېږي او ببرۍ یې هم له چلېدو څخه پاتې شي، که

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوازې د ټايمز اخبار ورته پاتې شي د دغو ټولو ژبانونو تلافي به وکړي. وايي انګرېزان د خپل ورځني عادت له مخه بايد د سهار ناري د چايو د پيالې تر څنګ يو اخبار هم د ميز له پاسه ولري چې د چايو له غوړپونو سره يو ځای يې ولولي. يعنې دوی هر سهار بايد خپل ځان او هم بايد خپل فکر تغذيه کړي يا خپل عقل پوخ کړي.

امريکايان چې د انګرېزانو سکني تربرونه بلل کېږي هغوی هم له مطبوعاتو سره مينه په ارث کې ورسره وړې ده. په امريکې کې يوې ښځې چې موږ يې "عاجزه" بولو له عجيبې هوښيارۍ څخه کار اخيستی دی چې د ژورناليزم تاريخ يې نه شي هېرولی. دا ښځه مېرمن اګيروال نايمن نومېده په ميليو کي جورنال (Miluo Kee Journal) خپله ونډه د هارورډ پوهنتون ته وسپارله چې له دغو پيسو څخه د ژورنالسټانو لپاره د فيلوشپ د يوې ټولنې په جوړولو کې کار واخلي. ددې ښځې آرزو دا وه چې دغه پوهنتون د "نايمن فيلوشپ" په نامه داسې يو تربيوي او مطالعاتي مرکز جوړ کړي چې د ژورنالستانو د مسلکي کفايت او علمي سطحې د لوړولو سره مرسته وکړي. دغه فيلوشپ ژورنالستانو ته موقع ورکوله چې يو کال له خپلو اړونده خپروونکو موسسو څخه رخصت واخلي او پر دغه تربيوي او مطالعاتي مرکز کې د خپلې خوښې وړ موضوعات زده او مطالعه کړي. د نايمن ملګرو (Nieman Fellows) دا ټولنه له ۱۹۳۸ کال راهيسې په کار بوخته ده. د دې ټولنې هدف ژورنالستانو ته فيلوشپ ورکول دي څو د ژورنالستانو مسلکي او علمي معلومات بيا بيا تازه کړل شي. ژورناليزم د عامه مفاهمې (Mass Communication) يوه لويه برخه ده او لکه چې پوهان وايي کميونيکشن په خپله يو جامد شی نه دی، بلکې هغه يو فعاليت (activity) دی او ژورناليزم

هم ددې فعالې هستې د يوې برخې په توګه روانۍ او تازه ګۍ ته ضرورت لري.

د ژورنالستانو د مسلکي او علمي معلوماتو د بيا بيا تازه کولو له پروګرامونو څخه دغه په زړه پورې نتيجه ترلاسه شوې ده چې نن سبا د امريکې د ډله ييزې مفاهمې لوی طاقت چې زور يې له اټومي طاقت څخه کم نه دی په مطلقه توګه، په مستقيم، ډول يا په غير مستقيمه توګه د ژورنالستانو په لاس کې لوېدلی دی. تر دې چې د راډيو او تلويزيون غوندې لويې حکومتي وسيلې هم په داسې توګه د ژورناليستانو له خوا چلول کېږي چې په خپلو حکومتونو هم انتقاد کوي يا د حکومت د مخالفينو نظريات منعکس کوي. هلته د حکومت او د مخالفينو تر منځ شخړې او جګړې د ګوليو د ويشتلو په ځای د الفاظو او کلماتو د تبادلې په ښه سرته رسېږي، خو دا الفاظ هم بې حسابه او بې سنجشه نه دي، هر لفظ او کلمه په مسلکي او اخلاقي وزنونو تلله کېږي. همدارنګه په انګلستان کې د بي. بي. سي راډيو او تلويزيون چې خپروني يې زموږ د غوږونو او سترګو له لارې زموږ په ماغزو کې نفوذ کوي، دواړه د حکومت له خوا تمويلېږي او د دولت ملکيت ګڼل کېږي. خو دولت حق نه لري چې د هغو په داخلي چارو او نشراتي پاليسۍ کې مداخله وکړي.

دغه خپروونکې لويه دستګاه د خپل منشور له مخه د ګورنرانو د يو هيئات له خوا اداره کېږي. دا ګورنران زموږ په اصطلاح واليان يا نائب الحکومه ګڼان نه دي چې په هر قلم او قدم کې د حکومت د نمايندګۍ يا نيابت دندې په غاړه ولري بلکې دلته ګورنر د يو کتونکي په توګه کار کوي، نو د ګورنرانو هيئت په معنی او مقصد زموږ له "کتونکې ډلې" يا "کتونکې جرګې" سره برابره راځي. دا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بي، بي، سي د مسلکي کدرونو مهارت دی چې معاشونه له حکومت څخه اخلي خو د حکومت تر اغېزې دومره نه راځي چې خپله مسلکي آزادي ونه شي ساتلی.

د مطبوعاتو لپاره زموږ خپل معیارونه:

موږ په دې بحث کې د مطبوعاتو د آزادۍ او مسولیت موضوع د بېلابېلو هېوادونو او د تاریخ د بېلابېلو شخصیتونو له نظره وڅېړله. له دې نسبتاً اوږده بحث څخه دوې مهمې نتیجې ترلاسه شوې، یوه دا چې د مطبوعاتو آزادي هم ضروري او هم واجبه ده. هوښیار او کامیاب حکومتونه هغه دي چې د مطبوعاتو معقوله او اخلاقي آزادي ومني او ویې زغمي. بله پایله یې دا ده چې د مطبوعاتو د آزادۍ د ساتلو او له مسولیت څخه د هغو د ژغورلو لپاره اخلاقي کودونه یا نالیکل شوي قوانین له لیکل شویو قوانینو څخه زیات د منښت او درنښت وړ دي. په دې بحث کې زموږ د پوهانو او څېړونکو له علمي مقالو څخه اقتباس شوی مطالب (چې لوړ ذکر شوي دي) دا راښیي چې د اسلام مقدس دین د ابلاغ او اعلام او بالاخره د مطبوعاتو د اهمیت، او د هغو د آزادۍ او مسولیت د حدودو د ټاکلو په کار کې له لویدیزې نړۍ څخه ډېر وړاندې والی لري. زیات شواهد دا حقیقت ثابتوي چې د اسلامي حکومت پوهو او مسولیت احساسونکو مشرانو په تېره راشدو خلفاوو سم انتقادونه په سړه سینه زغملي دي او غوښتي یې نه دي چې خپلې ځینې شخصي نیمګړتیاوې د ولیو منځ ته یوسي او هلته یې داسې پټې کړي چې د خپلو سترګو نظر یې هم ورباندې ونه لګېږي.

هر څوک پوهېږي چې انتقاد د آزادو مطبوعاتو روح دی. له بلې خوا د دیني جیدو علماوو له څېړنو څخه څرګندېږي چې انتقاد جایز دی، خو بې ځایه پېغور ورکول، د چا سپکاوی کول، غیبت کول، بهتان کول او د چا محرمیت رسوا کول له ناروا او ناوړه کارونو څخه دي. البته له طبیعي او اجتماعي پېښو او له ټولنیزو واقعیتونو او سیاسي حرکتونو څخه د خلکو خبرتیا چې د نننی ژورنالیزم اصلي مقصد دی، نه یوازې شرعاً جایز عمل دی، بلکې یو ضروري او لازمي کار هم دی.

انتقاد که پېغور؟

زموږ لپاره په خاص ډول د پوهېدو وړ یوه موضوع د "انتقاد" او "پېغور" تر منځ توپیر پېژندل دي. د ځینو افغان پېژندونکو پوهانو له نظره پېغور په حقیقت کې هغه اخلاقي طاقت دی چې د پښتونولۍ ټول کودونه او نورمونه (نالیکل شوي قوانین او اخلاق) په سمه لار برابروي.که خبره داسې وي، نو پیغور هغه "بې نومه قاضي" دی چې د یو افغان د وجدان په محکمه کې ناست دی. دا پېغور دی چې په افغانانو کې پر خپل ځان د انتقاد کولو روحیه پیاوړې کوي. دوی باید داسې کارونه ونه کړي چې نور ورته د پېغور ګوته ونیسي. دوی باید تل له داسې کارونو څخه ډډه وکړي چې "پور او پېغور" ولري. د "پور" موضوع هغه وخت منځ ته راځي چې چا یو داسې کار کړی وي چې د ولسي قوانینو له مخه جرم وبلل شي، خو د پېغور خبره له ټولنیزو نورمونو څخه د غاړې غړولو له امله هم راپیدا کېږي. مثلاً د یو چا له کوره د مېلمه وږې وتل- که پور نه لري پېغور خو ضرور لري. افغانان که ځانونه له پېغوره ساتي نو دا هڅه هم کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په عادي حالت کې چا ته د پېغور خبرې ونه کړي. ځکه چې کېدای شي پېغور ځينې خلک له خپل کور او کلي څخه وتلو ته مجبور کړي. کله کله يو پېغور د بېلابېلو کورنيو او يا قبيلو تر منځ د دوامداره جنګونو، شخړو او دښمنيو سبب ګرځېدلی دی. خو د پېغور دا ډول منفي اغېزې دا معنی نه لري چې پښتانه دې په خپلو کې يو د بل ښو يا بدو خبرو يا دا ډول کارونو ته ګوته نه نيسي. يو مفکر چې غوښتل يې مفکوره يې په ټوله نړۍ حاکميت ولري، د پښتنو ټولنه يوه فطرتاً ډموکراټيکه ټولنه وبلله؛ همدغسې يوه خبره د ځينو نورو غربي محققينو له خوا هم ليکل شوې ده. د پښتنو ټولنيز کړه وړه تر ډېره حده دا ډول خبرې رښتيا کوي. خو انتقاد د ولسواکۍ يا جمهوريت روح دی. نو که پښتانه په رښتيا سره ولسواک يا ډموکراټيک خلک وي، نو بايد انتقاد وزغمي. د پښتنو له مرکو او جرګو څخه په خپله ثابتېږي چې د پښتنو مشرانو په درندو غونډو کې انتقادونه په سړه سينه زغمل کېږي. خو د مرکو جرګو هغه ماهران چې د "سپينو خبرو " يا د "خبرو سپينولو " مهارت لري، داسې يو مهارت هم لري چې د ګوته نيولو (انتقاد) او پېغور تر مينځ کرښه وباسي. په مرکو او جرګو کې کله چې يو څوک وغواړي چې د چا له خبرې سره توافق ونه لري، نو هغه په بې پروايۍ نه ردوي، بلکې له يو ښه تمهيد څخه کار اخلي مثلاً وايي: "تا ښه خبره وکړه خو که زه نه وم تېروتلی نو رښتيا خبره دا ده چې... "

نور داسې مهارتونه ډېر دي چې په پښتنو کې يې د انتقاد روحيه ساتلې او پاللې ده.

ژورناليزم او انتقاد:

په زياترو شرقي هېوادونو کې عام تصور دا دی چې د اخبارونو مخونه د جنګ هغه ډګرونه دي چې په کې د ګوليو پر ځای له لفاظيو څخه کار اخيستل کېږي. هغه لفظونه، کلمې او تصويرونه چې زموږ د ټي، وي يا راډيو آنټنونه يې را اخلي په حقيقت کې د تبليغاتي جګړو بمونه دي چې زموږ د کورونو د بامونو په خوا راويشتل کېږي. خو رښتينی ژورناليزم په حقايقو باندې سترګې نه پټوي او نه وربانديې خوله بنده ساتي، مګر تل دا هڅه کوي چې خپله لمنه، تر ممکنه حده، له تبليغاتي او پروپاګندي جګړو څخه پاکه وساتي. ژورناليزم آزادي ډېره زياته خوښوي تر دې چې غواړي خپله غاړه د لفاظيو له ښکلې غاړکۍ څخه هم آزاده وساتي. يوازې هغه وييونه او لفظونه يې خوښ دي چې د مطلب په روښانولو کې يې اغېزه تر نورو ډېره ښه وي.

ژورنالستيک متنونه اصولاً او معمولاً د صفتونو (Adjectives) په نسبت له فعلونو (Verbs) څخه ډېر ډک وي. چې د هر چا او هر شي ښه والی يا بد والی د هغوی له کار او کردار څخه څرګندېږي. تکړه ژورناليستان په خپله د "ښه" يا "بد " قضاوت نه کوي، بلکې پېښې او قضيې په بيطرفانه ډول داسې ليکي چې لوستونکو له خوا د پوښتنو کولو زمينې په کې تقريباً له منځه تللې وي. مثلاً يو ژورناليست داسې نه ليکي چې (Y) ډېر فعال يا اکټيو سړی دی خو (Z) يو ټمبل يا پسيف انسان دی. هغه د "وای" او "زيډ" دواړو لړ او ډېر کارونه لکه څنګه چې دوی کړي وي هماغسې ليکي او له هغوی څخه د يو "فعال" بللو او د بل "ټمبل" ګڼلو قضاوت لوستونکو ته سپاري. بله خبره دا ده چې يو سړی که هرڅومره ښه ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارونه وکړي دا هم کېدای شي چې ټول کارونه يې ښه نه وي نو که د يو چا ټول ښه ښه کارونه په يادښت کې راوستل شي او بد کارونه يې له نظره واچول شي يا په معکوس ډول د يو بل چا ټول بد کارونه وليکل شي او په ښو کارنو يې سترګې پټې کړی شي، که څه هم په دې ډول ليکنو کې حقايق رالوڅ شوي وي خو له دې امله چې هغه په يو اړخيز ډول ليکل شوي دي نو داسې ليکنې پروپاګندي اړخ نيسي، چې د ژورناليستانو له نظره په معيار برابرې ليکنې نه دي. ځکه چې "د حقايقو د موازنې" ساتلو هڅه په کې نه ده شوې. نو د ژورناليزم له نظره که څوک وغواړي چې کارونو، جرياناتو او حالاتو ته په انتقادي سترګه وګوري له هرڅه نه دمخه بايد په دې فکر کې وي چې حقايق بايد له رنګينو لفاظيو څخه قربان نه کړي. د يو چا يا يوې موضوع يا يو حالت ټول مثبت او منفي اړخونه له نظره تېر کړي بيا داسې يو څه وليکي چې په ليکنه کې يې د "حقايقو د انډول" د اصل مراعات شوی وي.

انتقاد او ادبي/ هنري دنيا:

په ادبي او هنري دنيا کې د انتقاد لاره د وينښته هومره نرۍ ده. اصلاً د "نقد" لفظ پر هغې نرۍ کرښې دلالت کوي چې د اصيلو او کم اصلو زرو د معلومولو لپاره په محک باندې ايستله کېږي. هغه څوک چې دا کرښه وباسي په خپله د ښه استعداد او صلاحيت خاوند وي. هرڅوک نه شي کولی چې د کرښو په ايستلو سره د زرو قدر او خصوصيات معلوم کړي په ادبي او هنري نړۍ کې هغه کسان په شعرونو، داستانونو او نورو ادبي آثارو سم انتقادونه کولای شي چې د دغو آثارو له ټولو هنري او ادبي خصوصياتو سره آشنايي ولري.

ليکوال بايد له هغو نريو لارو څخه روغ او رمټ تېر شي چې په ديني لحاظ ادبي ليکنه له عيب جوبې، سپکاوي، غيبت او بد ويلو څخه پاکه وساتي. همدارنګه د پښتونولۍ د کوډونو او نورمونو له مخه، ادبي ليکنې بايد په هېڅ وجه د پېغور رنګ پيدا نه کړي ځکه چې له پېغور څخه پيدا شوې کينې او نفرتونه، ژر له زړونو څخه نه وځي او له بده مرغه په ادبي ټولنو کې هم، ناوړې تربګنۍ او ګوندۍ راپيدا کوي. که څه هم ښکلي الفاظ د ادبي ليکونو رنګ او خوند ورزياتوي، خو په دې ډول ليکونو باندې هم بايد د بې ځايه لفاظيو د رنګونو له تېلو څخه ډډه وشي.

تکړه ادبي ليکوال هغه دی چې په مناسبو الفاظو او کلماتو کې په محک باندې ايستل شوې کرښې په خپل اصلي شکل سره تجسيم کړی شي او قوي ادبي او هنري آثار له کمزورو او بې محتوی آثارو څخه هغه شان جلا کړي لکه ماهر کسان چې په "نقد" سره اصيل زر له کم اصلو زرو څخه بېلوي. دا کار هغه وخت په ښه توګه سرته رسېدلی شي چې انتقاد ليکونکي په خپله هم د ادبي او هنري معيار خاوندان وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د هوا جنګیالۍ څپې

د هوا جنګیالۍ څپې

زما د ځوانۍ د ځوښې دوره د ختیځ او لویدیز تر منځ د سړې جګړې په یوه ډېره سړه فضا کې چې زړونه یې هم سړول تېرېدله، دا وخت زه د اصلاح ورځپاڼې (چې خپل عمر یې جمهوریت، د ثور انقلاب او... ورځپاڼو ته وباښه) مسلکي غړی او راپورټر وم هغه وخت د اصلاح او انیس ورځپاڼو تر منځ سخته سیالي روانه وه، خو شرایط داسې وو چې د هېواد دغو دواړو نامتو ورځپاڼو نه شو کولای چې تازه خبرونه او نور ابتکاري موضوعات خپاره کړي. نو دواړو ورځپاڼو به د امریکې او روس د سفارتونو د پولیټنونو د راوړونکو لارې څارلې، ځکه چې د دواړو ورځپاڼو تر منځ ایزنهاور (د امریکې د یو پخواني جمهور رئیس) او خرسچوف (د شوري اتحاد د یوه پخواني حزبي او دولتي مشر) د ویناوو په خپرولو کې د لومړي کېدو توده سیالي را پیدا کړې وه، دا هغه وخت وو چې ازنهاور او خروسچوف په خپلو نانداریو کې یو بل ته د چا خبره غاښې ماتوونکي ځوابونه ورکول. کله به چې د ورځپاڼو دفترونو ته دغه بولیټنونه راورسېدل نو ترجمانانو به ډېر ژر د هغو په ترجمه کولو لاس پورې کړ او ژر به یې د دغو ویناوو لومړي پراګرافونه به یې ترجمه او په بیړه به یې مطبعې ته واستول، د سانسور وېره نه وه ځکه چې د سانسورونکو له نظره هم پردی غم نیم اختر ګرځېدلی ؤ. دواړو ورځپاڼو هڅه کوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د هغه وخت د نړۍ د نامتو سیاستوالو د ویناوو لومړي پراګرفونه چاپ ته د چمتو اخبارونو په لومړیو مخونو کې راولي. د «نوربیا» عبارت به د مخه ترتیب شوی وؤ بس چې څنګه به د کومې وینا د سر څو خبرې د جوړې شوې صفحې په قالب کې واچولې شوې «نوربیا» به هم ورسره یو ځای واچول شو او د اخبار چاپولو کار به روان شو.

که څه هم ظاهراً د سرې جګړې د نانددریو څپې دومره نه وې چې توپاني بادونه ورڅخه جوړ شي خو نړیوالو دا ویره درلوده چې له خولو څخه دا ډېر وتلي پوکي کولای شي چې تر سرې لاندې پټ اورونه به په لمبو راولي او لویه نړیواله جګړه ورڅخه جوړه شي. د همدغې وېرې ترا حساس لاندې د هغه وخت یو تکړه رسام (مصور) د درېیم نړیوالې جګړې یو تصویر جوړ کړی وؤ، په تصویر کې له هرې خوا د وېشتل شویو توغندیو رڼاګانې او برېښناوې یوه له بلې سره اوبدل شوې وې. رښتیا خبره دا ده چې د دغه تصویر په لیدو سره زه هم یوې عجیبې واهمې واخیستلم فکر مې کاوه که دا جګړه ونښلي هر شی به د اور په لمبو کې لولپه شي.

افغانستان ته له هرې خوا راغلو انقلابونو زموږ په هېواد کې د هغه رسام تصور په حقیقت بدل کړ. دې انقلابونو زموږ هېواد ته داسې ډول ډول جګړې راوستلې چې موږ یې تر دې دمخه تصور نه شو کولای. په دې جګړو کې د شرق او غرب په لاسونو جوړ شوي هر ډول راکټونه او توغندي وتوغول شول، نورې د لویو او کوچنیو وسلو ډول ډول ګولی هم د ګلیو په څېر پکې وورول شوې. د ډېرو شپو په تورو زړونو کې به ډول ډول رڼاګانې او برېښناوې سره اوبدل کېدل، ګواکې د کابل په هغو شپو ورځو کې چې خلقي انقلاب خپل واک اسلامي

انقلاب ته سپارې د هرې شپې په توره تخته باندې د لویې نړیوالې جګړې تابلو رسامي کېدله.

د راکټونو، توپونو او ټوپکو د ډزو ترڅنګ قلمونه مایکروفونونه او کامرې هم په جنګ اخته وې، دوی د یوبل ډول فرمایشي انقلاب د بریالیتوب لپاره جګړې کولې، نړیوالو په دې ډول انقلاب باندې «د اطلاعاتو تود انقلاب» یا «د میډیا انقلاب» نومونه ایښي دي. شرق او غرب دواړو هڅه کوله چې هر یو په خپله ګټه د میډیا خپل خپل انقلابونه پلي کړي، په وسله والو او پوځي جګړو کې د توپونو او راکټونو غږونه ډېر لوړ وو، خو د میډیا د غږونو په څېر پراخه او دوامداره نه وو.

هر چا او هرې ډلې چې په افغانستان کې د کوم انقلاب د راوستلو لپاره متې نغښتې دي، لویه هڅه یې دا وه چې په لومړی مرحله کې د افغانستان راډیو ونیسي او له هماغه ځای څخه خلکو ته وښیي چې دوی «پر فضا، مسلط دي» د دې لنډ عبارت جامع مفهوم دا دی چې هوایي ځواکونه د انقلابیونو په کنټرول کې دي، په هوایي ځواکونو کې یوازې هغه الوتکې شاملې نه دي چې د یو هېواد له سیاسي سرحدونو څخه د باندې وتلی نه شي. بلکې د هوا هغه بې شمېره لنډې او اوږدې څپې هم په هوایي ځواکونو کې شاملېږي چې د هېوادونو سیاسي پولې ماتوي او هر چیرې د خبر او نظر (News and Views) بارانونه اوروي.

هر چاته دا حقیقت څرګند دی چې د خلقیانو-پرچمیانو د کودتا په جریان کې د افغانستان راډیو د قوماندو مرکز ګرځیدلی و. کله د چا هېربږي چې په یوه بله خاصه مرحله کې د راډیو افغانستان او راډیو تاجکستان تر منځ د څپو د جګړې یوه عجیبه یا ښایي یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نادره پېښه وشوه. په دې جګړه کې د تاجکستان راډیو زوروره شوه او د کابل راډیو غږ یې په ستوني کې وچ کړ په دې ډول پخوا له هغه چې ببرک کارمل د یو توغندي په څېر له نړېدلي شوروي اتحاد څخه راوویشتل شي، د دې له ژبې څخه د ثبت فیته یا کسټ جوړ شوی او غږ یې د تاجکستان د راډیو په څپو کې د افغانانو د زړونو او دماغونو په قلمرو تیری وکړ او په دې توګه یې زموږ په هېواد کې د میډیا جګړې هم یوې حادې مرحلې ته ورسولې.

د دې جګړې لپاره د افغانستان راډیو حوصله زیاته کړل شوه بلکې هغې څو نورې راډیو ګانې هم وزېږولې چې هغه د کابل راډیو، افغان غږ، وطن غږ، آسمائی غږ په نومونو یادېدلې، همدارنګه د هېواد د (دیارلس) ولایتونو په مرکزونو کې د راډیو سټېشنونه جوړ کړل شول.

په سیمه کې د خپرونو سیالۍ، کابل ټلویزیون، د عروج ډېرې لوړې پوړۍ ته ورساوه. نړېدلی شوروي اتحاد په کابل کې د «شمشاد» په نامه د ټلویزیوني دستګاه په فعالولو سره د پروپاګندې جګړې ډېره لویه اډه جوړه کړه. دغې د (۷۲) چینلونو درلودونکې دستګاه ټوله سیمه د ټلویزیوني خپرونو، مخابروي، استخباراتي شبکو په یو ډېر پراخ جال کې راونغښتله. دستګاه د ایران او پاکستان په سرحدونو کې د دغو هېوادونو د ټلویزیونونو د خپرونو مخه نیوله او د کابل او روسیې د ټلویزیونونو خپرونې یې د نړۍ هرې برخې ته رسولې او د افغانستان په (۱۳) ولایتونو کې یې د ټلویزیون سټېشنونو ته هم تیار جوړ شوي پروګرامونه لېږدول. د شمشاد د دستګاه له لارې د ډاکټر نجیب د شلو دقیقو یوه مرکه د افغانستان لپاره (۱۶۰۰۰) ډالرو په بیه تمامه شوه. د شمشاد دستګاه

څلوروېشت ساعته فعاله وه. نو که چېرې د څلوروېشتو ساعتونو دقیقې وشمارو او هغه دنجیب د شلو دقیقو له لګښت سره پرتله کړو او ځینې استثنأت لکه زهرناک پروپاګندې او د هنري فلمونو ښوونې ورڅخه وباسو نو بیا دا اندازه لګولی شو چې تبلیغاتي جګړې د کابل او مسکو د رژیمونو د اوږو بارونه څومره درانه کړې وؤ. طبیعي ده چې دا ټول بارونه بلاخره د افغانستان پر ملت تحمیل کېدل. په حقیقت کې همدغو درنو تسلیحاتي او تبلیغاتي بارونو د کابل او مسکو د رژیمونو ملاوې ماتې کړلې. البته د دوی په مقابل کې د مقاومت کوونکو په خولو لاسونه نه وو اېښول شوي. د مجاهدینو په نامه هم اووه راډیوګانې فعالې وې چې دوو یو په فدرالي آلمان، یوې یې په ایران او نورو سیارو راډیوګانو په افغانستان کې خپرونې کولې.

په افغانستان کې د کابل د رژیم تر ماتې وروسته کله چې د اقتدار لپاره د تنظیمونو تر منځ جګړې پیل شوې نو قلم، مایکروفون او کامرو هم د توغوندیو، توپونو، بمونو او ماینونو ترڅنګ په دې جګړو کې برخه اخیستې وه په دغه وخت کې دوه ټلویزیونونه فعال وؤ. چې یو یې د کابل په ښار کې او بل یې د کابل ښار په جنوبي څنډه چارآسیاب کې خپرونې کولې، د کابل ښار ټلویزیوني دستګاه د استاد رباني او احمدشاه مسعود او د چارآسیاب ټلویزیون د ګلبدین حکمتیار څېرې ښودلې، چې د دوی جدي ویناوو د پخواني رژیم د واکمنو تر منځ د سیالیو مسابقه په نوي رنګ او خوند کې خلکو ته ښودله.

دا وخت د تنظیمونو تر منځ په ډېرو خونړیو او تباه کوونکو جګړو کې د بي. بي. سي دوه افغاني راپورتران حامد علمي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرویس جلیل رابنکیل شوي وؤ. حامد علمي د کابل حالات له دوزخ سره تشبیه کړل او ویې ویل چې د کابل د خلکو په ژوند او شتمنیو اورونه بل شوي وؤ، خو یو د بل له حالت څخه خبر نه وؤ. د کابل راډیو لګیا وه ترانې یې ویلې چې خلکو ورڅخه سخته کرکه لرله. حامد علمي د خپلې خبرې نه وروسته چې بي. بي.سي ته په خپل لیکلې راپورټ کې کړې وه خپلې پښې سپکې کړلې او له افغانستان څخه ووت خو میرویس جلیل د قهرناکو سترګو د وړاندې د کابل د حالاتو په باره کې راپورونو لیکلو ته مجبور شوی وؤ، د یو ژورنالیست لپاره تر ټولو بد هغه حالت وي چې د جګړې یو اړخ هغه بوځي او د یوه غونډۍ له پاسه یې ودروي او بیا د «ولیکه» قومانده ورکړې. په دغسې حالاتو کې مسلکي بې طرفي په سخته توګه زیانمنه کېږي. نو یو ژورنالیست نه شي کولای چې د جګړې د بېلابېلو اړخونو تر منځ حقایق پرتله کړي او موازنه یې وساتلی شي. په دې ډول شرایطو کې د جګړې هغه اړخ چې په خپاره شوي خبر کې خپله ګټه و نه وینې نو خبر لیکونکی د مخالف ګروپ په کتارونو کې دربدلی ګڼي، داسې هم شوي دي چې یو تنظیم دا فکر کړی وي چې په دې وخت کې د جګړې د حالاتو بیانول د دوی له هدفونو سره مرسته نه شي کولای، نو بیا یې دا هڅه کړې ده چې د یو ژورنالیست خوله د تل لپاره بنده او قلم یې ماته کړي. شهید مرویس جلیل د همدغسې غمیزې ښکار شو.

په هغو ناوړو حالاتو کې چې په افغانستان کې د طالبانو او د شمالي اتحاد تر منځ جګړو یو مزمن حالت غوره کړی ؤ، تبلیغاتي جګړو هم یوه توپاني بڼه نیولې وه.

د کینو او بدنیتیو تورو وریځو د تنویر د ټولو وسیلو په مخ کې تورې پردې جوړې کړې وې. موږه لیدل او اورېدل مو چې د

شاوخوا راډیوګانو د افغانستان په باب پوره او سوچه حقایق نه بیانول، بلکې د خپلو خپلو ماهیانو د نیولو لپاره د اوبو خړولو په غیر مسلکي خپرونو لګیا و.

اوس اوس د اجتماعي، اقتصادي او سیاسي حالاتو څېړونکي احساسوي چې ایکانوپالیټیک په ګړندۍ توګه د جیوپولیټیک ځای نیسي او اقتصادي جغرافیا د سیاسي جغرافیا نه زیات اهمیت پیدا کوي. ورسره جنګیالۍ مېډیا هم خپلې موخې او مخې بدلوي.

د انګلستان یوې تجارتي راډیو یو کارټون چې د چیریکي جګړې کالي یې اغوستي دي او سترګې یې د وحشت او دهشت اورونه بادوي، په یوه ډېر ښکلي چوکاټ کې راویستلي او هغه یې په داسې یو ځای کې ځړولي دي چې له هرې خوا او د هر چا نظر ورجلبوي د کارټون په لاس کې یو مایکروفون داسې ورکړل شوی دی لکه چا چې تمانچه په لاس کې نیولې وي تر کارټون لاندې یې داسې لیکلي دي: «د چیګېورا کوم بچی به تاسې ته وښیي چې د مېډیا طاقت څومره ډېر زیات پیاوړی دی.[1]

د یو بل انګریزي ټلویزیون (ITN) د خبرونو مدیر فیل موګر ویلي دي چې ټلویزیون یو ستر جنګي طاقت دی او موږ باید دا حقیقت هېڅکله هېر نه کړو همدارنګه د بي.بي.سي د پروګرامونو یو پخواني مدیر برین ویټام ویلي دي: موږ باید دا خبره له یاده و نه باسو چې ټلویزیون د لوړو انساني صلاحیتونو مولود دی. خو دا یو داسې

---

[1] چیګېورا (Che Gevara) د کیوبا یو چیریک وؤ چې د فیډل کاسترو ترڅنګ یې چیریکي مبارزه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طاقت هم دی چې جګړې پیلوي لکه چې یو بل مسلکي سړي جوزف کراند وايي له خولې څخه په وتليو الفاظو کې په تېره که هغه د راډیو يا ټلويزيون له لارې خپاره شوي وي ډېر لوی طاقت شته. په دې کې شک نشته چې ليکل شوي مطالب تر عادي خبرو پر زړونو ډېره اغيزه لري خو اوس موږ په داسې يوه زمانه کې ژوند کوؤ چې پر خلکو باندې د يو لوی ويناند «نطاق» د ژبې اغيزه د يو ستر ليکوال د قلم له اغيزې څخه زښته زياته ده. (۱)

د بي.بي.سي ټلويزيون د مرکو په يوه پروګرام باندې د (Hard Talk) نوم اېښودل شوی دی. کله چې دغه پروګرام پيلېږي د سکرين مخ سرو لمبو نيولی وي، لمبې چې لږ څه کېنې د وسپنې په يوې سرې او په اور پخه ټوټه باندې د (Hard Talk) عبارت راښکاره شي چې مانا يې سختې خبرې دي او سختې خبرې زموږ په اصطلاح د جنګ د خبرو مانا هم لري ښايي د بي.بي.سي. وال سختې خبرې زموږ د جنګ خبرو ته کټ مټ ورته نه وي، خو د مقابلې خبرې ضرور دي د هغه چا مخ چې د بي. بي. سي لپاره مرکه کوي داسې په ناڅاپي توګه له يوې تياري څخه رايستل کېږي لکه چې د يو زمري مخ په ناڅاپي توګه د يو ځنګل څخه راوځي دا صحنه په خپله داسې يو کيفيت ښيي چې مرکه کول آسانه کار نه دی او په يو زمري باندې د مخامخ ورتګ همت او جرئت غواړي.

زموږ د ژورناليزم يو استاد د مشيګن د پوهنتون پروفيسر جالف به دا خبره کوله چې تر ټولو ناکامه مرکه هغه ده چې د دوو ويرېدونکو ترمنځ شوي وي. يانې دا چې په يوه کې دا ويره ننوځي چې دی په څنګه د نړۍ کوم مهم سياستوال او د يوه لوی هېواد د ولسمشر سره خبرې کوي يا يو ولسمشر داسې وګڼي چې له يو مايکرفون يا يوه

کامرې سره مخامخ کېدل د نړۍ د ټولو خلکو غوږونو او سترګې د ده په خوا متوجه کوي او همدغې يوې انديښنې د ده په زړه کې يوه وېره را پيدا کړې.

د پاملرنې وړ يو بل مهم ټکی دا دی، جنګيالان چې څومره د خپلو مخامخ وسله والو سيالانو سره دښمني لري، ژورناليستانو ته د هماغسې دښمنۍ په سترګه ګوري. په مسکو کې د يو برتانوي ټلويزيون (ITN) نماينده جوليان منيسون وايي چې له ژورناليستانو سره د جنګي طاقتونو دښمني قصدي بڼه لري، هيڅ وخت هم کوم پوځ نه غواړي چې څوک يې د جنګي عملياتو په باره کې خبرونه وليکي او يا د انتقاد ګوته ورته ونيسي په تېره روسيان له دې خبرې څخه ډېر بد وړي ځکه دوی غواړي چې په چيچنيا کې د خپلو پوځيانو هغه احساسات د خلکو له نظره پټ وساتي چې تنفر او وېرې دواړو په دوی کې را پيدا کړي دي له همدغه امله د روسيې پوځ مطبوعاتو او دمېډيا نورو وسيلو ته په هغه سترګه ګوري چې خپلو دښمنانو يانې د چيچنيا مجاهدينو ته ورباندې ګوري.

يو بل رپوټ وايي چې هر کال د مېډيا په آزادۍ باندې لږ او ډېر (۱۵۰۰) يرغلونه کېږي چې په هغو کې د ژورناليستانو او ليکوالو وژلو او نيولو اود سانسور پېښې هم شاملې دي. د مثال په ډول يوازې په تاجکستان کې له ۱۹۹۱م کال څخه را وروسته يانې په هغه هېواد کې د خپلواکۍ له اعلامېې راهيسې (۳۰) تنه ژورناليستان وژل شوي دي. ۱۹۹۴ کال په خاصه توګه د ژورناليستان په مقابل کې د تشدد يو کال و. په دغه کال (۱۱۵) تنه ژورناليستانو ووژل شول. د (۴۸) ژورناليستانو سرونه له دې امله پرېکړل شول چې دوی ولې د رونډاله جنګونو څخه دنيا خبروله. (۱۹) تنه نور يې د الجزاير په

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړو کې ووژل شول. دوه سوه نور الجزایري ژورنالیستان د جګړو له امله له خپل هېواد څخه وتښتېدل، (۷) تنو راپورټرانو د بوزنیا په جګړو کې خپل ژوند له لاسه ورکړ. د خطر په نورو ساحو لکه فلپاین، چین، عراق، ایتوپیا او کویټ کې هم ژورنالیستانو له کوانېونو سره مخامخ شوي وو، لکه چې د ۱۹۹۵م کال تر پایه پورې په ۲۲ هېوادونو کې ۱۸۲ تنه ژورنالیستان جیلونه ته استول شوي وو.

د افغانستان دوه نامتو لیکوالو پوهاند ډاکټربهاوالدین مجروح او عزیز الرحمن الفت همدرانګه یو راپورټر میرویس جلیل له مېډیا سره د زور د خاوندانو په جګړو کې شهیدان شول. یو بل لیکوال او ژورنالیست محمدحسن ولسمل څه موده د پاکستان جیلونو ته اچول شوی وؤ، د هغو لیکوالو او ژورنالیستانو شمېر ماته نه دی معلوم چې د کابل د رژیم په زندانونو کې یې شپې او ورځې شمېرلې دي. د هغو شمېر زیات اټکل کیدای شي چې یو شمېر یې له منځه وړل شوي هم دي. یو ډېر زیات شمېر یې له خپل ګران هېواد څخه وتلو ته مجبور شوي دي.

په مرکو کې لا بېلابېلو منابعو سره د ژورنالیستانو د ذکاوتونو په جګړو، په تجارتي سیالیو کې د اعلان جوړونکو له مسابقو یا په تودو جګړو کې د ژورنالیستانو د تلفاتو او ربړونو څخه وو، هغه مېډیا د سړې جګړې په جریان د لوی طاقت په توګه په کار اچول کېدله. د وخت سوپر طاقتونو هغه وخت ځومره پیسې چې د وسلو په سیالیو کې لګولې تقریباً هغومره لګښتونه یې په خپلو پروپاګندي سیالیو کې کول. د دریېمې نړۍ په هېوادونو کې د ماغزو مینځل او د عامه افکار تخریب د دغو سیالیو له غټو هدفونو څخه وؤ.

د شرق او غرب تر منځ د سړې جګړې په موده کې د یونیسکو لوی مدیر A.M.Mbow ویلي وؤ چې د ډله ییزې مفاهمې وسایل د ادي په لوی طاقت بدلېږي او هر سوپر طاقت غواړي چې دغه لوی طاقت چې محرکه قوه یې د بریښنا او اټم له انرژیو څخه کمه نه ده په خپل لاس کې ولري.

له دې خبرې نه ډېر کلونه وروسته هغه وخت چې یو سوپر طاقت یانې پخوانی شوروي اتحاد په افغانستان کې د سختې ماتې خوړلو او د نورو اقتصادي او اجتماعي عواملو له امله د شړېدو او نړېدو په حالت کې وؤ، په اسلام آباد کې د امریکې د یو پخواني لوی سفیر کورودانې فیلس اوکلې د خپل هېواد په ټلویزیوني طاقت ډېره نازېدله. دې په یو سیمینار کې چې د افغانستان د جهادي شورا له خوا جوړ شوی ؤ. د اطلاعاتو پرمختللې ټکنالوجي ته له صنعتي انقلاب څخه وروسته د دویم انقلاب درجه ورکړه، دې خپله دا خبره د یو شمېر پوهان په څېړنو تکیه کړې وه.

میرمن اوکلې د امریکې یوه ټلویزیوني شبکه (CNN) په خوندوره توګه یادوله، فکر کاوه چې بي.بي.سي هغه وخت د دې جوګه کیدای شي چې خپل ترلاس لاندې ځینې پروګرامونه بشپړ کړای شي، خو دې په مجموع کې د اطلاعاتو هغه باران ته اهمیت ورکړ چې د لوېدیزې دنیا ټلویزیونونو او نورو رسندویو وسیلو په ختیځه اروپا ورولو او هلته یې د آزادۍ او خپلواکۍ په لوري د زمانې د فاصلو غزېدلې منې را لنډ کړي او په نتیجه کې دغو هېوادونو ته په لاندې ډول زمانې رالندې کړلې:

- د پولنډ لپاره ۱۰ کاله.
- د مجارستان لپاره ۱۰ میاشتې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د ختیځ آلمان لپاره ۱۰ اونۍ.
- د چکسواکیې لپاره ۱۰ ورځې.
- د رومانیې لپاره ۱۰ ګړۍ.

د مېرمن اوکلې دغه ادعا تر هغه ځایه چې د جریانانو په ګړندي کولو کې د ډله ییزې مفاهمې د وسایلو له رول سره اړه لري یوه پر ځای خبره ده خو د دې د ستړې خبرې پروپاګندي اړخ قوي ښکاري، ځکه چې یو ژورنالیستیک اصل «د حقایقو انډول» پکې څه ناڅه نفي شوی دی. که دې دا خبره کړې وای، چې د امریکې یا غرب په ټلویزیوني شبکو او د ډله ییزې مفاهمې په نورو وسایلو کې د یو سوپر طاقت به مقابل کې د افغانونو د لس کلن جهاد انعکاس یو بل لوی عامل و چې په شرقي اروپا کې یې ژور بدلونونه ګړندي کړل او د نړۍ د هغې برخې د هېوادونو خلکو ته یې پیاوړی مورال او لوی زړه وبانښه، نو دې خبرې به یو مسلکي توازن پیدا کړی وای.

د دغې امریکایي ډیپلوماتې یوه بله ستره یا کبرجنه خبره دا وه چې ایران د امریکا ټلویزیوني خپرونو د مخنیوي لویې هڅې په کار اچولې دي، خو هغه ناکامې دي؛ ځکه چې زموږ د خپرونو شوقیان کوچني کوچني پوستړونه په قاچاقي ډول ترلاسه کوي او زموږ خپرونې تعقیبوي. دې د پاکستان دغه کار وستایه چې د امریکایي ټلویزیون ګټورو خبرو ته اجازه ورکوي او هغه څه سانسوروي چې پاکستاني کلچر یې منلو ته چمتو نه دی. افغانانو ته د دې وړاندیز هم دا و چې په دې باره کې د کار طریقه خوښه کړي.

مېرمن اوکلې خپلې دغې نظریې په هغه سیمینار کې څرګندې کړې چې د افغان جهاد د ثقافتي شورې له خوا د ۱۳۷۰ (۱۹۹۰) په پسرلي کې په اسلام آباد کې جوړ شوی و. دا هماغه کال و چې دوې له

غمیزې ډ کې زمانې یې سره بېلولې. یانې دا وخت شوروي پوځونو د تېښتې لاره غوره کړې وه او د دوی نظامي عملیاتو ځای په کابل کې د تنظیمونو ترمنځ د ورور وژنې جګړو نیولو. همدغه جګړو د طالبانو د ظهور عوامل راپیدا او په عجیبه توګه یې ګړندي کړل. طالبانو نه یوازې دا چې د ټلویزیون خپرونې یې بندې کړې، بلکې د ټلویزیون سېټونه او نورې ویډیویي وسیلې ماتې کړې او په افغانستان کې یې د مېرمن اوکلې غوندې کسانو خوب ته د تعبیر زمینې ظاهراً له منځه یوړلې، سره له دې هم له راغلو آوازو څخه داسې څرګندېدله چې ځینو کسانو د بایسکل له چینونو څخه د ډش آنتنونه جوړ کړي وو او په پټه یې خارجي خپرونې کتلې.

د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته د غرب د تبلیغاتو مخه او موخه هم بدله شوه. اوس د شرقیانو ملي او اسلامي مبارزو، چې دوی ورباندې ډول ډول نومونه ږدي، د دوی له سترګو خوب تښتولی دی.مګر له بده مرغه شرق په تېره ځینې اسلامي هیوادونه چې د تیلو یانې تورو زرو پریمانه منابع هم لري او غربي بانکونه یې په خپلو سرمایو ډک کړي دي، د غربي میډیا په مقابل کې مظلومانه دفاعي حالت لري. دا ځکه چې دوی په خپلو کې یو له بلې شخړې او جنجالونه لري.

په سیمه کې ایران لومړنی هیواد دی چی اسلامی انقلاب په کې راوستل شو. د دغه انقلاب وسعت او عظمت ایجابوله چې زموږ دغه ګاونډی هیواد د خپل "نه شرقی نه غربی" شعار له مخه ډېره پراخه حوصله ولري. خو د یو لړ دیپلوماتیکو او اقتصادی ګټو له امله د دوی د "تمدنو تر منځ د ټکر پر ځای د تفاهم" نظر یې د هغوی د پخوانی شعار لپاره آوازونه ټیټ غوندې کړل او د چا خبره ظاهراً بې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسه او بې وسه طالبان یې تر پروپاګنډې حملو لاندې ونیول، له یو لړ شواهدو او قرائینو څخه داسې برېښي چې د ایرانیانو خاصو مذهبي او ژبنیو تمایلاتو د ایرانیانو لویه انقلابي حوصله په یو لړ تنګ نظریو بدله کړې ده. ځکه خو سره له دې چې د دوی د راډیو ټلوېزیون د غړونو څپې تر ډېرو ځایو رسیږی او ښایسته زیات مطبوعات هم لري خو د غربي میډیا په مقابل کې بې وسه ښکاري.

پاکستان زموږ یو بل ګاونډی هیواد ، چې د ډله ییزې مفاهمې د ښو امکاناتو او وسایلو له نظره د اهمیت وړ دی، له هندوستان سره په مزمنو وقفوي سړو او تودو جګړو او شخړو اخته دی. داسې څرګندیږي چې د پاکستان په ټوله فضا کې د هندي الکټرونیکي میډیا څپې د تورو وریځو په څېر خپرې دي او د پاکستان په نوي نسل د تبلیغاتو داسې بارانونه اوروي چې نوم یې زړونو او دماغونو ته ورکښل کیږي.

د پاکستان ټلوېزیون په هغو وختونو کې چې ما دغه لیکنه کوله له هندي میډیا سره چې ډېر سرونه او زیاتې خولې او ژبې یې لرلې، سیالي کولو ته مجبور شوی وي، خو په دې سیالۍ کې د هغه کارغه کانه ورباندې شوې وه چې د زرکې پېښې یې کولې او خپلې غاړې یې هیرې شوې وې، یانې دا چې دوی خپله ډېره خوندوره کلاسیکی موسیقي ورو ورو کموله او د ځوانانو پوپ موسیقي یې زیاتوله.

خو د دوی دا نوې موسیقي د انډیا د موزیک په څېر نظر فریبي نه لري، ځکه چې پاکستاني نوې سندرې او نڅاوې د هندوستاني نڅاوو په څېر عریانې او بې شرمې نه لري. د دې لپاره چې دهند او پاکستان تر منځ د میډیا په مزمنه جګړه کې د پاکستان ځینې

کامیابۍ وشمیرلای شو ، نو د دې جګړې په لنډه تاریخچه یو څه رڼا اچوو.

پاکستان خپل لومړنی ستېشن په لاهور کې جوړ کړ. هند دغه کار د ځان لپاره یو چلنج وباله، ځکه چې لاهور د هندوستان سرحد ته ډېر نژدې یو لوی ښار دی. نو هندوستان له ډیلي نه وروسته امرتسر ته چې د لاهور د ستېشن ترڅپو او اغېزو لاندې راغلی و ، د اولیت حق ورکړ. کله چې د لاهور ستېشن جوړ شو ، نو د امرتسر د ښارونو شتمنو کسانو په دې هوس چې د لومړي ځل لپاره د زماني د یوې نوي پدیدې (ټلویزیون) له خپرونو څخه خوند او ګټه واخلي ، د ټلویزیون سېټونه ترلاسه کړل او هغه پروګرامونه یې کتل چې د هندوستان حکومت ورته د پاکستاني پروپاګنډې په سترګه کتل.

د هندوستان د یو دکتورا لرونکي لیکوال ایم. جي. ډېو د هندوستان د تعلیمي نصاب لپاره په خپله یوه څېړنه کې لیکي چې د هندوستان او پاکستان تر منځ د ۱۹۷۱ کال د جګړې په موده کې د لاهور ټلویزیون د تبلیغاتي جګړې یوه اډه وه. د دغو تبلیغاتو نتیجو د هند حکومت وهڅاوه چې ژر په امر تسر کې د ټلویزیون یو ستېشن فعال کړي.

هند په ۱۹۷۳ کال کې په امر تسر کې یو په پل پسې د ټلویزیون ستېشنونه جوړ کړل، د امرتسر ټلویزیون د روژې په میاشت کې د «پاکیزه» فلم وښود. په توګه هندي ټلویزیون د فلمونو له لارې د پاکستان پر کلتوري قلمرو باندې تېری شورع کړ او د پاکستان په ځوانانو کې یې د ممبیي له فلمونو سره مینه زیاته کړله، په مقابل کې یې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني ډرامې او لوېدیز فلمونه سره مینه زیاته کړله، په مقابل کې یې د امرتسر او جلندر خلکو پاکستاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډرامې او لوېديز فلمونه ډېر خوښ کړل، نو پاکستان کولای شول چې د خپلو ډرامو او غربي فلمونو له لارې خپله مقابله پرمخ بوځي د وخت مطبوعاتو د هند او پاکستان تر منځ په دې سیالۍ باندې د (T.V) المپیک نوم ایښی. کله چې د امرتسر او جلندر T.V سټېشنونه جوړ شول نو پاکستاني ټلویزیون د لاهور په ټلویزیون کې د پنجاپي خپرونو د سروېس په رواجولو سره ځان په سیالۍ کې یو خه نور هم وړاندې کړ.

اوس دغې سیالۍ نوي اشکال او ابعاد پیدا کړي دي. یوې پاکستاني انګرېزۍ مجلې (Herald) د هندوستان او پاکستان ترمنځ «د هوا د موجونو د پوځونو جګړه» د خپلې یوې ګڼې (د ۲۰۰۰ کال د دویمې ګڼې) لپاره ډېره مهمه موضوع ګرځولې وه. په دې باره کې یې څو له محتوی ډکې مقالې او څو خاصې مرکې هم خپرې کړې وې. په هغه مرکه کې چې د پاکستان ټلویزیون له لومړني (موسس) رئیس اسلم ازهر سره شوې وه، د ده څو خبرې خوندورې او ګټورې دي. ده ویلي وو چې په پخوانیو وختونو کې به جګړې او جنګونه د ملکونو د نیولو لپاره کېدل خو اوس زموږ په زمانه کې چې الکټرونیکه میډیا د نړۍ په هر ګوټ کې یوه ډېره پیاوړې او مؤثره وسله ګرځېدلې ده، د ښځو او نارینه وو د دماغونو د نیولو لپاره هم جګړې روانې دي، که پاکستانیان په همدې زمانه کې د ویلو یا ښودلو لپاره څه و نه لري، بیا به یې خولې او بې ژبې خلک وګڼل شي، چې ددغه کار مسوؤلیت به په خپله د پاکستانیانو پر غاړه پروت وي. ده وویل چې موږ استعداد لرو او هغه تخنیکي اسانتیاوې هم راسره شته چې د رقابت کولو لپاره ضروري دي. خو اوس موږ د بصیرت پراختیا او پرمختیا ته ضرورت لرو... ټول خلک د نظر فریبه شیانو د لیدو او کتو شوقیان

نه دي، بلکې دوی د ښه کیفیت لرونکو اطلاعاتو لپاره ډېره لوږه او تنده احساسوي.

د اسلم ازهر دا خبره په خاصه توګه مهمه او په زړه پورې ده چې وایي: «ښه جنرال هغه دی چې د جګړې لپاره په خپله خوښه یو ډګر ټاکي او ددښمن په خوښه کار نه کوي. د هندوستان ټلویزیون د جګړې لپاره هغه ساحه خوښه کړې ده چې ځینې خلک یې د هنر سحر او جادو وګڼي خو زه یې چټي کارونه او سپکې خبرې بولم.»

د اسلم ازهر له نظره، پاکستاني ټلویزیون د هندوستان په مقابل کې د میډیا د جګړې لپاره کوم ډګر ټاکلی شي هغه د خبرونو، مستندو فلمونو او ورپسې د ډرامو ساحه ده. ښاغلي درمحمد کاسي چې په اردو ژبه کوم مستند فلمونه لیکلي دي هغه د پاکستان د تاریخي او ټوریستیکي برخو په پېژندنه کې ډېرې کامیاب دي. له بلې خوا لا تر اوسه پورې د پاکستان ډرامې د هندي ډرامو او فلمونو په نسبت ډېرې ښې دي. له ښه مرغه د ښو ډرامو لیکنې یوه برخه پښتو ژبې ته هم رسېدلې ده. له پېښور نه خپرېدونکو پښتو راډیویي ډرامو له پخوا څخه خپل هنری ارزښت ښودلی دی، هغه وخت چې د پاکستان میډیا د افغانستان له خپرونو سره پخه سیالي لرله یوازې د پېښور ډرامې او ځینې نور هنري او فیچري پروګرامونه وو، چې د سیالۍ په ډګر کې یې خپلې پښې ټینګې کړې وې. اوس همد پېښور ټلویزیون کله کله د پښتو وتلې ډرامې خپروي چې ځینې یې په اردو ژبه ترجمه او بیا بیا خپرې بروډکاست شوې دي.

د کوټې په ټي وي کې دپښتو برخه کمه ده، ځکه چې دلته د محلي ژبو لپاره ټاکل شوی وخت په دریو ژبو بلوڅي، براهوي او پښتو وېشل شوی دی. نو په دغو ژبو کې د هنر ودې ته پاملرنه هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریو برخو وېشل شوې ده. سره له دې هم د کوټې د ټې وي د جنرال منیجر ښاغلي درمحمد کاسي په خاصه پاملرنه د دغه محلي ټې وي په پښتو پروګرامونو کې د کیفیت په لحاظ ښه بدلون راغلی دی. د پښتو موسیقي د یو پروګرام «یو ځلې بیا...» پروډیسر بخپله کاسي صاحب دی، چې د دغه پروګرام رنګ او خوند یې ډېر ښه کړی دی.

هندوستان کله په پاکستان او دا لوروي چې ډرامې یې کامیابې وي، که پخپله ډېرې مؤثرې ډرامې نه شي جوړولی نو د پاکستان په ضد امریکې نوې جوړېدونکې ډرامې خپروي، اوس اوس د پاکستان په ضد د امریکې د ستراتیژیکې موسسو د کار کوونکو له خوا یوه جوړه شوې سیاسي ډرامه د هندوستان یوې جریدې «اوټ لک» خپره کړې ده.

په دې ډرامه کې (۲۰۱۲) عیسوي کال له مهمو تلوسو او اکشنونو څخه یو ډک کال دی چې ډرامه د کلایمکس څوکې ته نژدې کوي. په همدغه کال د امریکې B52 الوتکې راځي او د پاکستان اټومي تأسیسات او وسلې له منځه وړي دا له توقع نه خلاف کار د دې لپاره کوي چې دا وسلې د داسې ځواکونو لاس ته ور نه شي چې د امریکایانو له نظره سم نه دي. د امریکې له دغه غیر عادي کارنه وروسته د هند پوځونو لاسونه خلاصېږي، له همدغه ځایه د پاکستان د زوال او د هندوستان د عروج سلسله پیل کېږي.

د ډرامې د پلاټ په جوړولو کې د امریکې د (۱۵) مهمو ستراتیژیکي موسسو مشرانو او مهمو کار کوونکو برخه اخیستې ده. دا ډرامه په (۲۰۲۵) کال کې خپلې پایلې ته رسېږي. نتیجه یې دا رواځي چې پاکستان شنل کېږي او صوبې یې د هندي کنفدرېشن په لویه خېټه کې لوېږي. له بده مرغه په دې ډرامه کې افغانستان هم

(خدایه مه کړې) روغ رمټ نه پاتې کېږي او د ژبې په بنیادو پر ګاونډیو هېوادو وېشل کېږي، د جنګ ورځپاڼې یو کالم لیکونکی لیکي، چې د دې ډرامې اصلي طرح کوونکی یو یهودي (ایشلي ټیلس) دی چې د یهودیانو په شورى کې د پیاوړې ځواک خاوند هم دی.

کالم لیکونکي میثاق احمد قریشي دغه لیکنه د میډیا د جګړې لومړنی غټ ګوزار وباله، ویې لیکل چې په هغې کې د وېرې اچولو له لارې د مقصد حاصلولو هڅه شوې ده. د پاکستان د جماعت اسلامي امیر قاضی حسین احمد هغه څوک و چې د ډرامې په نسبت یې سیاسي عکس العمل څرګند کړ، ویې ویل که خدای کول د امریکې متحد ایالتونه به تر ۲۰۱۲ کال پورې روغ رمټ او ځواکمن پاتې نه شي. د پښتو ژبې یو متل دی چې «تېره تېره ماتوي» یا «ډېره ډېره ماتوي» نو دا پخپله ډرامه ده چې د ډرامې ځواب ویلای شي. خو پخوا له هغه چې د پاکستان سیاسي او پوځي ماهران سره کېني او په ګډه سره داسې ډرامې جوړې کړي، چې د هندي یا امریکایي ډرامو ځواب ووایي، سملاسي یو کوچنی کارتون چې دوه سنونه (صحنې) لري، امریکایي ډرامې ته ځواب وایي ډېر پېچلی کارتون نه دی د هندوستان نقشه یوې پلنې مشکولې ته ورته د رابړې پوکانۍ یا غبار په شکل جوړېږي انکل سام (د امریکایي مشرتابه سمبول) ورته نژدې پړ مخې پرېوځي او د خپلې خولې په پوکو سره دا پوکانه دومره پړ سوي چې بالاخره چوي. د ډېرو پوکولو له امله د انکل سام سږې له کاره لوېږي، بې واکه او بې سبکه پرېوتل یې دا ښیي چې اوس په دغه زاړه کالبوت کې نوره ساه نه چلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر حالت مهمه خبره دا ده چې په اوسنۍ زمانه کې د میډیا د جګړې ساحې او وسیلې ورځ په ورځ زیاتېږي. د کمپیوټر نېټ ورک شبکو میډیا د سایبر ژورنالیزم (Cyber Journalism) مرحلې ته وارده کړې ده. امریکایان چې هر څه ته د سیالۍ په سترګه ګوري د ژورنالېزم دغه ډېره نوې ساحه هم د سیالیو په معیار را پېژني یو امریکایي اخبار واشنګټن پوسټ په سایبر ژورنالیزم یوه تحقیقي مقاله خپره کړې ده چې د پاکستان انګرېزي ورځپاڼې ډان هغه په خپله یوه وروستۍ ګڼه کې اقتباس کړې ده. د مقالې لیکوال سایبر ژورنالېزم د امریکا د جمهوري ریاست لپاره د یوې دورې د انتخاباتو د کمپاین په موده کې د راډیو او ټلوېزیون تر منځ سیالۍ روانه په مقیاس را پېژني، مثلاً دی لیکي چې له نن څخه ۴۰ کاله د مخه د کنیډي او نکسن تر منځ سیالۍ روانه وه. هغه وخت به چې چا راډیو ته غوږ نیولی و، نو فکر به یې کاوه دا انتخابات نکسن وړي او چا به چې ټلوېزیون ته کتل نو به یې له ځان سره په حتمي توګه دا خبره کوله چې بس کینډي دې چې دا انتخابات یې ګټلي دي.

خو اوس چې میډیا د (Cyber Journalism) مرحلې ته رسېدلې ده هغه څوک به انتخابات ګټي چې د کمپیوټر د (Cyber Space) په مخونو کې زیات انعکاس ولري. له دې لارې انسانان ډېر ژر او اسانه له مسایلو او حقایقو څخه خبرېږي، همدارنګه حینې هیوادونه له همدې لارې څخه په اسانۍ او چټکۍ سره خپل تبلیغات رسولای شي. همدغې موضوع پاکستاني ژورنالیستانو ته اندېښنه پیدا کړې ده، د جنګ ورځپاڼې نامتو کالم لیکونکی حقاني لیکي چې هندوستان د پاکستان په مقابل کې په شلو ژبو کې لویه پروپاګنډې مقابله شروع کړې ده او په انټرنېټ کې هم داسې ویب

سایټس (Web Sites) راولې چې د هند پروپاګنډې ساحه ډېره پراخه کړې. دغه لیکوال د پاکستان له چیف ایکزېکټیو (نظامي حاکم) څخه غواړي چې د جنګي او اضطراري حالاتو په نظر کې نیولو سره د پاکستان میډیا له هندي تعرضي میډیا سره د مقابلې لپاره چمتو کړي او د دې مقابلې لپاره فکري او مادي وسیلې په کار واچوي.

خبره به را لنډه کړم، لکه څنګه چې زموږ ګران هیواد افغانستان د ختیځ او لوېدیځ تر منځ د داسې یوې جګړې مرکز وګرځید چې هر ډول طاقتونه په کې ستومانه شول او هر ډول وسلې په کې په کار واچولې شوې. هماغسې د سړې جګړې برېوکیو په همدې هیواد کې د کاغذونو پر مخ چاپ شوي توري او نورې ډېرې تورې کربنې، همدارنګه د هوا څپې هم په جنګونو اختې کړلې. له پخوانیو دوو سوپر طاقتونو څخه یو یې د خامو او نمجنو خښتو د دېوال په توګه وشړېده، خو زموږ په هیواد کې تودې او سړې جګړې د پخوا په څېر دوام وموند.

نن سبا، افغانستان د میډیا د جګړې له لویو ډګرونو څخه دی، په دې جګړه کې د پرون په مجاهدینو، اتلانو، آزادۍ غوښتونکو جنګیالانو، شریفو، زیارکښانو، پاک زړو مومنانو او په سیمه کې د ټولو آزادۍ غوښتونکو ملتونو په مخکښانو یا علمبردارانو او د علم او عرفان د ډیوو په بلوونکو باندې د ترهګرو، دهشتګردو، یاغیانو... نومونه ایښودل کېږي. د دغو پرله پسې تبلیغاتي حملو په وجه د پرون افغان چې په ډېر ویاړ به یې ځان افغان قهرمان ملت ته منسوباوه، نن یو ځل شاوخواته ګوري او بیا تر ژبه لاندې ورو وایي چې افغان یم. دا ځکه چې د افغانانو پر ضد د پرله پسې تبلیغاتو په وجه اوس د زمانې په قاموس کې د "افغان" لفظ یا کلمې ته د ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

وژونکي، داړه او ډار اچوونکي، د مخدره موادو قاچاق وړونکي د علم او پر مختګ نه د منکر او... معنی ګانې ورکړ شوي دي. بې شکه چې افغانستان ته د منسوبو ځینو کسانو یا ګروپونو په باره کې دا ډول معنی ګانې یو څه مصداق پیدا کولای شي، چې هغه هم له بده مرغه د پردیو د پرله پسې تبلیغاتو او تلقیناتو له لارې د ماغزو مینځلو له ناوړو نتیجو څخه ګڼل کیږي، هر څوک یا هر ټولنیز ګروپ چې د پردیو په لمسون او تلقین له خپل کلچر څخه ووځي هغه بیا هیڅ شي څخه مخ نه اړوي.

نن له هرې خوا په موږ پسې خولې را خلاصې شوې دي، زموږ په ضد د میډیا په جګړو کې له چاپي خپرونو څخه نیولې تر الکټرونیکو خپرونو پورې چې د سایبر ژورنالیزم په نوم یې فعالیت نوې ساحه پرنیستې ده، هر ډول نشرات او د هغو وسیلې په کار اچول شوې دي، چې د هغو په مقابل کې غوړونه کاڼه اچول ستر ګې وربندې پټول او په خوله لاس نیول سمه دفاعي پالیسي نه ده. زما دا خبره په خاصه توګه د افغانستان د طالبانو ته متوجه وه چې د میډیا وسیلې یې تر کنټرول لاندې وې.

موږ خبریدلو چې د ټلویزیون د ګناه کارو سټیونو په ماتولو سره د هغو بلاګانو مخه ونه نیول شوه چې طالبانو وړر څخه بد وړل او ملت هم هغه کړلي وې. اوس هماغه بلاګانې د کړلو ارواګانو په څېر، د کمپیوټرونو د نریو نریو تارونو له لارې په انساني رګونو کې د شیطاني ولولو په څېر حرکت کوي او له الکټرونکیو ماغزو څخه انساني دماغونو ته ټوپونه وهي اوس به نو څومره او تر څه وخته کمپیوټرونه ماتوو.

د ډله ییزې مفاهمې ټولې زرې او نوې وسیلې د یوې ټولنې په اجتماعي کالبوت کې هغه دندې سرته رسوي چې اعصاب یې په انساني

بدن کې سرته رسوي. دا زموږ کار دی چې خپل اعصاب د "نفس اماره بالسوء "تر حکم لاندې پرېږدو او که د "نفس ملائمه" تر کنټرول لاندې یې راولو.

دلته دا مطلب هم په خاصه توګه د یادونې وړ دی چې په لویدیزه نړۍ کې ژوند ډېر مادي او ماشیني شوی دي، موزیک او هنر یې هم ماشیني دی. چا چې پرله پسې د ډېش آنټنونو له لارې غربي موزیک، فلمونه او ډرامې لیدلي دي ډېر زیات یې ستومانه کړي دي.

په لویدیزوالو کې د دې ډول ستومانیو اندازه زیاته ده، نو دوی ارزو لري چې د شرقي دنیا تاریخي آثار ښکلي طبیعي منظرې او د نړۍ د دې برخې د انسانانو د ژوندانه په زړه پورې مظاهرې ووینې.

افغانستان هم چې د آسیا د زړه حیثیت لري، ډېر تاریخي آثار، د ویاړنې وړ عملي او فکري میراثونه او په مجموع کې ډېر غني فرهنګ لري. د اسلام مقدس دین او د دغه لرغوني هیواد ډېر اوږد تاریخ ډېر څه ورکړي دي، په تېره بیا د ټولو لپاره ډېره په زړه پورې او مهمه موضوع دا ده چې په دغه هیواد کې د نړۍ د ټولو اوسېدونکو د اوسني نسل تر نظر لاندې دومره سترې او ډراماتیکې پېښې شوي دي چې یوازې د افغانستان د ملي ټلویزیون او د انټرنټ افغاني شبکو لپاره نه، بلکې د ټولې نړۍ د میډیا د سالمې تغذیې لپاره یې پربمانه په زړه پورې مواد او موضوعات برابر کړي دي.

په داسې شرایطو کې موږ مجبور نه یو چې د ناکامو دفاعي هلو ځلو په توګه د خپل ملي ټلویزیون دستګاه چې د میډیا په جګړو کې یې رول د یوه مهم سنګر په توګه تثبیت شوي دي د تل لپاره له فعالیت څخه واچوو، بلکې کولای شو چې له دې لارې تعرضي تبلیغاتي حملې بې اغېزې وګرځوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

مفاهمه/ابلاغ

یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک

مفاهمه/ابلاغ
یو ډېر پیاوړی انقلابي ځواک

د ډله ییزې مفاهمې په باره کې نسبتاً یو تازه خپور شوی کتاب "The New Communication" د عامه مفاهمې او عامه افکارو تر منځ د رابطې په باب په زړه پورې خو پېچلې موضوع تر عجیب عنوان لاندې راوستلې ده. تاسې په خپله "له انقلابونو څخه د غاښونو تر کریم پورې..." عبارتونه څنګه یو عنوان بولئ. تر دغه عنوان لاندې د کتاب پوښتنې هم عجیبې غوندې دي، لکه دا چې تاسې یو انقلاب څنګه پیل کوئ؟ بیا تاسې یو انقلاب څنګه په تېپه دروئ؟ د دې پوښتنو تر څنګ د کتاب یوه بله پوښتنه دا ده چې که حالات آرام وي بیا نو تاسې خلک څنګه هڅوئ چې د غاښونو د کریمو هغه نوی ډول واخلي چې ستاسې کمپنۍ یې د اعلانونو لپاره لس ملیونه ډالره لګوي؟ کتاب د خپلو دغو عجیبو پوښتنو ځواب په یوه ډېره لنډه خبره کې ورکوي او لیکي چې تاسې بیشکه په داسې قضیو کې د مفاهمې "Communication" له پیاوړي ځواک څخه د کار اخیستلو کوښښ کوئ! دا مفاهمه ده چې د خلکو دماغونو ته لاره وباسي او د دوی په کړو وړو اغېزه کوي. کتاب لیکي چې لینن د یوې پټې خبر پاڼې (Newsletter) له لارې چې "ایسکرا" نومېده خپل انقلاب بریالی کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما چې د کتاب دغه مطلب ولوست نو د لوړې رتبې د يو افغاني پوځي ډګروال ارکانحرب غلام دستګير خان وردګ څېره او خبرې نېغې زما سترګو ته ودرېدلې. دی نسبتاً د پاخه عمر په مرحله کې شوروي اتحاد ته د لوړو مسلکي زده کړو لپاره استول شوی و ، دی د هغو افغانانو له جملې څخه و چې د شوروي پروپاګندې تر اغېزې لاندې نه و راغلی. کله به چې دی د رخصتۍ په توګه په کابل کې خپل کور ته راغی، نو زه به د سترې مشې لپاره ورتللم. ده به هغه وخت ما ته دا خبره کوله چې د روس انقلاب يوازې او يوازې د تبليغاتو په بنسټ درول شوی او د پروپاګندې په ګاډيو (عرادو) باندې روان شوی دی. ده به دا خبره هم کوله چې روسان موږ ته مسلکي شيان نه رازده کوي بلکې زموږ وخت د سوسياليزم او کمونيزم په باره کې په وچو تبليغاتو او تعليماتو ضايع کوي.

د (New Communications) د کتاب مطالعاتو او د ډګروال صاحب مشاهداتو وښودله چې د اکتوبر انقلاب لکه څنګه چې پلويانو يې فکر کاوه، د ټولنې د عيني او ذهني شرايطو د برابرېدو په نتيجه کې منځ ته نه و راغلی. په افغانستان کې د ثور نظامي پاڅون هم چې د اکتوبر د انقلاب پېښې يې کولې هغه انقلاب ته ورته يو حالت درلود يعنی د پروپاګندونو په اوږو سپور راغی او بېرته په خپله لاره لاړ.

د نيو کميونيکشنز د ليکوال دوو عجيبو پوښتنو ته په پورته ډول ځوابونه وليکل شول پاتې شوه دده دا پوښتنه چې که حالات آرام وي بيا نو تاسې خلک څنګه هڅوئ چې د غاښونو دکريمو هغه نوی ډول واخلي چې کمپنۍ يې د اعلانونو لپاره لس مليونه ډالره لګوي؟

په دې باره کې په خپله د کتاب د ليکوال فيدريک ويلیامز (Fedrick Williams) ځواب دا دی:

تاسې کوښښ وکړئ چې د غاښو د کريم نوم د خلکو تر شونډو ورسېږي بيا غاښونو ته په خپله ورکوزېږي. ددې خبرې مطلب دا دی که د غاښونو د کريم په باره کې جوړ شوی اعلان که د يوې خوندورې سندرې يا ادبي پارچې په ډول جوړ شوی وي او يوه ښکلې موسيقي هم ورسره ملګرې وي نو په هر ځل چې له راډيو يا تلويزيون څخه خپرېږي د ډېر تکرارېدو په سبب به خلک ورسره يو ځای دا سندره ووايي په نتيجه کې به دا کريم په شونډو باندې د نښېدو نه وروسته د هيلې سره سم تر ډېرو غاښونو پورې ورسېږي.

د کميونيکشن يو بل ماهر په ټوکه ټوکه کې موږ د يو ډېر اغېزناک اعلان له څرنګوالي څخه خبروي هغه وايي "ډېر ښه او کامياب اعلان هغه دی چې د شمالي قطبو اوسېدونکي وهڅوي چې سړ ځای (يخچال) واخلي او هغه له کنګل څخه په جوړ شوي خپل کور کې کېږدي.

له دې څخه څرګندېږي چې حرفوي اعلان جوړوونکي په مصنوعي توګه غوښتنه (تقاضا يا ډيمانډ) تحريکوي چې تل د صنايعو د خاوندانو عرضې (سپلايز) موثرې وګرځوي. د دې ډول د اعلانونو نتيجې دې چې خلک کله يې چې پيسې په جيبونو کې پرتې وي او بازارونو ته تللي وي په لاشعوري توګه هم ځينې شيان اخلي.

د جنګ ميډويک مجلې د ۲۰۰۰ کال د سپتمبر په ۲۰ نېټه د کراچۍ د پوهنتون يوه سروې خپره کړه. په دې سروې کې د ښځو په نفسياتو باندې د اعلانونو د اغيزې موضوع تر څېړنې لاندې نيول شوې وه. د سروې پايلې د کميونيکشن د يو ماهر او فن برجر يوه خبره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شواهدو او دلایلو له مخې رښتیا ثابته کړله. ده ویلي وو: "دا د یو ډېر ځله تکرار شوي اعلان نتیجه ده چې د خلکو په ذهن کې بیدې شوې غوښتنې راویښې کړي او هغوی ولمسوي چې خپلې دغه غوښتنې پوره کړي. نو انساني اړتیاوې او غوښتنې تل د اعلان کوونکو د غشو لپاره د نښې منځ ګرځي".

د اعلان تکرار بېدل که په هغه کې له مبالغې څخه کار نه وي اخیستل شوی یا د خلکو سترګو ته د خاورو شنلو هڅه په کې شوې نه وي، نو کوم ناروا کار نه دی. خو په دنیا کې داسې کسان هم شته چې د مصلحت له مخې یا د ځینو سیاسي او اقتصادي ګټو په خاطر دروغو ته هم اهمیت ورکوي. د هیټلر د اطلاعاتو یوه وزیر عقیده درلوده که دروغ ډېر تکرار شي بالاخره خلک یې د رښتیا په بڼه مني. له بده مرغه په تېرو شلو کلونو کې په افغانستان کې د سختو پروپاګندي جګړو په موده کې چې د تودو جنګونو په ترڅ کې رواني وې، د هیټلر د اطلاعاتو د وزیر له فارمولې څخه کار واخیستل شو. ډېر زیات دروغ وکړل او وربیبل شول په ډېرو مواردو کې د ابلاغ وسیلې د دروغو اوبدلو په مشینرۍ بدلې شوې. موږ د سر په سترګو ولیدل چې ابلاغ یا مفامه پراخ او ژور بدلونونه راولي. خو له بده مرغه زموږ په هېواد کې یې ژورو بدلونو ډېره منفي بڼه درلوده. د ابلاغ وسیلو زموږ پخواني اجتماعي جوړښتونه له منځه یوړل داسې چې نویو یې ځای ونه نیو. په پخوانیو قبیلوي مناسباتو سخت ګوزارونه وشول د خپلوۍ ډېرې رشتې او رابطې وشکولې شوې خو په ځای یې نویو "اجتماعي انساجو" وده ونشوی کړی. په نتیجه کې پخوانۍ لورینې له منځه ولاړې لیکن د تعاون نوې خبرې هم ډېرې سپېرې او پردۍ

وې. ددې ټولو منفي ژورو بدلونو یوه پراخه نتیجه د "بې اتفاقیو او بې باوریو" په بڼه راڅرګنده شوه.

موضوع به رالنډه کړو ابلاغ یا کمونیکشن د انقلابونو او ژورو نفسیاتي او اجتماعي بدلونونو محرک دی یا به دا وواېو چې کمیونکشن په خپله په تېره د هغې د انفارمیشن ټکنالوجۍ، چې په نړۍ کې یې لویه هنګامه جوړه کړې ده، د لویو لویو انقلابونو مور او پلار دي. دانقلابونو دغو والدینو هم ټوله نړۍ او هم یې د هر چا د زړه او دماغ دنیا په خپلو منګولو کې رانیولې ده. یا به وواېو چې د هر انسان پر باطني Internal او ظاهري External عالم یې ټینګ او پیاوړی تسلط موندلی دی.

د ابلاغیاتو تاریخي پس منظر:

د ابلاغیاتو یو نامتو څېړونکي ویلبر سکارم Wilbur Scharmm چې څو کاله یې د ستانفورد په پوهنتون کې د ابلاغیاتو د څېړنو د انستیتیوت د مشر په توګه کار کړی دی او دده علمي کار د کمونیکشن په باب په لیکل شویو ډېرو کتابونو کې انعکاس موندلی دی. د کمونیکشن په تاریخي پس منظر رڼا اچوي او لیکي چې د واشنګټن ډي. سي په یو نندارتون کې د برونز د دورې دوې لرلیدې یا نړۍ لیدې (دورنما- جهان نما) کړکۍ ولیدې چې د اردن په باب الضرا کې له خاورو څخه راایستل شوې وې. د دې کړکیو مستعارو نومونو ویلبر سکارم ته وښودله چې کمونیکشن له نن څخه پنځه زره کاله دمخه هم د اردن خلکو ته څومره زیات اهمیت درلود. باب الضرا یو کلي و چې د پیړیو پېړیو په اوږده زمانه کې د هرې خوا د کاروانیانو د دمې جوړولو ټاټوبي ګرځېدلی و. بیا له نن څخه درې زره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله پخوا کوچیان راغلل دلته مېشته شول. کاروانیانو، کوچیانو او نویو مېشته شویو بزګرانو ددغه کلي په عبادت ځایونو، حجرو او د راغونډېدو په نورو ځایونو کې خپلې د لاس نښې په دېوالونو باندې لیکلې وې. په دې توګه د لرغوني زمانې خلکو خپل پیغامونه د خپلو معني لرونکو نښو (سمبولونو) په بڼه زمونږ د زمانې خلکو ته سپارلي دي.

ویلبرسکارم لیکي چې پوهانو او مفکرینو د لرغوني یونان د فلاسفه وو اپلاتون او ارسطو له وختونو راهیسې د ټولنې په باره کې د خپلو مطالعاتو په ترڅ کې د مفاهمو یا ابلاغیاتو په باره کې هم فکرونه کړي دي. څه د پاسه له یوې پېړۍ راهیسې د سیاسي علومو پوهانو او فیلسوفانو د اجتماعي علومو په ترڅ کې د ابلاغیاتو موضوع هم تر مطالعې لاندې نیولې ده. په دې لړ کې چارلیس کولي (Charles Cooley) لومړنی څوک دی چې د ټولنیزې مفاهمې په باره کې یې نوې څېړنې کړي دي. او هغه یې په خپل کتاب (Social Organization) کې چې په (۱۹۰۹م) کې خپور شوی دی، لیکلي دي. د کولي په څېر نورو هغو پوهانو هم چې د سیاسي او ټولنیزو پوهنو په باره کې یې ژورې څېړنې کړې دي، د مفاهمې مضمون یې هم په ژوره توګه مطالعه کړې دي. له دوی څخه څو کسانو په دې ساحه کې دومره ارزښتناک او اغېزناک پوهنیز کارونه کړي دي چې د هغو په برکت دوی د کمونیکشن د پلرونو نومونه ګټلي دي، دوی دغه کسان وو: هرولد لاسویل Harold Lasswell چې د سیاسي علومو استاد و، کورټ لېوین Kurt Lewin چې د ټولنیزې ساپوهنې ماهر و، پال لزار سفیلډ Paul Lazarsfeld چې د ټولنپوهنې څېړونکی و او کارل هاولنډ Carl Hovland چې د تجربوي سایکالوجي استاد و.

د ۱۹۵۰ په لسیزه کې د ژورنالیزم، براډکاسټنګ او د خبرو اترو له لارې د مفاهمې ډیپارټمنټونو د ابلاغیاتو په ساحه کې له څېړنو او په دې ساحه کې د مهارتونو له ترلاسه کولو سره خپله مینه او علاقه زیاته کړه. په ۱۹۴۷ کې ایلیونیز (Ilionios) او په ۱۹۵۵ کې ستانفورد (Stanford) پوهنتونونو د ابلاغیاتو د ریسرچ انسټیټیوټونه تاسیس کړل. تر دې وروسته یوازې په امریکا کې له پنځوسو څخه زیاتو پوهنتونونو د ابلاغیاتو په څانګه کې د ډکتورا لپاره اختصاصي پروګرامونه جوړ کړل. ویلبر سکارم د کمونیکشن راتلونکي ته له امید څخه په ډکو سترګو کتل او فکر یې کاوه چې ابلاغیات به دا وړتیا ترلاسه کړي چې د انسانیت پوهنه (Science of humanity) وبلل شي.

د مفاهمې / ابلاغ تعریفونه:

د ډله ییزې مفاهمې په کتابونو کې د Communication لپاره تر شلو زیات تعریفونه او معني ګانې ورکړې شوې دي. په دې تعریفونو کې ځینو پوهانو د اطلاعاتو د لېږدولو په نظریه ټینګار کړی دی. ځینو پوهانو د ابلاغ یا مفاهمې اغېزو یا تاثراتو ته زیات اهمیت ورکړی دی. ځینو بیا د انساني اړیکو خوا ټینګه نیولې ده.

له دې کبله چې په کمونیکشن کې ساینس، ټکنالوجي، ادبیاتو او نورو اجتماعي علومو خپلې خپلې ساحې یوه له بلې سره اوبدلې او ګنډلې دي نو د بېلو بېلو علومو او فنونو پوهانو او ماهرانو د خپلو مربوطو علومو په رڼا کې دا لاندې تعریفونه ورکړي دي:

۱- د اطلاعاتو او نظریاتو استونه او اخیسته یا د بدلانه مفاهمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٢- مفاهمه هغه پروسه ده چې په هغې کې، د افرادو تر منځ د خبرو، نښو، سمبولونو یا د کړو وړو او کردارونو له لارې اطلاعات او نظریات په اغېزناکه توګه تبادله کېږي.

٣- د خبرو اترو، لیکنو، اشارو او زیګنالونو له لارې د اطلاعاتو او پیغامونو د استونې او اخیستنې سیستم مفاهمه ده. مطبوعات، تیلفون تلګراف، تلویزیون او بالاخره کمپیوټر د دې مفاهمې بېلې بېلې وسیلې دي.

٤- د اکسفورډ د ډکشنرۍ له نظره مفاهمه یو له بله د پوهنې، معلوماتو او نظریاتو شریکونه، یو بل ته د هغو لېږدونه ده چې دغه کار د خبرو یا د لیکنو او یا د علاماتو په ذریعه سرته رسېږي.

٥- د کولمبیا د دایره المعارف (Encyclopedia) له نظره د مفاهمې په کار او کردار کې، فکرونه او پیغامونه یو بل ته لېږدول کېږي خو دغه کار له ترانسپورټېشن څخه چې د کسانو او مالونو د لېږدولو دنده سرته رسوي، توپیر لري. ځکه چې مفاهمه د غږونو او نښو د لېږدولو وظیفه په غاړه لري. ډېر سر او کار یې له سامعې او باصرې سره وي.

٦- مفاهمه هغه وخت له خپل ډېر جامع مفهوم یا له خپلې بشپړې معنی سره ځان برابروي چې یو سیستم پر بل سیستم اغېزه وکړي یعنې استوونکې منبع پر اخیستونکې مرجع باندې د هغو نښو نښانو او زیګنالونو په مرسته بشپړه اغېزه ولري چې د یو عیار شوي چینل له لارې په خاص مهارت سره لېږدول کېدای شي.

٧- د دوو تنو پوهانو کلاوډشنان او وارن ویور د تعریف لمنه ډېره غوړېدلې ده. دوی وایي چې Communication له هغو کلماتو یا لفظونو څخه یو دی چې په خپل ځان کې ډېرې ماناوې رانغاړي. په دې مفاهمه کې ټولې هغه طریقې او پروسیجرونه شاملېږي چې یو دماغ د

بل دماغ تر اغېزې لاندې راولي. په دې طریقو کې یوازې د خولې خبرې یا لیکل شوي مطالب نه راځي بلکې موسیقي، د مصورۍ هنر، تمثلي هنرونه او په حقیقت کې ټول انساني کردارونه هم په کې ځای نیسي. په ځینو مواردو کې یې د تعریف لمنه لا پراخېږي او په هغه کې نور پروسیجرونه هم ځانونه ځایوي لکه دا چې الوتکې ته د لارښوونې غوندې طریقې، تر دې چې د الوتکې په لوري د لارښودل شوي توغندي مکانیزم هم د کمونیکشن د تعریف په لویه لمن کې ورلوېږي.

٨- چارلیس کولي چې د شلمې پېړۍ په پیل کې یې، له نورو نه دمخه د کمونیکشن په باب علمي څېړنې پیل کړې دي، کمونیکشن داسې میکانیزم بولي چې د هغه په مرسته انساني اړیکي منځ ته راځي او وده کوي په دې میکانیزم کې د فکر ټول سمبولونه، ورسره ټولې هغه لېږدوونکې وسیلې چې دغه سمبولونه د ځایونو او وختونو په لوښیو کې اچوي او انتقالوي یې، ځای نیسي.

له پورتنیو تعریفونو څخه هر یو یې په خپل ځای ګټور دي. لومړني دوه تعریفونه د اطلاعاتو د لېږدولو په نظریه تکیه کوي چې د مطلقو مادي شیانو له ترانسپورټېشن څخه توپیر لري. څلورم تعریف له هرڅه نه زیات د اغېزې یا تاثیر کولو په نظریه ولاړ دی. اتم تعریف له دې امله ارزښتناک دی چې هغه په انساني اړیکو باندې ټینګار کوي. په اسلامي لټریچر کې کمونیکشن زیاتره د ابلاغ، مفاهمې، اعلام او اړیکو په معناګانو راغلي دي چې دلته په دې بحث کې مو د هغه د "ابلاغ" یا "مفاهمې" معنی ګانې ډېرې کارولې دي.

مفاهمه په خپل ذات کې داسې یوه موضوع ده چې په ټولنه کې خپل ځان د خپل کار او هم خپل جوړښت په وسیله تثبیتوي همدغسې یوه موضوع د مفاهمې یو استاد لاسویل د کمونیکشن د اکټ یا عمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

له لارې راښودلې ده. دده له نظره د ابلاغ د کار ښودلو لپاره لاندېنيو پوښتنو ته ځوابونه ويلي دي:

څوک	Who
وايي څه	Says what
په کوم چينل کې	In which channel
چا ته	To whom
له کومې اغېزې سره	With what effect

د مفاهمې د پروسې عمل مطالعه له سرې څخه غواړي چې له لوړو پوښتنو څخه په يوه يا بله تمرکز راوستل شي. هغه پوهان چې مفاهمه کوونکي (who) مطالعه کوي هغه فکتورونه تر نظر لاندې نيسي چې د مفاهمې عمل پيل کوي او لارښوونه يې کوي لاس ويل د څېړنې دا برخه د کنترول تجزيه (Control anlysis) بولي. هغه ماهران چې د "says what" په پوښتنه ډېر زور اچوي. دوی د محتوی په تجزيې (Content analysis) باندې خپل ځانونه زيات بوخت ساتي. هغوی چې له هرڅه نه دمخه تلويزيون، راډيو مطبوعات او د مفاهمې نورې وسيلې په نظر کې نيسي. دوی ميډيا زياته تحليلوي يعنی له (Media analysis) څخه زيات کار اخلي. کله چې له لوستونکو، کتونکو يا اورېدونکو سره اړوند اصل زيات په نظر کې ونيول شي. بيا نو د (Audience analysis) موضوع مينځ ته راځي. که د "څه اغېزې؟" پوښتنې ته زياته پاملرنه وشي نو بيا په تحليل او تجزيه کې پر کتونکو، اورېدونکو او لوستونکو باندې د اغېزې خبره رادمخه کېږي.

داسې يوه موضوع چې دا درجه بندي څومره ګټوره ده، له علمي يا عملي هدفونو سره د هغو د برابرښت له درجې سره اړه لري.

زياتره ماهران د کتونکو، اورېدونکو يا لوستونکو موضوع په هغوی باندې د اغېزې له موضوع سره يو ځای کوي بيا يې تحليلوي يعني دا دوې موضوع ګانې د تحليل او تجزيې لپاره يوه له بلې څخه نه جلا کوي، ځکه چې دا دواړه په خپلو کې ډېر نژدې اړيکي لري.

که موږ غواړو چې د محتوی موضوع تجزيه کړو نو هغه به لومړی د ستايل او مفهوم له مخې سره ويشو بيا يې هره يوه برخه جلا جلا تحليلوو بيا يې له پيغام سره اړيکي مطالعه کوو په نتيجه کې يې سبک او مفهوم له هغو صوري او معنوي عناصرو سره اړيکي نيسي چې له يو ځای کولو څخه يې پيغام جوړېږي.

که د موضوع بل اړخ په نظر کې ونيسو نو بيا د بحث لوري يو څه بدلېږي او زموږ لپاره دا خبره لږ په زړه پورې ګرځي چې هغه د بشپړې ټولنيزې پروسې په توګه د يو کل په صورت کې په نظر کې ونيسو. هره پروسه معمولاً په دوو چوکاټونو کې دننه د ازموينې وړ ده چې يوه يې د پروسې د جوړښت او بل يې د وظيفې چوکاټ دی. د کمونيکشن په باره کې زموږ دا تحليل له هغو مهارتونو سره سر او کار پيدا کوي چې ځينې وظيفې پرمخ بيايي لکه: (۱) د چاپيريال څارنه (۲) له چاپيريال سره د ټولنې د افرادو رابطه (۳) له يو نسل څخه بل نسل ته د اجتماعي ميراثونو لېږدونه.

د ابلاغ يا مفاهمې خصلت:

لکه چې څرګنده شوه لا سويل د ابلاغ يا مفاهمې عملي جنبه زياته په نظر کې نيولې وه، خو د ابلاغياتو يو بل ماهر ويلبر سکرم د ابلاغياتو فکري او عقلي جنبې ته زيات اهميت ورکوي. دی د انتقالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظریاتو او د هغو د لېږدونکو وسیلو په نسبت اصلي نتیجه زیاته په نظر کې نیسي.

د ویلبر سکرم له نظره ابلاغ د خپل اصلي خصلت له مخه دومره غوړېدلې لمن لري چې هغه په لنډو تعریفونو کې نه شي رانغښتل کېدلی. ابلاغیات یوازې خبرونه یا هغه شیان نه دي چې په لوستځیو (کلاسونو) کې شاګردانو ته ورکول کېږي. یوازې هغه کتابونه هم نه دي چې د مقصد د ټکو د موندلو لپاره یې پاڼې اړولې کېږي.

د ابلاغ یا مفاهمې په پروسه کې حقایق، نظریات، احساسات، لارښوونې، هڅونې او دې ته ورته نور مفاهیم خپل خپل ځایونه لري حتمي نه ده چې مفاهمه دې تل د کلماتو یا لفظونو په ذریعه روانه وي. یا دې په صریحه ژبه وشي، پټې معنې ګانې او ګونګې ژبې هم په خپلو خپلو ځایونو کې مهم اطلاعات یو بل ته رسوي، که نه یې منځ نو شفرونه او د مخابرې رمزونه، د ګونګیانو اشارې په نظر کې ونیسئ.

تصویرونه، سمبولیک ادبي او هنري آثار، ډراماتیک اکټونه او دې ته ورته نور ډېر شیان د مفاهمې او ابلاغ د رنګونو او خوندونو په لوی کاروان کې ځای نیسي او هر یو یې انساني ذهنونو ته خپل خپل پیغامونه رسوي دا هم حتمي نه ده چې د ابلاغ پیغام دې استوونکی (مرسل) او اخیستونکی (مرسل الیه) ته کټ مټ یو شان وي. دغسې یوه زړه نظریه چې حقایق دې په سرتړلو بکسونو کې واچول شي او خوندي شوي دې له یو دماغ څخه بل دماغ ته ولېږدول شي، نوره قناعت بښونکې نه ده. هر څوک په اطلاعاتو کې هغه ټکي او مطالب لټوي چې د دوی له اړتیاوو او مقصدونو سره سمون ولري.

یا به دا وواېو چې هر څوک له خپرونو او اطلاعاتو څخه د مفهوم او ګټو اخیستلو لپاره خپلې خپلې لارې لري.

د ابلاغ توکي

ابلاغ یا مفاهمه د شفاهي یا غیر شفاهي (Verbal and Nonverbal) پیغامونو د استونې او اخیستنې پروسه ده. هغه مفاهمه اغېزناکه بلله کېږي چې په کې له اخیستونکې خوا څخه مطلوب عکس العمل ترلاسه شوی وي. که په ساده ژبه خبرې وکړو نو مفاهمه، د اطلاعاتو او نظریو د بدلون یو دوه اړخیزه بهیر دی. مفاهمه دا توکي یا اجزا لري: (۱) زمینه (۲) استوونکی (انکوډر) (۳) پیغام (۴) رسندوی (Medium) (۵) اخیستونکی (دیکوډر) او (۶) غبرګون (Feedback)

۱- زمینه Context:

دا هغه ډګر دی چې مفاهمه په کې کېږي، په دې ډګر کې هېواد ، کلچر موسسه او ښکاره (external) او پټې (internal) انګېزې یا هڅونې (stimuli) شاملېږي.

۲- استوونکی (مرسل): کله چې تاسې یو پیغام استوئ نو تاسې په عین حال کې یو (انکوډر Encoder) هم یاست چې د خپل پیغام، کلمات، الفاظ، زیګنالونه، تصویرونه او اشارې د اخیستونکي له پوهې او ادراک سره برابروئ. مفاهمې د (Encode) لفظ له خپلې خور (مخابرې) څخه په پور اخیستي دي چې د رمز مانا لري. په مخابره کې مرسل (استوونکی) خپل پیغام په داسې رمز بدلوي چې د مفاهمې هغه بل اړخ له هغه څخه مفهوم واخیستلای شي. په مخابره کې کېدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي چې عادي خبرې په رمز او شفر بدلې شي، خو په ابلاغ او مفاهمه کې حالت معکوس دی یانې دا چې استوونکی د خپل ذهن خبرې داسې (Encode) کوي چې د اخیستونکی ذهن یې واخیستلای شي.
په ابلاغ یا مفاهمه کې استوونکی یا مرسل کېدای شي یو فرد وي چې خپل پیغام د خبرو، لیکنې، رسامۍ او یا د اشارې له لارې یو بل چا ته یا کوم ټولنیز ګروپ ته واستوي. همدارنګه کېدای شي چې استوونکی یو فرد نه، بلکې د ورځپاڼې، راډیو، تلویزیون او د عکاسۍ د سټډیو غوندې موسسې وي.

۳- پیغام: هر هغه حقیقي یا خیالي مطلب چې پر یو اخیستونکي (مرسل الیه) باندې که هغه انسان وي یا غیر انساني موجود وي، نېغ په نېغه یا په غیر مستقیم ډول اغېزه وکړي او غبرګون یا عکس العمل راپیدا کړي، پیغام دی. کېدای شي پیغام د کاغذ پر مخ د لیکل شویو یا چاپ شویو تورو په شکل وي، یا د غږ، په هوا کې د برقي جریان د څپو، په هوا کې د لاس، څادر یا بیرغ د خوځولو یا نورو داسې زیګنالونو، علامو او اشارو په اشکالو وي چې ذهنونو ته مفهومونه رسولای شي.

۴- اخیستونکی (مرسل الیه): کېدای شي اخیستونکي خوا یو اورېدونکی، ننداره کوونکی یا لوستونکی څوک وي. یا د کوم ګروپ مثلاً د مباحثې د ګروپ غړی وي. یا هم د فټبال د لوبې له ننداره کوونکو څخه یو څوک وي. ډله ییزه اخیستونکي خوا یا جمعي مرسله الیه (Mass audience) د یوې ورځپاڼې د لوستونکو، د یوه تلویزیون د ننداره کوونکو او یا د یوې راډیو له اورېدونکو څخه جوړېږي.

اخیستونکی (مرسل الیه) ډیکوډر (Decoder) هم دی، علایم او غږونه له خپل ذهني فیلټر څخه تېروي، ډیکوډ کوي یې او هغه مفهوم ورڅخه اخلي چې دده له پوهې او ادراک سره سم وي. په ډله ییزه مفاهمه کې کېدای شي چې ستاسې د پیغام د اخیستنې او تعبیرولو لپاره له یوه څخه زیات ډیکوډران موجود وي. کامیابه مفاهمه هغه ده چې استوونکی (انکوډر) او هم اخیستونکی (ډیکوډر) د پیغام سمبولونه: الفاظ، کلمات، زیګنالونه او اشارې یو شان ته تعبیر کړي.

۵- رسندویه وسیله Medium: رسندویه وسیله هغه چینل دی چې د مرسل او مرسل الیه ترمنځ د پیغام د استونې په کار کې رابطه ساتي. زموږ او ستاسې اعصاب او پنځه واړه حواس تر ټولو لومړني رسندویه وسیلې دي. همدارنګه زموږ او ستاسې عادي خبرې اترې، یا لیکل شوي او چاپ شوي کلمات، الکټرونیکي څپې، د غږ اهتزازات، تصویرونه او اشارې له رسندویو وسلو څخه ګڼل کېږي.
زما خپله د ماشومتوب دوره نه هېرېږي څو کسان به د کومې غونډۍ له پاسه کښېناستل چې د روژې یا اختر میاشت وګوري دوی به چې میاشت ولیده، د غونډۍ په سر به یې د اور لمبې جګې کړې په دې توګه به یې خلک خبر کړل چې سبا روژه یا اختر دی. د جهاد په وختونو کې زموږ کلي ته مخامخ یو تور غر ولاړ و. د همدغه غره پر سر یو مجاهد وظیفه لرله چې لیرې سرکونه وڅاري، کله به چې ده ولیدل قوه د ولسوالۍ پر لوري راروانه ده، نو د تور غره پر سر به یې خاورې باد کړې او د ټوپک یوه یا دوې ډزې به یې هم ورسره وکړلې، خلکو به کولای شول چې خپل کوچنیان غرونو ته وخېژوي او دوی په خپله سنګرونه ونیسي. رښتیا به وایو هغه وخت به د غره له پاسه جګې شوې دوړې خلکو ته د کابل راډیو په نسبت ښه پیغام درلود. ځکه هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د کابل راډيو رښتيا خبرې نه کولې يا يې ډېر کم رښتيا ويل. په دې توګه د ماښام په تته غونډې تياره کې د اور لمبې او د تور غره پر څوکه سپېرې دوړې د خاصو مانا لرونکو سمبولونو په توګه له مهمو رسندويو وسيلو څخه وې.

بايد وويل شي چې ژبه د افهام او تفهيم تر ټولو مهمه وسيله ده خو د يوې مهمې رسندويې وسيلې په توګه تقريري ژبه د مفاهمې د ډېرو ډولونو لپاره، له ليکنۍ ژبې څخه ډېره موثره او ګټوره ده. د دې لپاره چې موږ د تقريري ژبې ځينې ښېګڼې وشمېرلی شو، غواړو هغه له ليکنۍ ژبې سره پرتله کړو:

تقريري ژبه	ليکنۍ ژبه
فيډبيک (غبرګون په کې ګړندی وي	فيډبيک په کې ځنډنی وي
لنډ لنډ وييونه، لفظونه او لنډې جملې په کې په کار لوېږي.	اوږده، اوږده لفظونه او اوږدې جملې په کې راځي.
د خلکو محاورو ته نژدې وي	د خلکو له محاورو څخه لرې کېږي زيات رسمي او تشريفاتي اړخ لري.
د مخامخ اړيکو لپاره ډېره ښه رابطه ګرځي	شکل او محتوی ته يې تر رابطې اهميت ورکول کېږي.
راتلونکو نسلونو ته د کلتوري توکو د لېږدولو لپاره ډېره مساعده وي.	د حقايقو د ثبتولو او اسنادو د خوندي ساتلو لپاره ډېره ګټوره وي.

۶- غبرګون Feed back : فيډبيک هغه غبرګون يا عکس العمل دی چې اخيستونکی (مرسل اليه) يې د پيغام اخيستلو په نتيجه کې ښکاره کوي. کېدای شي دا غبرګون د سمې مفاهمې په وجه په زړه پورې وي، ممکن د غلط فهمۍ په وجه ښه نه وي. کېدای شي هغه د خبرو په ذريعه يا د ليک په ذريعه څرګند شي، ښايي هغه شفاهي "Verbal " وي يا غير شفاهي (Nonverbal) وي په بڼه يا څېره کې راغلی بدلون هم د فيډ بيک يو شکل وي، کله کله مانا لرونکې چوپتيا هم يو ډول فيډبيک وي. استوونکی، د دې لپاره چې د مفاهمې په اغېزه وپوهېږي د خپل پيغام فيډبيک ته سترګې په لار وي.

د مفاهمې د پروسې عملي اړخ:

هر پيغام چې د ابلاغ يا مفاهمې په پروسه کې له مرسل څخه تر مرسل اليه پورې کومه لاره وهي هغه په لاندېني ډياګرام کې تجسيم شوې ده:

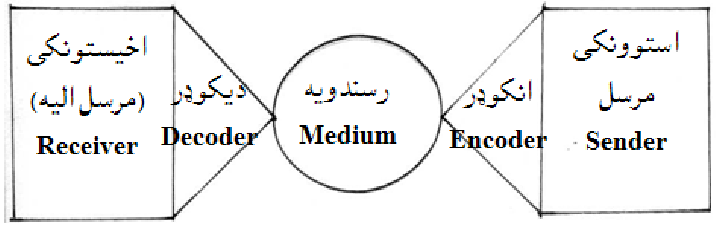

فرض کړئ! تاسې احمد نومېږئ د يوې علمي او فرهنګي مجلې د چلونې مسؤليت پر غاړه لرئ. ستاسې يو قلمي ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود نومېږي، چې د لرغونو آثارو او زړو قلمي نسخو له مطالعې سره مینه لري. ده د خپلې مقالې په ارتباط تاسې ته یو عکس هم رالېږلی دی. تاسې غواړئ چې د عکس په باره کې هغه ته څه وواېئ نو تاسې خپلې آيډيا يا نظريې ته د يوه پيغام شکل ورکوئ، نو تاسې د "مرسل او هم انکوډر" په توګه د خپل پيغام شکل او محتوي داسې جوړوئ، چې د محمود ذهن يې د "مرسل اليه او هم ډيکوډر" په توګه واخيستلای شي، نو څه کوئ د خپل پيغام محتوی د محمود له فهم او ادراک سره سمه عیاروئ یانې کوښښ کوئ چې خپل پيغام په خپله د محمود د اړتيا او ضرورت له مخې هم تعبير کړئ. که تاسې خپل پيغام د تيلفون له لارې هغه ته رسوئ بيا نو د انکوډ (Encode) او ډيکوډ (Decode) پروسه يو څه نوره هم غځيږي يانې ستاسې د تيلفون "مايک" هم ستاسې په ژبه "انګود" ګرځي او د محمود د تيلفون "ريسور" هم د هغه په ژبه ديکوډر ګرځي. هغه داسې چې ستاسې د تيلفون د محمود د تيليفون ريسور هغه ديکوډ کړی شي بيا د تيلفون د ريسور راوتلې خبرې د محمود ذهن ډيکوډ کوي يعنې له خپل ادراک سره يې سمې تعبيروي. (1) د انکوډ (Encode) او ډيکوډ (Decode) اصطلاحات اصلاً له مخابرې څخه اخيستل شوي دي. له انکوډ څخه مقصد په رمز (Code) کې د يوه پيغام اچول دي او ډيکوډ له رمز څخه د هغه ايستل دي. خو په ابلاغ يا مفاهمه کې هڅه کېږي چې پيغامونه د داسې لفظونو، سمبولونو، تصويرونو او اشارو په قالبونو او اشکالو کې راوستل شي چې د مفاهمې دواړو خواوو ته د پوهېدو يا تعبيرولو وړ وي د مفاهمې د دې پروسې په نتيجه کې د محمود ذهن ته داسې يو پيغام رسېږي:

"د ... کتاب له يو مخ څخه چې تاسې کوم عکس اخيستی دی، فوکس يې سم نه دی، نو په کليشه کې هم سم نه راځي...." خو خبره په دغه ځای پای ته نه رسيږي. زموږ په ډياګرام کې دوې نورې بيضوي شکله کړۍ هم زياتېږي، لکه دا:

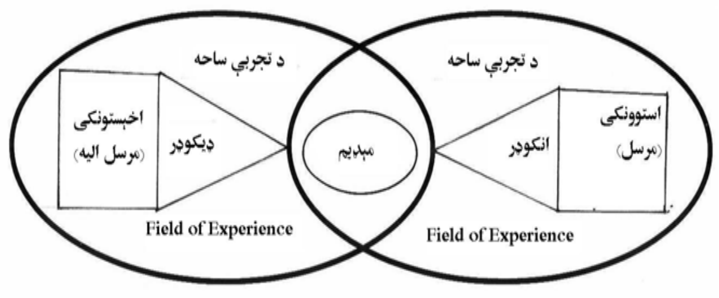

په پورتني پيغام کې دوه تخنيکي لفظونه لکه "فوکس" او "کليشه" له هغو کلماتو څخه دي، چې په وروستيو کلونو کې زموږ ژبې ته راغلي دي. له دې امله چې د ليکوالو او ژورناليستانو د تجربې ساحې يوه له بلې سره زياتې ګډې شوې دي. نو د دې ضرورت له منځه تللی دی چې د پيغام د استولو په وخت کې يو بل ته د دې ډول اصطلاحاتو په باب اضافي څرګندونې وشي. يانې تاسې دې ته اړ نه ياست چې د فوکس يا کليشې معناوې محمود ته څرګندې کړئ.

د مفاهمې د فنونو د انجنيرانو له نظره دوه نور شيان هم شته چې هغه د مفاهمې پر بهير منفي يا مثبت اغېز لري دا، د همدوی په ژبه د تحريف او د تصفيې (Distortion and filtering) لپاره مداخلې دي.

تاسې به ډېر ځله اورېدلي وي چې کله کله يو هېواد د بل هېواد راډيو پر ضد خپله حمله کوي نو تر حملې لاندې هېواد د دفاعي هڅې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په توګه په هماغه فریکونسي کې مزاحم غږونه تولیدوي، یا په تخنیکي ژبه "پارازیت خوشي کوي". همدارنګه کله کله د تلویزیون پر سکرین باندې مزاحمې څپې خپل ځان د نري نري شبنم ته ورته باران په شکل ښکاره کوي چې اصلي څېرې او منظرې اخلالوي. دا ډول مزاحم غږونه او مزاحمې څپې موږ د خپل ډیاګرام له پاسه د یوې کږې وږې منحني کرښې ایستلو ته اړ باسي لکه دا:

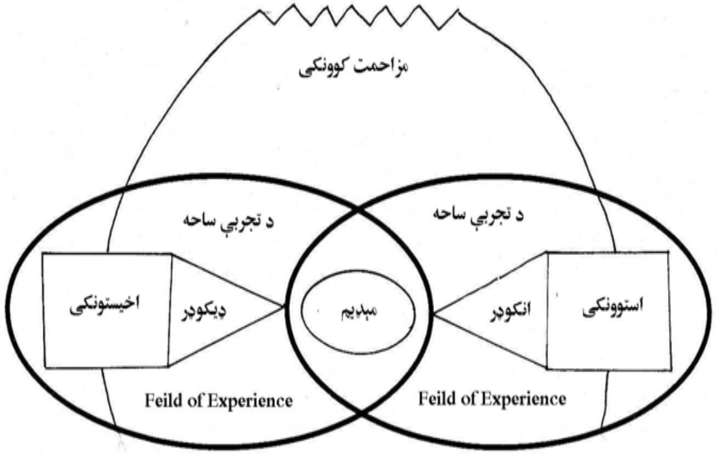

دا نوې پورته ایستل شوې کږه کرښه، ښیي چې د استوونکي او اخیستونکي تر منځ مفاهمه د مداخله کوونکو غږونو او څپو په وسیله اخلالېږي. په کار دي چې هغه د تصفیې د وسیلو په مرسته د مفاهمې له بهیر څخه وایستل شي.

موږ هم کله کله د مفاهمې د دواړو اړخونو (استوونکي او اخیستونکي) په توګه د مفاهمې په جریان کې، خنډونه او مزاحمتونه راپیدا کوو. د مفاهمې په جریان کې د نامانوسو خارجي کلماتو یا جوړو شویو وییونو په کار اچونه،د خبرو ډېره چټکتیا یا ډېر غږندتوب، د خبرو اوږدوالی یا په خبرو اترو کې په اصطلاح د

"حشوو او زوایدو" په کار اچونه، د مفاهمې د تیوریستانو له نظره مفاهمه اخلالوي، نو هر پیغام استوونکی د خپل پیغام د استولو یا کوم خبر لیکلو په وخت کې باید فکر وکړي چې اورېدونکی، کتونکی یا لوستونکی نه شي کولای چې په لږ وخت کې دومره زیاتې خبرې خپل ذهن ته وسپاري. په دې اړه د یوې بېړۍ د مخابرې د آپرېټر تجربه د پاملرنې وړ ده. هغه چې د مخابرې په وخت کوم مطلب د (SOS) له لارې مخابره کوي، نو د خپل پیغام بېل بېل توکي، یو په بل پسې، په مناسبه فاصله کې استوي تر هغه مهاله چې ډاډه شوی نه وي. لومړی مطلب مقابلې خوا ته رسېدلی او هغه ډیکوډ کړی دی، بل مطلب نه ورمخابره کوي.

د یوې مخابرې یا مفاهمې دا ډول خصوصیت موږ ته ضرور داسې یوه پوښتنه راپیدا کوي چې په یوه ټاکلي وخت کې د زیاتو اطلاعاتو یا نظریو وړاندې کول به ښه وي او که به دا غوره وي چې د مقابل لوري د ښه پوهېدلو لپاره په هماغه وخت کې لږ مطالب هغه هم په تکرار سره مخابره شي؟ دا دواړه خبرې، سړی، له یو ډېر مشکل انتخاب سره مخامخ کوي. که چېرې خپلو اورېدونکو، کتونکو یا لوستونکو ته خپل پیغامونه ډېر ورو ورو استوو نو دوی به زموږ په دغه کار سره یو ډول ستوماني احساس کړي او د وخت د ضایع کېدو پرېشاني به هم ورته پیدا شي، خو که د مفاهمې یا مخابرې جریان ډېر ګړندی کړو یعني په لږ وخت کې ورته ډېر مطالب وړاندې کړو بل څه به ونه کړو، بس د دوی ذهن به زیات مغشوش کړو. دا ربړه هلته هوارېدلی شي چې استوونکی او اخیستونکی یو له بله سره خپله مفاهمه، د چا خبره په سور او تال برابره او یا په تخنیکي ژبه په ټیون (Tune) کې یې سره سمه کړي. دا به هغه حالت وي چې د پیغام

(c) ketabton.com: The Digital Library

استوونکي او اخستونکی یو له بل سره د خپلو تجربو ساحې شریکې کړي او یو د بل په ژبه او واقعي اړتیاوو پوره پوهېدلي وي. که داسې شوي وي بیا په خپل ډیاګرام یوه بله د نیمې دایرې کرښه زیاتولی شو. دا به د فیډبیک یا د مفاهمې د کامیابۍ او موثریت کرښه وي.

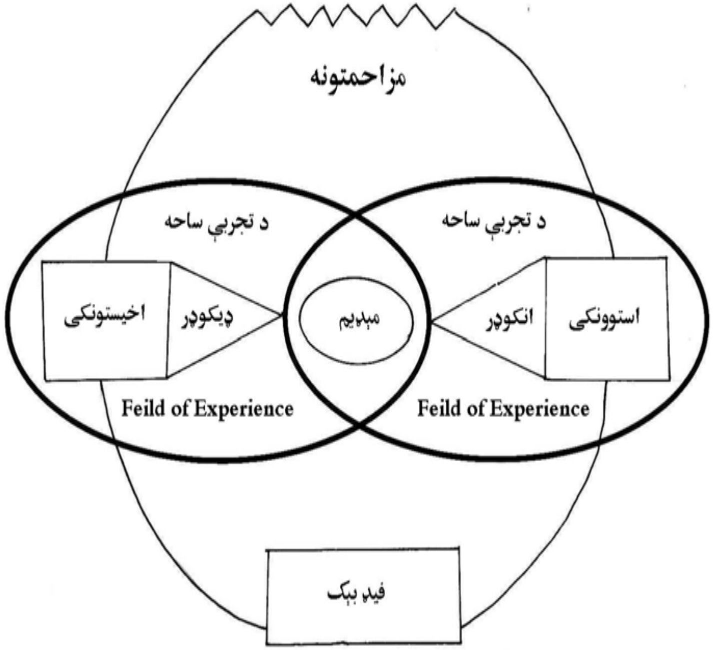

کله چې د مفاهمې د بهیر لاره سمه وي، مزاحمتونه هېڅ نه وي، یا ډېر کم وي. پیغام دواړو خواوو ته مفهوم ولري یا دواړو خواوو ته د تعبیروړ وي نو بیا د مفاهمې یو ډېر مهم توکي "غبرګون یا فیدبېک" ته زمینه برابرېږي فیدبېک د مفاهمې جریان غبرګوي کله کله خبره دې حد ته رسېږي چې په مخامخ خبرو یا مرکو کې، د استوونکي خوا او اخیستونکي خوا تر منځ د پیغام استونې په کار کې توپیر له منځه ځي تر دې چې د داسې یو ډیاګرام جوړېدو ته لاره برابروي چې په هغه

کې مرسل او مرسل الیه خپل، خپل ځانګړي ځایونه، وار په وار یو له بله سره بدلوي. تر دې چې خپل خپل شخصي عنوانونه هم له لاسه ورکوي او دواړې خواوې د تعبیروونکي (Interpreter) تر عنوان لاندې راځي لکه دا:

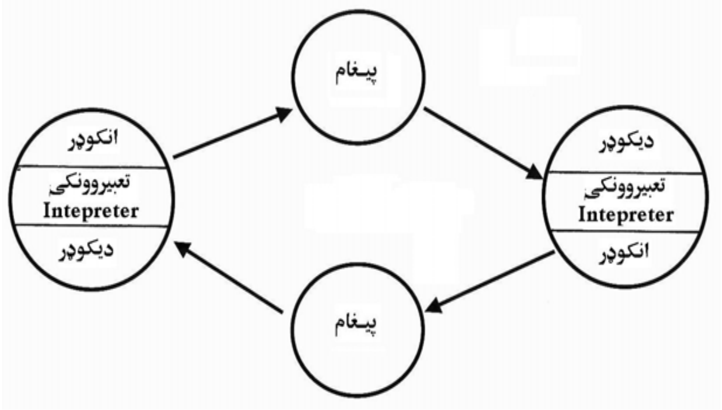

فیډبیک چې د مفاهمې ډېر مهم توکی دی یوازې د "هو" یا "نه" په ویلو یا دې ته ورته د سوال او ځواب په نورو خبرو کې نه راڅرګندېږي، بلکې په مخامخ مفاهمه کې، په څېره کې پرله پسې بدلونونه هم د غبرګون نښې رانښیي د فن او هنر په دنیا کې کېدای شي رنګونه او انځورونه فیډبیک وښیي د "شنه څراغ" اشاره هم د "هو" غوندې یو مثبت ځواب دی.

بله خبره دا ده چې کله موږ له خپل ځان سره (Intera personal) مفاهمه کوو هلته هم فیډبیک زموږ د مفاهمې د سموالي، موثریت او بریالیتوب لپاره ډېر ښه لارښود دی. دا لاندې ډیاګرام په غور وګورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

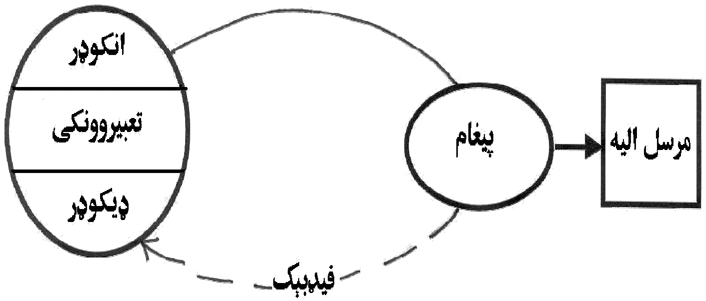

لکه چې په پورتني ډیاګرام کې ښودل شوي دي، موږ د مفاهمې په وخت له هرڅه نه دمخه د خپل پیغام لفظونه او نور سمبولونه د انکوډ کولو په وخت کې په خپله هم ډیکوډ کوو. یعني په خپله یې تعبیروو او ارزیابي یې کوو چې هغه خو به کومه غلطي نه لري، الفاظ خو به یې مشکل نه وي. آیا د مقابل لوري لپاره به د پوهېدو وي؟ همدارنګه د مفاهمې په وخت کې د خپل غږ ځرنګوالی هم په نظر کې نیسو هغه څومره طبیعي یا مودبانه دي. د پیغام لهجه هم له نظره نه اچوو آیا مقابل لوري زموږ په لهجه پوهېدای شي او که نه؟ د معیاري ژبې څخه مو کار اخیستی دی او که څنګه؟

خبره به رالنډه کړو که په هر ډول مفاهمه کې د غبرګون لاره صافه او هواره وي نو دا مفاهمه به د افهام او تفهیم هغه لوړ پوړ ته ورسېږي چې تل د کورنیو او نورو لویو او کوچنیو ټولنیزو ګروپونو

تر مینځ اختلافونه له مینځه وړي او د یوې ټولنې یا ملت ټول افراد د ګډ یا ملي تفاهم داسې مرحلې ته رسوي چې ګډه ملي اراده یې له هر ډول اټومي یا اقتصادي طاقت څخه ډېر ځله پیاوړې او روڼ ځواک ګرځي. دا هماغه ځواک دی چې د یو ملت خپل انقلاب په مخ بیایي او د نورو صادر شوي انقلابونه خنثی کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

ډله ییزه مفاهمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

ډله ییزه مفاهمه، ابلاغ عامه

“Mass Communication”

ډله ییزه مفاهمه چې ځینې افغاني لیکوال یې ډله ییزې اړیکې او د لرې پښتونخوا لیکوال یې د اردو په تقلید "ابلاغ عامه" هم بولي. ماس کمونېکېشن د مفاهمو یا ابلاغیاتو تر ټولو اوچت او پراخ غځېدلی پوړ دی. ددې پراخې مفاهمې لمنه ډېره غوړېدلې ده. که ووایو چې زموږ دا ټوله نړۍ او له هغې څخه چورلېدونکې سپوږمۍ چې موږ ښکلي مخونه ورسره تشبیه کوو او د آسمان هغه ستوري چې زموږ پر لوري سترګکونه وهي ددې ډول کمونیکیشن د شبکو په پراخ اوبدل شوي جال کې را نغښتل شوي دي، مبالغه به نه وي.

یو وخت چې لوی خوشال بابا ته پر ستورو باندې د کمند اچولو هیله پیدا شوه او علامه اقبال د هغه دغه لوړه آرزو زموږ د زمانې ځوانانو ته ابلاغ کړه، د ډله ییزې مفاهمې وسیلو هغه د رښتیا کېدو مرحلې ته ور سوله. انسان پخپله سپوږمۍ ته ور وخوت او ټوله نړۍ یې د سپوږمۍ له حالاتو څخه خبره کړله. دا لړۍ لا روانه ده. دا دی وخت په وخت د نورو سیارو او اقمارو په باره کې تر لاسه شوي اطلاعات د نړۍ ټولو اوسېدونکو ته رسېږي. عامه ابلاغیاتو موږ د ځمکې د زړه له حال او د سمندر د تل د بې شمېره زیاتو مخلوقاتو د ژوندانه له حالاتو او خاصو کړو وړو څخه خبر ساتلي یوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډله ييزې مفاهمې وسيلې يوازې موږ د خپلې اوسنۍ زمانې له حالاتو څخه نه خبروي، بلکې د زرګونو کلونو مخکينيو انسانانو پيغامونه يې هم تر موږ پورې را رسولي دي. له ميلاد څخه ۲۵۰۰۰ کلونه مخکې د فرانسې د (Lascaux) نومي ځای د يوه غار پر دېوال باندې د يوه آس، دوو غويو او يوې بزې (وزې) تصويرونه ايستل شوي دي. که څه هم د تاريخ پوهانو له نظره دا تصويرونه کومه ليکل شوې شرحه نه لري چې هغه زمانه ورباندې د تاريخ مبدا وبلله شي. دا هم پوره جوته نه ده چې دا تصويرونه د څه مقصد لپاره کښل شوي دي؛ خو هغه د داسې رسنۍ وسيلې په توګه چې د ژورناليستانو په ژبه د زرګونو لفظونو او کلماتو ارزښت لري، موږ ته د هغې زمانې د خلکو يو پيغام را رسوي هغه دا چې: "دا د کار څاروي دي چې بايد وساتل شي او وپالل شي".

همدارنګه په لرغوني مصر کې د "ژوندانه د کلي سمبول" اوس هم موږ ته بې مفهومه نه دی، په اوسنيو رسمي تشريفاتو کې د لويو ښارونو ښاروالان خپلو ډېرو درنو او مهمو مېلمنو ته د خپل - خپل ښار د "کلي سمبول" د سوغات په توګه چې لوړ معنوي ارزښت لري وړاندې کوي. ګواکې يوې نړيوالې عنعنې د يو نړيوال پيغام يوه ارزښتمنه محتوی تر موږ پورې را رسولې ده او هغه لکه دا څنګه چې بند ورونه (دروازې) په کلي خلاصېږي، هماغسې د زړه کلپونه هم د مينې او لورېينې په کلي خلاصېږي.

يو جرمني "زرګر ګوتنبرک" په خپل کار او زيار سره په ۱۴۵۳م کې د چاپ د ماشين په اختراع کولو سره د معاصرو پېړيو تاريخ ته يوه بله مبدا وټاکله. د نړۍ دوه ډېر دوامداره اوځواکمن انقلابونه (صنعتي انقلاب او د ميډيا انقلاب) له همدغه وخت څخه پيل شول.

په رښتيا چې دا ډېره لويه انقلابي پېښه وه چې يو آسماني کتاب (انجيل) د پاپانو د انحصار له منګولو څخه ووت او پيغام يې عامو خلکو ته ورسول شو. زموږ له نظره که دا کار دمخه شوی وای، ښايي انجيل به له ګوتو وهلو او تحريفونو څخه خوندي ساتل شوی وای.

ډله ييزه مفاهمه د مفاهمې د نورو ډولونو په پرتله:

که څه هم دلته زموږ د بحث اصلي موخه ډله ييزه مفاهمه ده، خو له دې امله چې د ډله ييزې مفاهمې لمنه ډېره پراخه ده او په هغې کې د مفاهمو نور ډولونه لکه له خپل ځان سره مفاهمه، د دوو کسانو تر منځ مخامخ مفاهمه، د کوچنيو او لويو ټولنيزو ګروپونو تر منځ مفاهمه، کار و باري مفاهمه يا تنظيمي مفاهمه، خپل خپل ځايونه لري، نو غواړو چې د ډله ييزې مفاهمې ته د رسېدو د لارې پر سر د مفاهمې ځينې نور ډولونه هم څه ناڅه وپېژنو.

له خپل ځان سره د يو چا مفاهمه (Intrapersonal Communication):

په دې ډول مفاهمه کې يو څوک له خپل ځان سره فکر يا خبرې کوي، خپل احساسات پخپله ارزيابي کوي. خپلې خبرې يا خپله ليکنه د کار په جريان کې تر خپلې څارنې لاندې نيسي. په دې مفاهمه کې د يو چا عصبي نظام يا حسي ارګانونه د پيغام استوونکو (مرسل) په توګه کار کوي. دده دماغ د مرسل اليه (اخيستونکي) دنده سرته رسوي. فرض کړئ تاسې پخپله له ځان سره مفاهمه کوئ، نو د پيغام استوونکی او هم اخيستونکی تاسې پخپله ياست. کله کله ددې ډول مفاهمې پيغام په برقي، کيمياوي ټکانونو يا ضربو (Electro Chemical Impulses) کې پېچل کېږي. رسنۍ وسيله

(c) ketabton.com: The Digital Library

(میډیم) یې مرکزي عصبي سیستم (Central Nervous System) دی. فیډبیک یې هم هماغه برقي کیمیاوي ټکانونه دي.

که د موضوع له یو څه پېچلي تخنیکي حالت څخه راووځو، نو تاسې د خپل مېز له پاسه اېښودل شوی ټلیفون په نظرکې ونیسئ، لکه څنګه چې د ټلیفون شبکه په یوه ښار کې هرې خوا ته غځېدلې ده، هماغسې ستاسې د عصبي نظام شبکه ستاسې د بدن هرې خوا ته غوړېدلې ده، چې ستاسې پینځه واړه حواس د دماغ له مرکزي برخې سره په ارتباط کې ساتي، مثلاً ستاسې د سامعې او باصرې حواس د غږ او ستاسې د سترګو د نظر له لارې دماغ ته د یو ډېر ګړندي موټر د رانژدې کېدو خبر ورکوي او ستاسې دماغ ژر ستاسې بدن ته حکم کوي چې ځان ډېر ژر د سړک یوې څنډې ته کړي.

خبره روښانه شوه له خپل ځان سره ستاسې د مفاهمې په جریان کې ستاسې محسوسات، خپل تفکرات او خپلې فیصلې شاملېږي، په دې ډول مفاهمه کې تاسې خپلې خبرې یا خپلې لیکنې پخپله ارزیابي کوئ، که تاسې غواړئ خپلې خبرې یا خپل کړه وړه ثبت کړئ بیا نو له سمعي او بصري وسیلو څخه یا له کمپیوټر څخه هم کار اخلئ. ددې مفاهمې پروسه پخپله د یو فیډبیک په توګه راتاوېږي. یعنې تاسې په خپله د خپلې مفاهمې په غبرګون خپل ځان ډېر ژر پوهولای شئ.

د ابلاغیاتو ځینې ماهران له خپل ځان سره د یو چا مفاهمې ته د کمیونیکیشن په ساحه کې مهم ځای نه ورکوي، خو ځینې نور د هغې مقام ډېر لوړ بولي او وایي چې نورې مفاهمې له کړو وړو، کردارونو یا اکشنونو سره، خو - له خپل ځان سره د یو چا مفاهمه له مانا سره زیاته رابطه نیسي، مانا دا چې د یو پیغام اصلي ارزښت ټاکي. د دغو

پوهانو له نظره د مفاهمې ټول ډولونه یو له بل سره د رابطې په مزو تړل شوي دي چې یوه له بلې څخه په جلا توګه نه شي مطالعه کېدلی په تېره بیا له خپل ځان سره د یو چا د مفاهمې (Intrapersonal Communication) مطالعه چې د تخیل او تفکر په لحاظ لوی ارزښت لري بنسټیز اهمیت هم لري.

د ژورنالیزم د استادانو له نظره له خپل ځان سره د یوه راپورټر خپله مفاهمه د یوې مهمې مرکې لپاره د چمتووالي په کار کې مهمه مرسته کوي. یو راپورټر پخوا له هغه چې له یو مهم سړي څخه د مرکې لپاره وخت واخلي، دی باید د هغه د عمر، شخصیت، مسلک، او کار په باره کې پخپله له خپل ځان څخه ډېرې پوښتنې وکړي او بیا پخپله خپلو پوښتنو ته ځوابونه ولټوي له مهم شخصیت څخه یوازې د هغو موضوعاتو په باره کې پوښتنې وکړي چې په خاص ډول د ده له کار او نظریاتو سره ډېره رابطه ولري.

که دی داسې وکړي بیا به مجبور نه وي چې له یو ډېر مشهور شخصیت سره خپله خبره په دې خبره پیل کړي "مهرباني وکړئ تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته معرفي کړئ" کېدای شي یو مشهور سړی د یو راپورټر دا ډول یوه خبره د ځان لپاره یو سپکاوی وبولي او په داسې یوه پوښتنه کېدای شي مرکه له پیل کېدو څخه دمخه په ټپه ودرېږي، ځکه مشهور شخصیتونه نه غواړي چې په خپله خوله خلکو ته خپل ځان ور وپېژني، نامتو کسان په دې شرمېږي چې خپلې کارنامې پخپله بیان کړي یا د ځان صفت پخپله وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یو راپورټر د یو مهم سړي د ژوند او شخصیت په باره کې خپله مفاهمه تر یوه حده بشپړه کړې وي نو دی به ښایي خپله مرکه په داسې یوه ښه مقدمه پیل کړي:

" پوهاند ډاکتر... صاحب! تاسې د خپل عمر ځلوېښت کلونه د هېواد د پوهنې په خدمت کې تېر کړي دي، څومره چې زه خبر یم تاسې په دې ساحه کې د تالیفاتو او مطالعاتو خاوند یاست. په څو نړیوالو سیمینارونو او کنفرانسونو کې مو هم برخه اخیستې ده. دلته که اجازه راکړئ، غواړم چې د پوهنې او روزنې په باره کې د دولت د نوې ستراتیژۍ په اړه ستاسې له نظر څخه خپل لوستونکي یا اورېدونکي خبر کړم.

مخامخ مفاهمه (Interpersonal Communication):

دا ډول مفاهمه زیاتره د دوو کسانو تر منځ کېږي، داسې یوه مفاهمه د شخصي روابطو په جوړونه او ټینګښت کې ډېره اغېزناکه ده. دا مفاهمه دوه ډوله ده. یوه یې د مخامخ (Face to Face) خبرو او بله یې له یو ځای څخه بل ځای ته د پیغام استولو (Point to point) مفاهمه ده.

د مخامخ خبرو مفاهمه لکه چې له نوم څخه یې څرګندېږي. د مخامخ خبرو اترو یا لارښوونو په شکل سرته رسېږي. پیغام یې معمولاً د اشخاصو تر منځ د ژورو شخصي اړیکو د ټینګولو په باره کې وي. رسنۍ وسیله یې خبرې همدارنګه په ښه او څېره کې راغلي بدلونونه، د سترګو، وروځو، شونډو او لاسونو حرکات (Body Language) او ځینې نورې غیر شفاهي نښې او نښانې دي. غبرګون

(فیډبیک) په کې ګړندی وي ځکه چې په مفاهمه کې سمدلاسه د خبرو یا نورو کړو وړو له لارې غبرګون ښوول کېږي.

له یو ځای څخه بل ځای ته (Point to Point) مفاهمه کې پیغام معمولاً د ټلیفون، لیکونو، تلګرافونو، د کمپیوټر او یا د ملکي راډیو (CB) له لارې سرته رسېږي. په دې ډول مفاهمه کې پیغام معمولاً تشریفاتي اړخ لري. فیډبیک یې د ټلیفون له لارې نسبتاً ګړندی دی، هغه کمپیوټر هم چې په نېټ ورک کې یې ګڼه ګوڼه زیاته نه وي، د فیډبیک له ګړندي کېدو سره مرسته کوي. خو د پوستي تلګرام او داسې کمپیوټر له لارې چې په نېټ ورک یې ګڼه ګوڼه زیاته وي فیډبیک یو څه ځنډنی وي.

د کوچني ګروپ مفاهمه (Small group Communication):

د کوچني ګروپ مفاهمه په یوه کوچنۍ غونډه کې هر چا ته د خبرو اترو، حقایقو بیانولو یا نظر څرګندولو موقع برابروي. دا مفاهمه دوه ډوله ده، چې یو ډول یې مخامخ او بل ډول یې له یو ځای څخه بل ځای ته مفاهمه ده.

د کوچني ګروپ په مفاهمه کې وړاندیزونه، د مجلس اجنډا د پیغام حیثیت لري، رسندویه وسیله یې غالباً خبرې اترې وي، خو کله کله سمعي او بصري وسیلې هم په کې په کار لوېږي. غبرګون یې هم د خبرو اترو په بڼه وي خو کله کله د تایید په توګه سرښورول کېږي، کېدای شي د مخالفت لپاره هم سر په بل ډول وښورول شي، همدارنګه د رایو یا ووټونو ورکول یا د تایېد او هم د مخالفت په توګه د لاسونو اشارې هم په فیډبیک کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوچني ګروپ د (Point to Point) مفاهمې پیغام له هغو موضوعاتو څخه جوړېږي چې د یو ګروپ غړي ورباندې د ممکنو وسیلو له لارې بحث کوي. ددې مفاهمې رسنۍ وسیلې ټلیفون، لوډسپیکر، ویډیو او کمپیوټري رابطې وي. فیډبیک یې د ځینو وسیلو له لارې ګړندی او د ځینو نورو وسیلو له لارې ځنډنی وي.

د لوی ګروپ مفاهمه (Large Group Communication):

په دې ډول مفاهمه کې د پیغام اخیستونکو شمېر تر پیغام استوونکو ډېر وي. په پیغام کې یې د تفریحي موضوعاتو په ګډون ډېر شیان راتلی شي. رسندویه وسیلې یې مخامخ خبرې دي چې سمعي او بصري وسیلې هم ورسره مرسته کوي. کوچنۍ کوچنۍ ډرامې، موسیقي او داسې نور هنري شیان هم ورسره ملګرتیا کوي. د لوی ګروپ مفاهمه د وسیلو له لارې ډله ییزې مفاهمې ته ور نژدې کېږي.

عامه یا ډله ییزه مفاهمه (Public or Mass Communication):

پخوا له هغه چې ددې ډول مفاهمې په باره کې لازم تفصیلات ورکړو غواړو پر هغو خصوصیاتو لنډه رڼا واچوو چې عامه مفاهمه له نورو ډولونو څخه راجلا کوي، ددې مفاهمې پیغام استوونکي یوازې یو څوک یا څو کسان نه دي. بلکې د میډیا موسسې لکه ورځپاڼې، د فیلم سټډیو، د تلویزیون شبکې او د دوی خپروونکي په زیاترو هېوادونو کې د اطلاعاتو وزارتونه د پیغام استوونکو په توګه کار کوي.

ددې ډول مفاهمې په پیغام کې له خبري، دیني، تعلیمي، جدي، اجتماعي، اقتصادي او سیاسي مسایلو څخه نیولې تر تفریحي موضوعاتو پورې هر څه راځي. رسندویه وسیلې یې د میډیا ټول ډولونه په تېره بیا مطبوعات، راډیو، تلویزیون او فلمونه دي. ددې مفاهمې د پیغام اخیستونکي عام خلک دي. فیډبیک د لوستونکو، اورېدونکو یا ننداره کوونکو د غبرګون لیکونه دي چې د خپرونو مرکزونو او دفترونو ته استول کېږي، غبرګون یې د نورو مفاهمو په نسبت زیات ځنډنی وي، معمولاً د متبادلو وسیلو له لارې استول کېږي. ددې خبرې مانا داده چې د تلویزیون ننداره کوونکي یا د راډیو اورېدونکي خپل، خپل سټېشنونه نه لري، نو د خپلو نظریاتو یا شکایتونو د استولو لپاره له نورو متبادلو وسیلو لکه لیک یا ټیلفون څخه کار اخلي.

له دې کبله چې په (۱۹) پېړۍ کې د نامعلومو افرادو لویه ټولنه (Mass Society) بلل کېده، نو د ډله ییزې مفاهمې لوستونکي او اورېدونکي (Anonymous audiences) یانې بې نومه مخاطبین بلل کېدل، نو د دوی لپاره پر کار اچول شوې مفاهمه باندې د (Mass Communication) نوم اېښودل شوی و. خو اوس د کمیونېکیشن د یو پروفیسر او څېړونکي فریدریک ویلیامز له نظره د نن زماني لوستونکي، اورېدونکي او ننداره کوونکي دومره هم نومورکي نه دي. ځکه چې نن خاص- خاص ټولنیز ګروپونه د ابلاغیاتو او اعلانونو لپاره په نښه کړل شوي هدفونه ګرځېدلي دي. نو اوس دده له نظره د (Public) کلمه د (Mass) په نسبت د عامه مفاهمې لپاره یوه مناسبه کلمه ده. ښایي زموږ په ژبه کې د مانا په لحاظ دومره حساسیت موجود نه وي، ښایي اوس هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ "ډله ییزه" کلمه ورته مساعده وي ځکه چې هغه د "تودې" یا "مقدار" له کلمو څخه چې د (Mass) له تحت الفظي ماناګانو څخه دي، توپیر لري. سره له دې هم کېدای شي څوک ورته عامه مفاهمه یا عمومي ابلاغ او یا هم ابلاغ عامه ووایي، اصلاً دا ډول اېښودل شوي نومونه یا اصطلاحات سمبولیکه بڼه لري او سمبول هغه کلمه یا بله ورته نخښه بلل کېږي چې د یو ډول ټولنیز تړون له لارې ورته داسې یوه مانا جوړه شوې وي چې د ټولو خلکو له خوا ومنل شي او په کار واچول شي، کېدای شي زموږ ځینې صلاحیت لرونکي "ویي جوړوونکي" استادان ورته مناسبه اصطلاح جوړه کړي خو دا اصطلاح به هغه وخت عمومیت پیداکوي چې د ټولنې لویه برخه یې ومني.

د ډله ییزې مفاهمې یوه ځانګړتیا داده چې د هغې د میډیا لویې - لویې ادارې لکه ورځپاڼې، د راډیو او تلویزیون ادارې او سټېشنونه، د فلمونو سټډیوګانې او د خپرونکو نورې موسسې دي. خو په دغو ټولو موسسو کې افراد هم لویه برخه اخلي د مثال په توګه د کمیونېکیشن بنسټ تر ډېره حده د راپورټرانو کار او زیار پیاوړي کوي نور مسلکي او فني کسان هم په کې په انفرادي ډول مهمې ونډې اخلي. د دې مفاهې پیغامونه د ټولو کارکوونکو د هڅو په نتیجه کې جوړېږي او بشپړېږي.

په لویدیزه نړۍ کې د عمومي ابلاغ یا ډله ییزې مفاهمې موسسې د پانګه والو په پانګو چلېږي. نو باید پانګه والو ته هم لږې یا ډېرې مادي ګټې ورسوي. سره له دې هم د ډله ییزې مفاهمې خصلت دادی چې د ټولنې په مقابل کې خپل لوی - لوی مسولیتونه هېڅکله له نظره ونه غورځوي. د ټولنیزې مفاهمې ځینې موسسې هڅه کوي

چې د اعلانونو له لارې ځانونه له خپله کوره پوره کړي. خو اعلانونه پخپله په ځینو ځایونو او وختونو کې ددوی د غاړې غړوندي ګرځي او مسلکي آزادي یې زیانمنوي.

په سوسیالیستي هېوادونو کې، ډله ییزه مفاهمه د حکومت له خوا تمویلېږي او د هغې سیاسي لارې لپاره استخدامېږي چې دولت یې ټاکي. سره له دې هم د دې لپاره چې له خلکو سره څه نا څه ذهني رابطه ولرلای شي نو ځینې اجتماعي خدمتونه هم پر غاړه اخلي.

د ډله ییزې مفاهمې یو خاص کیفیت دادی چې په هغې کې د پیغامونو ګڼه ګوڼه زیاته وي چې دا خصوصیت د لوستونکو، اورېدونکو یا ننداره کوونکو له خوا د تقسیم فیډبیک امکانات ډېر کموي. دا کېدای شي چې تاسې یوې ورځپاڼې ته د غبرګون په توګه یو لیک واستوئ، یا کېدای شي کوم څوک د راډیو او تلویزیون پر کوم پروګرام انتقاد وکړي، یا ښایي څو کسان په خپلو - خپلو لیکونو کې د هغوی ځینې خپرونې یا پروګرامونه وستایي، خو دا لیکونه چې البته د متبادلې وسیلې له لارې ور استول کېږي، د ټولو هغو پیغامونو غبرګون نه شي څرګندولای چې په ډېر زیات شمېر کې، په متراکم ډول د ډله ییزې مفاهمې له لارې خپرېږي.

داسې هم پېښېږي چې په تلویزیون کې د ځینو دیني، روغتیایي، اقتصادي او سیاسي موضوعاتو د تحلیل په جریان کې له اورېدونکو او کتونکو څخه کوم څوک د بحث په جریان کې د متبادلې وسیلې (د ټلیفون یا انټرنیټ) له لارې پوښتنه وکړي. تحلیلوونکي د خپل بحث جریان موقتاً دروي او د پوښتونکي پوښتنې ته ځواب ورکوي. ځینې موسسې چې د ډله ییزې مفاهمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسوليتونه پر غاړه لري کوښښ کوي چې د خپلو خپرونو په مقابل کې د خلکو غبرګون ځان ته معلوم کړي.

سره له دې هم له دې امله چې په ډله ييزه مفاهمه کې د پيغامونو په استوونکي موسسه کې زيات خلک کار کوي په ميډيم کې يې هم ګنې او ډول ډول رسندويه وسيلې په کار لوېدلې دي لوستونکي، اورېدونکي يا ننداره کوونکي يې هم د خلکو لويې لويې پرګنې دي، نو د ټولو خلکو چټک غبرګون که بېخي ناشونی نه وي نو آسانه هم نه دی. د کميونيکېشن د استادانو له نظره د پيغامونو د استوونکو او اخيستونکو تر منځ ډېر ديوالونه او ورونه درېدلي دي، په همدې دومره ورونو او دروازو کې دروازه وانان (Gatekeepers) هم پر خپلو خپلو دندو ګومارل شوي دي، دا دروازه وانان څوک وي؟ دوی د لويو خپروونکو موسسو يا بروډکاسټ کوونکو موسسو کارکوونکي لکه چلوونکي، منيجران، انجنيران، راپورټران او نور ډېر مسلکي او فني کسان دي. يوازې دوی نه بلکې ددوی د کار وسيلې د مرسلې او اخذې لويې لويې دستګاوې هم د دروازه وانانو په جمله کې راځي. ددغو دومره اصطلاحي دروازه وانانو موجوديت په عمومي ډول په ډله ييزه مفاهمه کې نه يوازې فيډبيک ځنډوي، بلکې په خپله د پيغامونو په رسونو کې هم ځنډ پېښوي، مثلاً که د راډيو او تلويزيون خبرونه چې په راډيو او تلويزيون کې ډېر لږ وخت نيسي او ځينې نور ژوندي (Live) پروګرامونه په نظر کې ونه نيسو دغه لويې نشراتي دستګاوې که څه هم ډېر وسايل ولري خلکو ته خپل زيات پيغامونه له دومره زياتو ديوالونو، ورونو او دروازه وانانو څخه دومره ژر نه شي تېرولی او خلکو ته يې په بيړه نه شي رسولی.

له دې امله چې فيډبيک په هره مفاهمه کې د هغې د ګټورتوب او موثريت درجه ټاکي له بلې خوا په ډله ييز مفاهمه کې د غبرګون لاره ډېره اوږده او زياته پيچلې ده. نو ټول هغه کسان چې په ميډيا کې کار کوي، دا مسوليت پر غاړه لري چې د خپلو ټولو لوستونکو، اورېدونکو او کتونکو ټولو احتمالي پوښتنو ته (که څه هم مخامخ نه وي) په ځوابونو برابرولو سره خپل خبرونه او پيغامونه په مکمله بڼه وړاندې کړي. دا کار هغه وخت ښه سرته رسېدلای شي چې د انګريزي ژبې پنځه (W) ګانو او يو (H) ته او د پښتو پينځه (څ) ګانو او يوې (چ) ته پوره پوره ځوابونه برابر کړي. يعنې په انګريزي کې د (Who, What, When, Where, Why) او (How) پوښتنو او يا د پښتو (څوک/ چا؟)، (څه؟) (څنګه؟)، (څه لپاره /ولې؟) ، (څه وخت؟) او (چېرې؟). پوښتنو ته ځوابونه برابر کړي.

ددې لپاره چې د خبر او پيغام د ليکلو په وخت کې د خلکو ټولو په تيره د هغوی ډېرو ضروري پوښتنو ته پوره او ښه ځوابونه ورکړل شوي وي نو بايد د "څنګه؟" او "ولې؟" پوښتنې ډېرې تکرار شي.

د پيغام يا خبر ژبه بايد کافي صراحت ولري ابهام بايد په کې نه وي، کوښښ دې وشي چې له هغې ژبې څخه کار واخيستل شي چې ټول خلک ورباندې پوهېږي، سره له دې چې هغه بايد يوه فصيحه او بليغه ادبي ژبه وي خو په آسانۍ او ساده ګۍ کې بايد عاميانه ژبې ته ډېره نژدې وي، په دې باره کې د "ميډيا ژبه" تر عنوان لاندې يو څه زياتې خبرې په وروستيو څپرکيو کې شوې دي.

میډیا او ژورنالیزم:

د ډله ییزې مفاهمې د استادانو له نظره میډیا (ډله ییزې مفاهمې وسیلې) څلور بنسټیز مقصدونه لري.

۱- خبرول To inform

۲- ښوونه کول To educate

۳- اغېزه کول To Influence

۴- تفریح کول To entertain

پورتني مقصدونه د ژورنالیزم لپاره هم شمېرل شوي دي، ظاهراً ژورنالېزم لکه چې له نوم څخه یې څرګندېږي له ژورنالونو (ورځپاڼو، جریدو او مجلو) سره ارتباط لري، خو د کتابونو په ګډون ټول مطبوعات پخپله لمن کې رانغاړي. مطبوعات پخپله یو پراخ مفهوم لري، د افغانستان د ژورنالیزم د یو استاد ډاکټر ظاهر صدیق له نظره ټوله میډیا په مطبوعاتو کې شاملېږي چې په تخنیکي لحاظ په دوو برخو چاپي او برقي مطبوعاتو باندې وېشل کېږي.

اصلاً ګډو موخو او هدفونو چاپي او الکټرونیکي میډیاګانې په یوه لاره رواني کړې دي. په تاریخي لحاظ هم پیغام او خبر یو د بل تر څنګ په شریکه لاره روان شوي دي. پخوا له هغه چې چاپي مطبوعات راپیدا شي یا الکټرونیکي میډیا خپل جال هرې خوا ته خپور کړي. جارچیانو په یوه خوله او یوه ژبه خبر له پیغام سره یو ځای بیان کړی دی، همدا سبب دی چې نن ژورنالیستان د پخواني جارچي د نوم او حیثیت درناوی کوي. د نړۍ څو مشهورو مجلو په خپلو ځانو د جارچي (Herald) نوم ایښی دی؛ دا دروند نوم د مبشر یا قاصد ماناګانې هم لري چې پر خلکو باندې ښې لګېږي.

د ژورنالیزم او کمیونېکیشن ماهران په ګډه سره خبرونو او اطلاعاتو ته زیات اهمیت ورکوي او د خلکو لپاره یې حیاتي او ضروري ګڼي، خو په شعر او شاعرۍ، ادبي او هنري آثارو کې هم په زړه پورې پیغامونه په تیره بیا د زړونو پیغامونه لټوي او هغه د ابلاغیاتو په لویه لمن کې راټولوي ځکه چې دغه ادبي او هنري اصناف هم پیغامونه لري او هم اغېزې.

الکټرونیک ژورنالیزم:

الکټرونیک ژورنالیزم ډېر اوږد تاریخ نه لري. مارکوني تقریباً او یاکلونه د مخه د بې سیم په اختراع کولو سره نړۍ یوې نوې مرحلې ته راداخله کړه، غږونه او آوازونه د هېوادونو له پولو او سرحدو څخه تیرې وکړې. که له یوې خوا یې د بېلوبېلو هېوادونو د خلکو زړونه او فکرونه سره نژدې کړل نو له بلې خوا یې تبلیغاتي او پروپاګندي جګړې لا سختې کړې او کله چې جې. ایل بېرډ (J.L.Baird) تلویزیون اختراع کړ نو د نني عصر د انسانانو په مخ کې نوې هینداره کېښودلې شوې چې د بېلوبېلو ملتونو خلکو په هغو کې خپلې او د نورو ښې یا بدې څېرې او د حرکتونو او فعالیتونو انعکاس ولید.

په لویدیځه دنیا کې راډیویي خپرونې له ۱۹۲۰ کال څخه وروسته پیل شوې دي. افغانستان ته د راډیو په راوړلو کې موږ له نورې دنیا څخه ډېر وروسته پاتې نه وو، د راډیو لومړنۍ کوچنۍ دستګاه په ۱۳۰۶ لمریز کال (۱۹۲۹م) کې په کابل کې نصب شوه، خو په هېواد کې د یوې ګډوډۍ په راتګ سره د عصر د نوي تخنیکي او نشراتي وسیلې خپل ژوند ته دوام ورنکړای شو بله پلا د راډیو اساسي خپرونې په ۱۳۲۰ لمریز کال کې پیل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د راډيو او تلويزيون په خاص ډول د تلويزيون په اختراع او فعال کېدو سره د ژورناليزم دنيا له لويو تحولاتو او همدارنګه له غټو سياليو سره مخامخ شوه.

په ۱۹۶۴م کې په امريکا کې څو سروې ګانې چې د بېلوبېلو ګروپونو له خوا سرته ورسېدې، دا وښودله چې ډېر زيات خلک د تلويزيون د خپرونو له لارې ځانونه خبروي.

د دغه کار يو عمده دليل دادی چې تلويزيون خپله مسلکي سويه لوړه کړې ده او د ابلاغ په دغه وسيله د خلکو باور زيات شوی دی. په دې توګه تلويزيون د ورځپاڼو او جريدو لپاره لوی سيال ګرځيدلی دی. لومړی د مطبوعاتي موسساتو مشرانو فکر کاوه چې تلويزيون د اعلاناتو په سيالۍ کې ميدان ګټلی دی خو ورو ورو وپوهېدل چې د خبرونو په ساحه کې هم تلويزيون له ورځپاڼو او جريدو څخه په منډه کې د مخه شوی دی.

دې سيالۍ د ورځپاڼو او جرايدو د نشراتي موسساتو مشران يا خاوندان دې ته اړ ابستل چې خپلې هغه ټولنې دسره تر مطالعې لاندې راولي چې دوی ته مشترکين يا لوستونکي برابروي. د دغو هلو ځلو په بهير کې شيکاګو ډيلي نيوز (Chicago Daily News) او نيويارک هيرل ټربيون (New York Heral Tribune) له نورو نه د مخه د خپلو خبرونو په کيفيت کې تغييرات راوستل. کريشچن ساينس مانيټور (Christian Science Monitor) په خپل ميک آپ او د سرمقالو په سټايل کې تغييرات راوستل. دې اخبارونو کوښښ کاوه چې د خبرونو په راپيدا کولو او چاپولو کې له بيړې څخه کار واخلي او پېښو ته لا زيات په ژور نظر وګوري څو د الکترونيک څخه د سيالۍ په ډګر کې وروسته پاتې نشي. سره د دې هم الکترونيک

ژورناليزم ورځخه په مخکې روان وو. تر دې چې په دې مسابقه کې د ځينو ورځپاڼو ادارو په خپله هم تلويزيون سټېشنونه جوړ او په کار واچول لکه چې په امريکا کې تر ۱۹۷۶ کال پورې د ورځپاڼو او جرايدو موسسو ۱۷۰ سټېشنونه په کار واچول.

تلويزيون له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مخامخ خبرې کوي. په ژبه ويل شويو کلماتو او الفاظو تأثر له هغو څخه چې چاپ شوي وي زيات دی. تلويزيون کولای شي چې مستقيماً له خپلو کتونکو او اورېدونکو سره مستقيمه روحي رابطه ولري او مسايل د انسان سترګو او ذهن ته ډېر ورنژدې کوي. خو خبرونه او اطلاعات يوازې د اورېدلو او کتلو له لارې نه جذبېږي او لوستلو ته هم اړتيا پيدا کېږي همدغه ضرورت دی چې لاتر اوسه پورې يې د مطبوعاتو اهميت خوندي ساتلی دی. د ورځپاڼو لوستونکي چانس لري چې په ورځپاڼې کې د خپلې علاقې ورموضوعات ولټوي، په تلويزيون کې د انتخاب دا ډول چانس له منځه ځي.

اساساً هر مخترع آرزو لري چې د ده اختراع شوی شی، د خلکو د ژوند چارې آسانه کړي او د اطلاعاتو ښه ګرمي زياته کړي، د بې سيم مخترع نه غوښتل چې د ده له اختراع څخه د جګړې وسيله جوړه شي خو نه يوازې بې سيم بلکه راډيو او تلويزيون هم د جګړې له وسايلو څخه وبلل شول. هغه وخت چې راډيو د خپل تکامل پړاو ته نژدې کېده او تلويزيون د ځوانۍ مرحلې ته رسېدلی ؤ سړې او تودې جګړې روانې وې راډيو تلويزيون څه ناڅه سړې جګړې تودولې او د تورو جګړو په اوربې د هوا لارې پروپاګنډې پطرول شيندل، همدا سبب دی چې د کوريا جګړه د «راډيو جنګ» وبلل شوه او د ويتنام جنګ د «تلويزيون جنګ» هم بلل کېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې تلويزيون په آسيا کې د دې سيمې هېوادو ته راوړل کېده، د سيمې د ځينو هېوادونو د توپونو خولې د ګاونډيو هېوادو سرحدونو ته برابرې شوې وې، نو د تلويزيوني آنټنونو ګردې ټيکلۍ يا غابونه هم دغو سرحدو ته د توپونو د خولو په څېر مخامخ ودرولې شوې.

د الکټرونيک ژورناليزم لنډ تاريخ تر اوسه پورې درې ډوله پروګرامونه راپېژندلي دي چې هغه ژوندي پروګرام، د خبرونو منظم پروګرام او د ژورې کتنې پروګرام دی، وروستيو وختونو د سرمقالې پروګرام هم ورباندې زيات کړل شوی دی.

په ژوندي پروګرام کې د پېښې جريان لکه څنګه چې دی کټ مټ له هغه ځای څخه را اخيستل کېږي چې دغه پېښنه پکې روانه ده لکه د حج مراسم چې کټ مټ د عرفات له ميدان څخه را اخيستل کېږي او هماغه وخت کې د مصنوعي سپوږميو له لارې په ټوله دنيا کې خپرېږي. کله کله ژوندی پروګرام مستقيماً د پېښې له ځای څخه نه پروډکاست کېږي لومړي په فيته ثبت کېږي او بيا کټ مټ هغه د تلويزيون سټېشنونو ته استول کېږي. زياتره سپورټي پروګرامونه، د مهمو شخصيتونو د جنازې مراسم او ډېر نور رسمي مراسم په همدې ډول سره پروډکاست کېږي.

ژوندی پروګرام لکه چې له نامه څخه يې څرګندېږي، پېښنه په کاملاً ژوندی توګه رااخلي. په تازه ګۍ او هيجان توليدولو کې بل ډول پروګرام ورسره سيالي نه شي کولای. د امريکې يو ليکوال تيرودوروايټ چې په لويو پېښنو يې کتابونه ليکلي دي وايي چې: «تلويزيون د وخت فيلټر له لارې يوه پېښنه د خپلو ټولو خصوصياتو سره همدا اوس په همدې وخت کې ليدلای شي. د تلويزيون خبرونه د

سهار د خپرونو په څېر د شپې له فيلټر څخه نه تېرېږي.» په دې توګه د راديو تلويزيون ژوندي پروګرامونه د ښوونې او بيان د آزادۍ ريکارډ جوړوي. چې د سانسور او کنټرول له قيد څخه د نورو په نسبت ډېر آزاد دي.

تلويزيون هغه وخت را پيدا شو چې آسمان خپلې دروازې د انسانانو په مخ پرانيستلې. په فضا کې د مصنوعي سپوږميو چورليدو د دې زمينه برابره کړه چې انسان خارجي فضا ته د مسافرتونو، د سپوږمۍ کړی ته د انسان د ختلو هيجاني پېښې په خپلو سترګو ووينې، په ۱۹۶۳ کال کې د مصنوعي سپوږميو په مرسته د تلويزيون ژوندي پروګرامونه وچلېدل په همغه وخت کې د نړۍ د بېلو بېلو هېوادو خلکو چې تلويزيوني شبکې يې لرلې او له مصنوعي سپوږميو څخه يې استفاده کولای شو د انګلستان د نامتو سياستمدار چرچيل د جنازې مراسم او په توکيو کې د المپيک لوبې په خپله په خپلو سترګو د پېښنو په ځايو کې په داسې حال کې چې دا پېښې په خپل طبيعي جريان کې روانې وې وليدلې. ژوندي پروګرامونه د خپل معنوي ارزښت سره يو ځای په ډېره لوړه بيه هم تمامېږي. (CBS) تلويزيوني سټېشن ته چې د امريکې د کانګرس د څلورو ورځو ويناوې يې ثبت کړې وې، خپل دغه کار تقريباً د يو ميليون ډالرو په بيه تمام شو.

سره د دې هم ځينې موارد شته چې ژوندي پروګرام ته زياته اړه پيدا کوي هغه به سپوږمۍ ته د انسان د ختلو غوندې پېښې وي چې هره لحظه او شيبه به يې خاص اطلاعاتي او علمي اهميت ولري.

د خبرونو تنظيم شوی پروګرام د ژوندي پروګرام هومره وخت نه نيسي، په دغه ډول پروګرام کې د وخت د محدوديت له مخې مواد په

(c) ketabton.com: The Digital Library

فشرده شکل سره تنظیم کېږي. د یوې مقایسې له مخې د خبرونو په نیم ساعت کې هغومره کلمات په کار اچول کېږي چې د نیویارک ټایمز د ورځپاڼې یو ساده مخ ورباندې ډکېږي. نو یو تلویزیوني خبریال د یوې ورځپاڼې د ټولو مطالبو یوازې یو کپسول وړاندې کوي. په نیم ساعت وخت کې د ورځپاڼې یو لوستونکی دومره کلمات په ذهن کې جذبوي چې یو نطاق یې په همدې دومره موده کې نشي ویلای. د ورځپاڼې لوستونکي کولای شي چې انفرادي موضوعات تر آخره پورې ولولي، دی کولای شي چې خپله مطالعه په هغو مطالبو کې متمرکزه کړي چې زیاته علاقه ورسره لري. خو د راډیو اورېدونکي او د تلویزیون کتونکي دا چانس نه لري چې د خپلې خوښې وړ موضوع په خپله انتخاب کړي. د بروډکاست شویو او چاپ شویو مطالبو تر منځ دا ډول توپیر ایجابوي چې د تلویزیون د خبرونو تنظیم شوی پروګرام په خصلت باندې وپوهېږو. د خبرونو د پروګرام جوړوونکي له هر څه نه د مخه د وخت د محدودیت سره مخامخ وي. ورسره دی مجبور دی چې د کتونکو او اورېدونکو د پام ساتلو محدودیتونه هم په نظر کې ونیسي، نو دی باید هغه ډول خبرونه انتخاب کړي چې زیات خلک ورسره علاقه لري، خو دی پوهېږي چې د دغه کار لپاره لږ وخت لري نو دی باید په عاقلانه توګه فیچري شیان (هغه چې د ورځپاڼې په لومړي مخ کې نه چاپېږي) انتخاب کړي، کېدای شي له دې لارې څخه د ډېرو خلکو د علاقې مطالب برابر کړي. سره د دې هم دی نشي کولای چې ټول خلک قانع او راضي وساتي. دی نشي کولای چې د ټولنیزو اړیکو د نورو وسیلو له ورځپاڼو، اخبارونو، خبري مجلو او نظریاتي مجلو په اندازه موضوعات راټول

او خپاره کړي. راډیو او تلویزیون نشي کولای چې ټول خلک په هر څه خبر کړي یا یې مصروف وساتي.

د خلکو اکثریت ته ددوی د خوښې وړ مطالبو د برابرولو په کار کې د امریکې د یو نامتو بروډکاستر والټرکرانکیټ برینکلي (Walter Cronkite Brinkly) تګلاره ګټوره او په زړه پورې ده، هغه دا ده چې د تلویزیون لپاره د خبرونو د برابرولو لپاره باید ورځپاڼې مطالعه شي په دې صورت کې به دی د سطحي قضاوت څخه ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

مــــــرکـــــــه

مــرکـــه

نن سبا د ډله ييزې مفاهمې په باره کې ډېرې زياتې خبرې کېږي چې انګازو او اغېزو يې ټوله نړۍ نيولې ده. مرکه يا مصاحبه د مفاهمې تر ټولو مهمه وسيله ده. له مفاهمې سره د مرکې رابطه د جسم او روح تر مينځ رابطې ته ډېره نژدې ده. همدا سبب دی چې مرکه په هر دم او قدم کې له مفاهمې سره ملګرتيا کوي.

موږ درې ډوله مفاهمې پېژنو چې يوه يې له خپلو ځانو سره مفاهمه (Interpersonal communication) ده. بله يې مخامخ مفاهمه (Inter personal communication). درېيمه يې ډله ييزه مفاهمه (Mass communication) ده. مصاحبه هم له مفاهمې سره په يوه شريکه لاره باندې د تګ له امله، دا درې واړه بڼې غوره کوي.

له خپل ځان سره مفاهمه، د هر چا په بدن کې د يو ډول برقي- کيمياوي Electrochemical عمل په ذريعه سرته رسېږي، د بدن دغه داخلي مفاهمه يا مخابره په حقيقت کې د انساني مفاهمې د ټولو شکلونو او ډولونو اساس دی. که په جسم کې دننه د رابطې او مفاهمې دا سيستم ګډوډ شي، نو د بدن هر يو ارګانيزم په پوره ډول د کار کولو وړتيا له لاسه ورکوي، ځکه چې چاپېريال له حالاتو څخه د ناخبرتيا په حالت کې د انسان کړه وړه بې خطره نه دي. "

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه له خپلو ځانونو سره پخپله مرکه یا پخپله خپلو پوښتنو ته ځواب ورکونه په مخامخ او ډله ییزو مرکو کې اساسي رول لري. که موږ له یو شمېر مهمو کسانو سره د ډېرو مهمو موضوعاتو په باره کې له مرکو کولو نه دمخه پخپله خپلو ډېرو پوښتنو ته د مقدماتي مطالعاتو یا د مهمو اشخاصو د سوانحو د لوستلو له لارې ځوابونه برابر نه کړو، نو له هغو نامتو کسانو سره زموږ مرکې چې غتې پېښې ورباندې تېرې شوې یا یې مهمې پېښې راپیدا کړې دي یا د پراخو او ژورو مطالعاتو او نظریاتو خاوندان دي بې مورده اوږدېږي.

د دې لپاره چې زموږ مرکه ډېره اوږده نه شي او په دې سبب زموږ ځینې ضروري پوښتنې بې ځوابه پاتې نه شي، په کار دي د هغه چا په باره کې چې ورسره مرکه کوو له خپل ځان څخه هم یو لړ پوښتنې پیل کړو، لکه: دی څوک دی؟ چېرې زېږېدلی دی؟ په کومو کومو ځایونو کې یې تحصیل کړی دی؟ څه کارونه یې کړي دي؟ مهم کارونه یې کوم کوم دي؟ په تذکرو، اخبارونو او مجلو کې دده په باره کې څه ډول معلومات خپاره شوي دي؟

دغو پوښتنو ته پخپله ځوابونه ورکول موږ ته ښيي چې دی څومره مثالي انسان دی چې له ده سره مرکه کول یو ضروري کار ګڼل کېږي. که چېرې یو خبریال د کار له دې طریقې څخه کار وانه خلي ښايي له یو نامتو او مهم شخصیت څخه دده لومړنۍ پوښتنه دا وي:

- که تاسې خپل ځان لوستونکو یا اورېدونکو ته ورو پېژنئ دا به ستاسې مهرباني وي!

ډېر امکان لري چې په همدغسې یوه پوښتنه مرکه ځای په ځای ودرېږي، وړاندې لاړه نه شي، یا د هغې په خوندور طبیعي جریان کې

یو څه خلل پېښ شي، ښايي یو نامتو سړی داسې یوه پوښتنه د ځان سپکاوی وبولي او یا ښايي هغه د عالمانه ساده ګۍ او خاکسارۍ له امله خپل ځان، څنګه چې دی هغسې ونه ښيي.

تر مرکې دمخه د شخصیت او د موضوع په باره کې له ځانه د پوښتنو کولو او هغو ته د ځوابونو ورکولو لړۍ بالاخره یو داسې ځای ته رسېږي چې انسان بې ځوابه پاتې کېږي، دا هماغه ځای دی چې سړی له اړوند شخصیت څخه خپلې پوښتنې د ډېرو مهمو او په زړه پورې حقایقو یا مطالبو ترلاسه کولو لپاره پیل کوي.

د ګوربت مجلې د لومړي کال په دریمه ګڼه کې له استاد محمد آصف صمیم سره مرکه په یوه ښه ټکي پیل شوې ده. وګورئ ددې مرکې لومړۍ پوښتنه څومره پر ځای ده چې اصلي موضوع ته د ځان رسولو هڅه په کې ځان ښکاره کوي. پوښتنه دا ده:

"درون استاد صمیم صاحب، تاسې د یوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي. تاسې یې نوي او ځوان کول ته د خپلولو څه وړاندیز لرئ؟"

په مرکه کې له دې پوښتنې څخه دمخه د صمیم صاحب د شخصیت د دوی د زده کړو او د دوی د تدریسي، علمي او ادبي خدمتونو په باره کې یوه مطالعه شوې ده، چې لنډیز یې د دې مرکې په پیل کې پخپله د خبریال له خوا لیکل شوی دی او دې ته ضرورت نه دی پېښ شوی چې له صمیم صاحب څخه په خپله دده د شخصیت په باره کې پوښتنې وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوښتنې لومړنۍ برخه یعنې دغه مطلب چې "درون استاد صمیم صاحب تاسې د یوې پښتو او کره پښتو په دودولو کې ډېرې هڅې کړې دي... " په زړه پورې هڅوونکی اړخ لري چې په یوه مرکه کې یو شخصیت ښه په خبرو راوستلی شي. زما له نظره ددې مرکې لومړنۍ پوښتنه له دې حیثه هم ډېره یوه کامیابه پوښتنه ده.

په فني لحاظ دا مرکه یو بل غوره خصوصیت هم لري هغه دا دی چې په مرکه کې د پوښتونکي او ځواب ویونکي د تجربو ساحې سره اوبدل شوي دي. دغه خصوصیت ددواړو خواوو تر مینځ افهام او تفهیم آسانه کړی دی. یعنې دا چې د یوې پښتو او کره پښتو میلان د دواړو خواوو د خبرو سبکونه یا سټایلونه سره یو شانته کړي دي. داسې یوه موضوع د یوې مرکې په کامیابولو کې ډېر لوی لاس لري.

په خپل ژوند کې مې د داسې یوه مرکې ترخه تجربه کړې ده، چې په هغې کې د پوښتونکي او ځواب ورکوونکي د تجربو ساحې یوه له بلې څخه لیرې پرتې وې. زه، زما د ځوانۍ په یوه مرحله کې، د هغه وخت د کابل پوهنتون رئیس پوهاند اصغر ته، د اصلاح ورځپاڼې د خبریال په توګه استول شوی وم، چې استادانو ته د علمي رتبو په باره کې ورسره مرکه وکړم. دا کار په افغانستان کې نوی پیل کېده، موضوع ډېره مهمه وه، د مرکې لپاره سوالونه هم مرحوم محمد ابراهیم عباسي چې هغه وخت د اصلاح ورځپاڼې مسوٌل چلوونکی و، د یو کاغذ پر مخ ولیکل او ما ته یې راوسپارل. پوهاند صاحب وخت راکړ. خو له بده مرغه زما او دده د تجربو ساحې بېلې بېلې وې. ده په روانه دري ژبه خبرې کولې او زما دري دده له نظره کړکیچو وه. د

علمي رتبو موضوع داسې وه چې باید ده په دې باره کې ماته (له ابتدا څخه نیولې تر انتها پورې) زیات معلومات راکړې وای دومره هم نه. ما باید د موضوع ابتدايي معلومات دمخه برابر کړي وای یا عباسي صاحب هغه ماته ښودلي وای.

مرکې خوند ونه کړ، پوهاند صاحب ورو ورو خپله خواشیني او ستوماني ښودله، زما یو څو پوښتنو ته یې سرسري ځوابونه راکړل بالاخره یې زما د یوې پوښتنې په ځواب کې راته وویل: "په دې باره کې به زموږ اداري څانګې تاسې ته معلومات درکړي، لطفاً هلته ورشئ " زه وپوهېدلم چې د چا خبره هسې مې تر ځان تېروي.

د پوهاند صاحب تلیفوني پیغام زما بایسکل څخه ډېر ګړندی و، تر څو چې زه دفتر ته رسېدلم دده یوه خبره دمخه هلته رسېدلې وه. هغه دا وه:

"شخصې را بمن فرستاده بودی که لا اقل طرز صحبت کردن را نمیدانست... "

د پوهاند دې خبرې زه مایوس نه کړم او نه یې زما په باره کې د عباسي مرحوم زړه سوړ کړ. بل وار په نظر کې وو چې زه د پوهنې د هغه وخت له یو وزیر ډاکټر انس خان سره مرکه وکړم. پخوا له هغه چې زه ورسره مخامخ شم، ما د انس خان د شخصیت او سایکالوجۍ په باره کې او همدارنګه د مرکې د موضوع په باره کې مقدماتي معلومات تر لاسه کړل. کله چې زه او دی د یوې مرکې لپاره سره مخامخ شوو ما ده ته وویل: "زه په دري ژبه هغسې چې په کار دي، روانې خبرې نه شم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای، که اجازه راکوئ نو زه به خپلې پوښتنې په پښتو ژبه کې وکړم... "

زما په دې خبره دی لږ څه وارخطا شو، خو ژر یې ځان سنبال کړ. ویې ویل: "تاسې بالکل په پښتو پوښتنې کولای شئ، خو زه به ستاسې ځوابونه په دري ژبه کې درکوم".

هماغسې وشول سره له دې چې ژبې سره جلا وې خو د تجربو په ساحو کې بېلتون محسوس نه و، ځکه چې ما په موضوع کې دمخه یو څه مطالعه کړې وه، یا به دا ووایم چې له ځان نه مې پوښتنې کړې وې او هغو ته مې پخپله ځوابونه لټولي وو.

دې کامیابې تجربې ماته د مرکو کولو په کار کې ښه پرمختګ راوباښه، په دې لړ کې زه له یوه داسې علمي شخصیت سره هم مخامخ شوم چې له هغه شخصه پوښتنې کول په هېڅ وجه هم آسانه او ساده کار نه و. دا شخصیت د کابل پوهنتون د علومو پوهنځي رئیس د هېواد نامتو علمي څېره پوهاند عبدالغفار کاکړ و. دی په ویانا کې د اتومي انرژۍ په باره کې له یوې غونډې څخه راستون شوی و. د اتومي انرژۍ په باره کې له یو نامتو فزیک پوه سره خبرې کول هغه وخت آسانه خبره نه وه، خو زه دې موضوع دومره په وېره کې نه وم اچولی هغه په دې چې ما پخپله په اصلاح ورځپاڼه کې د اتومي انرژۍ په باره کې په آسانه اخباري ژبه ځینې مقالې ولوستلې.

کله چې زه ورغلم پوهاند صاحب په مینه زما هرکلی وکړ، د چایو یوه پیاله یې زما مخې ته کېښودله، بیا یې راته وویل: "وارخطا کېږه مه، زه خپل شاګردان ډېر آسانه پوهولای شم..." دا خبره یې چې

وکړه د یوې الماري مخې ته ودرېد د هغې له یوې برخې څخه یې څو رسالې او مجلې راوایستلې، هغه یې په مېز واچولې ورسره یې وویل "دا ستاسې یو ځواب". بیا ورغی د الماري له یوې بلې برخې څخه یې څه نور کتابونه راوایستل ویې ویل "دا یې ستاسې بل ځواب". د یوې بلې برخې نه یې څه نور کتابونه هم راوایستل ویې ویل "دا به هم ستاسو پوښتنو ته ځوابونه ووایي ښه اوس نو خپلې پوښتنې کوه... "

رښتیا به وایو د پوهاند صاحب دې حرکاتو زه یو څه وارخطا کړم، د یو ښه دوستانه ماحول د پیدا کېدو لپاره مې وویل:

- "اورېدلي مې دي چې ویانا ډېر ښه ښار دی، هیله ده هلته ستاسې غونډه په ښه توګه سرته رسېدلې وي"

د پوهاند صاحب ځواب په بله خوا روان شو:

- یه! یه! زموږ غونډه په زړه پورې نه وه. دا سیاستمداران هم عجیب خلک دي. په هېڅ شي قانع نه دي، ښې ښې نجونې او ښه ښه... دوی ته رسېږي، موږ خو د سیاست میدان دوی ته پرې ایښی دی، دوی بیا راځي زموږ علمي غونډې هم اخلالوي... په کنفرانس کې د اسرائیلو او عربو تر مینځ شخړې راپیدا شوې، دوی زموږ علمي مجلس له جنجالونو څخه ډک کړ.

د پوهاند خبرې تر دې هم اوږدې شوې، ما په داسې حال کې چې د پوهاند خبرو ته مې غوږ نیولی له ځان سره مې هم محاسبه کوله، خپل دې مسولیت ته ډېر متوجه وم چې بې ځایه پوښتنه مې کړې ده، ځکه خو د پوهاند خبرې په بله لاره روانې دي. نو مې په یوه مناسبه وقفه کې د پوهاند صاحب خبرې ورپرې کړې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"- پوهاند صاحب زه باور لرم چې تاسې په کنفرانس کې له اټوم څخه د سوله ییزې استفادې په باره کې د افغانستان دریځ په ښه توګه څرګند کړی دی، لطفاً په دې باره کې راته یو څه ووایئ."

- هو ! ما په دې علمي غونډه کې هغه ساحې وشمېرلې چې هلته له اټومي انرژۍ څخه استفادې ممکنې او ګټورې دي.

- په دې باره کې د عملي اقداماتو څه هیله کېدای شي او که نه؟

- هو ! کېدای شي ما مخصوصې کومیټې ته سپارښتنه وکړه چې افغانستان ته خپل یو هیات راواستوي او زموږ هېواد له اټومي انرژۍ څخه د سوله ییزې استفادې له نظره مطالعه کړي. دوی زما دغه سپارښتنه په علاقه مندۍ سره ومنله. زه هیله لرم چې په نژدې راتلونکي کې به دغسې یو هیات راشي...

د پوهاند صاحب وروستنی ځواب ماته هغه موضوع په لاس راکړه چې ما د خپل رپوټ په لیډ کې راوستلی شوای. نورې خبرې یې په تفصیلاتو کې راغلې. د سیاستمدارانو تر منځ شخړې د لاندې په پس منظر کې ولوېدې...

ښښنه غواړم. خبرې راڅخه یو څه اوږدې شوې، چاره نه وه. زما د ځینو تېروتنو او تجربو یادونه ضروري هم وه. رابه شو خپله موضوع ته بیا راونیسو. د ګوربت مجلې له یو شمېر ډېرو مهمو شخصیتونو لکه پوهاند اکاډمیسن رشاد ، ډاکټر عبدالوکیل، ډاکټر راج ولي شاه ختک ، مولوي محمد یونس خالص او نورو سره مهمې او ډېرې په زړه پورې مرکې کړې دي. خو په فني لحاظ له ډاکټر عبدالولي وردګ او

استاد صمیم سره مرکې یې په خاصه توګه د یادونې وړ دي، ځکه چې خبریالانو د مرکو تر پیل کېدو دمخه د موضوعاتو او هم د هغو شخصیتونو په باره کې یو څه مخکینۍ مطالعې کړې دي او د پوښتنو ټول بار یې د هغو کسانو په اوږو نه دی اچولی چې مرکې ورسره شوې دي.

تر دې ځایه موږ له خپل ځان سره د مفاهمې او مصاحبې په موضوع او د هغې په ضمن کې، د تجربو د ساحو د یو شان ته کېدو په باب په لنډه توګه بحث وکړ. خو که چېرې له ډله ییزې مفاهمې سره د مصاحبې اړیکي له نظره واچوو نو زموږ موضوع به په هرلحاظ نیمګړې پاته شي.

ډله ییزه مفاهمه د مفاهمې له دوو نورو شکلونو څخه څو غټ توپیرونه لري. په دې مفاهمه کې اورېدونکي، لیدونکي یا لوستونکي یو کس نه دی، بلکې عام ولس یا عام ولسونه یې مخاطبین ګڼل کېږي. له ځان سره د مفاهمې یا د مخامخ مفاهمې لاره لنډه نور څوک یا نور شیان د استوونکو او اخیستونکو تر منځ بندیزونه نه لګوي. خو په ډله ییزه مفاهمه کې ګېټ کیپران (Gate keepers) د خرڅګیرانو یا پاټک والانو په څېر، د مفاهمې یا مخابرې جریان له بېلابېلو خنډونو سره مخامخ کوي، دا ګیټ کیپران هغه کسان دي چې د مفاهمې مواد او وسایل، د کار په جریان کې، لاس په لاس ګرځوي او هغه تخنیکي وسایل هم په ګېټ کیپرانو کې راځي چې د مفاهمې یا ابلاغ مواد لاندې باندې کوي یا یې له یو شکل څخه په بل اړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغو وقفو له امله چې ګېټ کیپران یې د ډله ییزې مفاهمې په جریان کې را پیدا کوي، په دې ډول مفاهمه کې د غبرګون پروسه یا په فني اصطلاح فیډبیک (Feed back)، د مفاهمې د دوو نورو اشکالو د فیډبیک په نسبت ځنډنی کوي. یعنې یو راپورټر، یا یو نطاق یا یو لیکوال د خپلې لیکنې، وینا یا مرکې له انعکاس څخه ژر نه خبرېږي. کېدای شي چې د تخنیکي وسایلو او نورو امکاناتو په پراختیا سره د ډله ییزې مفاهمې فیډ بیک یو څه ګړندی شي. په دې ساحه کې د امریکې ږغ راډیو د افغانانو لپاره د مرکو د ځینو پروګرامونو په جوړولو کې یو څه پرمختګ کړی دی. ځکه په دې پروګرامونو کې ډېر ځله د نظریاتو انعکاس ډېر ژر اورول شوی دی. په دې وختو کې د پاکستان تلویزیون د ځینو نورو تلویزیونونو په تقلید د مرکو داسې پروګرامونه کله کله وړاندې کوي چې په هغو کې غبرګون یا فیډبیک څه ناڅه ګړندی شوی دی. مثلاً دوی کله کله د یو ایالت ګورنر یا د مرکزي کابینې کوم وزیر تلویزیون ته وربولي او د یو ژوندي پروګرام له لارې هغه له خلکو سره مخامخ کوي. یو زیات شمېر ژورنالیستان پوهان، سیاست وال او نور خلک ورته مخامخ ناست وي، ګورنر یا وزیر د حاضرینو پوښتنو ته ځوابونه وایي. له ټولنې څخه هم د تیلفون یا ای مېل له لارې پوښتنې راځي چې ځوابونه ورته ویل کېږي.

دلته ددې مطلب په راوړلو سره زما مقصددا نه دی چې د ګوربت غوندې یوه بې وسه دوه میاشتنۍ مجله دې حتماً د خپلو مطالبو د لوستلو لپاره د تلویزیون د کتونکو په څېر هغومره ډېر خلک ولري او بیا دې د دوی تر مینځ فیډبیک هم ډېر ګړندی وي، خو

ددې مجلې ځوان او ډېر فعال کارکوونکي دا کولای شي چې د مصاحبې لپاره د هرې یوې پوښتنې د جوړولو په وخت کې د زرګونو علاقه مندانو اړتیاوې، غوښتنې، احساسات، ذوقونه او د دوی احتمالي عکس العملونه په نظر کې ونیسي.

تکړه ژورنالیستان د مهمو او په زړه پورې حقایقو د ترلاسه کولو په مقصد د مهمو پوښتنو د تخلیق لپاره له خپلو ځانونو سره ژورې مفاهمې او مصاحبې ته ډېر زیات ضرورت لري. زما هیله دا ده چې د ګوربت مجلې مرکه کوونکي هم له دې لارې داسې پوښتنې تخلیق کړي چې د ډېرو خلکو د غوښتنو یا هیلو ترجماني وکړي او ډېرې خولې ورباندې آفرین ووایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

ادب او ژورنالیزم

ادب او ژورنالیزم

د افغانستان یو ښه فیچر لیکونکي سراج وهاج هغه وخت چې د کابل د مشهورې ذوقي مجلې "ژوندون" مسؤل مدیر و، د "عکسونه خبرې کوي" تر عنوان لاندی یې ځینې داسې عکسونه چاپول چې هر یو یې د زرګونو الفاظو او کلماتو ارزښت درلود. یو عکس یې په یوه مېلمستیا کې د نامتو ادیب مرحوم استاد عبدالروف بېنوا او د یو پخواني ژورنالست ښاغلی محمد خالد روښان له یو ملاقات څخه اخېستل شوی و. په دغه عکس کې ښاغلي روښان د خپل لاس څپېړه داسې پر اړخ سره پر مېز لګولې وه چې د دوی دواړو تر منځ یې د یوه دربدلي دېوال حالت غوره کړی و. په عکس کې څرګندېده چې روښان-بېنوا ته خپلې دواړې سترګې نېغې نیولې دي او د مرحوم بېنوا څېرې د حیرانتیا بڼه لرله.

تر دغه عکس لاندې یو ډېر لنډ مطلب لیکل شوی و او هغه هم د ښاغلي روښان له خولې څخه وتلې دا خبره وه چې "بالاخره ژورنالیزم له ادبیاتو څخه خپله لاره بېلوي..." له هماغه وخته تر نن پورې په ځینو لیکوالو کې داسې انګېرنه پیدا شوې ده چې ګواکې د ژورنالستیکي او ادبي لیکنو تر منځ لوی واټن شته؛ خو حقیقت داسې نه دی. یوازې د تنوع او ویرایتې په کوڅو او دهلیزونو کې ژورنالستیکي لیکنې له سمبولیکو او علاماتي ادبیاتو څخه خپله لاره بېلوي. خو د ادب له

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو کاټ څخه نه وځي. لکه څنګه چې په یوه دهلیز کې شعر او شاعري، ناولونه، لنډې کیسې، ډرامې او داسې نور ادبي اصناف یو له بل څخه لارې بېلوي ژورنالیزم هم تر هماغه دهلیز پورې له نورو ادبي اصنافو سره د خپلو هنري په تېره بیا د فیچري لیکنو په مرسته ملګرتیا کوي. فیچري لیکنې په حقیقت کې د ادبیاتو یو بل تکاملي پړاو رانښيي.

فیچر (Feature) د لاتیني ژبې (Facture) څخه اخیستل شوی دی. په انګریزي کې دا لفظ د بڼې، څېرې، شکل بېلوونکې نښې، فارقه علاقې، ننداري او ښوونې معناګانې لري. د ژورنالیزم زیاتره استادان وایي چې فیچري لیکنه یوازینۍ وسیله ده چې له الیکټرانیک ماس میډیا (راډیو- تلویزیون) سره یې د مطبوعاتو اخبارونو او رسالو، سیالي برابره ساتلې ده. یو پاکستانی لیکوال عبدالله ملک وایي چې "فیچر د ادب او صحافت امتزاج دی". مجیب الرحمن شامي لیکي چې د واقعاتي حقایقو داسې ډول یو رپورتاژ چې انشایي ښکلا ولري فیچري بلل کېږي. ضیاء الاسلام انصاري لیکي دا فیچر دی چې د راډیو او تلویزیون د چلنج په وړاندې یې اخبارونه ژوندي ساتلي دي او دا صنف د ژورنالستیک اسلوب او تکنیک ډېره کامیابه بڼه ده.

د ژورنالیزم یو افغان استاد پوهاند حبیب الرحمن هاله یو فیچري خبر داسې راپېژني چې که د یوې پېښې په باره کې، که څه هم هغه دومره جدي نه وي په خاص ادبي مهارت سره داسې یو ډراماتیک خبر ولیکل شي چې هغه زیاته توجه راجلب کړي نو دا به یو فیچري خبر وي. مثلاً: که د کابل په ده افغانانو باندې د ویشتل شوي راکټ له پېښې څخه څو ډوله خبرونه جوړېږي نو فیچري خبر به د

هغې ښځې په باره کې جوړېږي چې پر لېچو یې د سرو زرو د وښیو تر څنګ د سرو وینو بنګړي هم جوړ شوي وي. په فیچر لیکنه کې هم له ادبي او هم له ژورنالستیکي مهارتونو څخه کار اخیستل کېږي او پېښو او پدیدو ته په ژور نظر کتنه دغو مهارتونو ته وده ورکوي. که څه هم یو ښه فیچر لیکونکی ښه راپورتر کېدای شي، خو ځینې ښه راپورټران شته چې فیچر لیکونکي نه دي. ډېر داسې خبرونه خپرېږي چې د خبر لیکونکي نوم ورسره نه لیکل کېږي خو له فیچرونو سره د لیکوالو نومونه لیکل کېږي ځکه چې فیچرونه د ممتازو ژورنالستانو او تکړه لیکوالو له خوا لیکل کېږي، فیچر لیکنه بې نقشې او بې پلانه کار نه دی. تل فیچرونه په ژوندي او جالب عبارت سره چې لوستونکو ورجلبوي پیلېږي. په فیچر کې جالب مطالب داسې یو له بل سره اوبدل کېږي چې دا په زړه پورې لړۍ له شکېدو څخه ساتي. د فیچر لپاره یو روښانه سکېچ جوړېږي او په هغې کې هغه په زړه پورې ضروري حقایق تحلیل او تجربه کېږي چې د فیچر لیکلو باعث ګرځي. د فیچر موضوع باید داسې وي چې خلک ورته لېوالتیا ولري. نه داسې موضوع چې یوازې لیکوال یا ژورنالیست ته په زړه پورې وي.

د فیچر یوه نمونه:

د "Refugee" مجله چې په ژنیو کې له مرکزي دفتر څخه خپرېږي. کله کله د نړۍ د لالهاندو، ستومانو، پرېشانو او مایوسو مهاجرینو حالات په عاطفه پاروونکې فیچري بڼه هم لیکي. د دې مجلې په یوه ګڼه کې داسې یو لنډ فیچري خبر خپور شوی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له حبشې ځخه راغلی یو تور پوستی مهاجر ۲۷ کلن "انډامکاسا" چې ټوله شپه یې د نیویارک په هوټل کې کار کاوه او د هوټل صفایي یې لوی کار و، د خپلې مزدورۍ پیسې ډېرې ټینګې ساتلې. دی یوه ورځ په واشنګټن کې د UNHCR دفتر ته ورغی خو دا ځل ده د ځه غوښتلو لپاره لاس ورانږدې نه کړ، بلکې هغه یې په خپل جیب وواهه او زر ډالره یې ورځخه را وایستل. ده دا پیسې د دفتر مشر ته ونیولې ویې ویل:

واخلئ! دا پیسې د افریقا مهاجرینو ته یې ورسوئ. ده د پیسو د سپارلو په وخت کې دومره وویل چې دا دومره پیسې نه دي چې د مهاجرینو د نړیوالې مؤسسې څلور کاله د مخه په کمپیونو کې په ده باندې لګولې دي. کله چې د ده خوله وپلټل شوه نو نورې خبرې هم ورځخه راووتلې ده وویل: زه ۹ کلن وم چې مارکسپسانو زما په هېواد کې واکمني تر لاسه کړه. دغه انقلاب زما او زما د کورنۍ لپاره لویې ربړې پیدا کړې. زما پلار د حبشې په ختیزه خوا دهاربیچ په سیمه کې د قهوې یوه کرونده او پینځه کورونه درلودل. ده به له نورو بزګرانو ځخه هم قهوه په بیه رانیوله. ښار ته به یې د خرڅلاو لپاره وړله مارکسپستان راغلل زما د پلار د ګټو وټو مخه یې ونیوله ورسره یې دا وویل: که انقلاب لاره داسې وي نو....

ده ته هېڅ شی پاتې نه شول، له دغه امله لېونی غوندې شو. عقلي او عصبي ډاکټر د ده تداوي پیل کړه. خو ناروغي یې کمه نه شوه لا زیاته شوه.

پلار مې یوه شپه لوی چاقو راواخیست زما په مور او ورور یې حمله وکړه، دواړه یې ووژل. پولیسان راغلل دی یې د بندیخانې په لور راوان کړ. په دې توګه په هماغه شپه یو بل انقلاب راغی چې دغه

انقلاب زموږ په خپل کور کې تخریبي بدلون راووست. د دې دواړو انقلابونو په نتیجه کې ماته په خپل کور او خپل هېواد کې ځوک او ځه راپاتې نه شول زه ۱۳ کلن وم چې د مهاجرینو په لویه ټولنه ورګډ شوم.

دا فیچري خبر چې د یوې ښکلې افسانې رنګ او خوند هم لري، په ډېره ساده ژبه لیکل شوی دی. د دې د ساده ګۍ دلیل یوازې دا نه دی چې په هغه کې د یوې بېطرفه نړیوالې موسسې نشراتي پالیسي په نظر کې نیول شوې وه، بلکې په هغه کې د یوه خاص ژورنالیستک سبک پیروي شوې ده. په دې سبک کې حقایق د ښکلو الفاظو په لطیفو او وریښمینو پردو کې پټ نه دي ساتل شوي. د فیچر عاطفي جنبه ډېره قوي ده خو له استعارو او تشبیه ګانو ځخه په کې کار نه دی اخیستل شوی، بلکې د مخ لوڅو حقیقتونو ځېرې په خپله هم جالبې دي او هم عاطفه پاروونکې. د دې خبرې معنی دا نه چې ژورنالستیکي سبک یا فیچري لیکنې، استعارې او تشبیه ګانې بې ارزښته ګڼي بلکې صحافي لیکنې په مناسبو ځایونو کې له تشبیه ګانو او استعارو ځخه کار اخیستل د فصاحت او بلاغت له ضروریاتو ځخه بولي. دغه به هغه موارد وي چې په لنډو الفاظو کې د یو جامع مطلب د ځرګندولو ضرورت پېښ شوی وي. خو دا استعارې او تشبیه ګانې باید ډېرې مبتذلې او سولېدلې نه وي بلکې هغه باید نورې ښې ولري او د نویو حقایقو ښکارندوی وي.

د ژورنالیزم پروفیسرانو د هغو خبرونو لپاره چې عاطفي جنبه یې زیاته وي د معکوس هرم شکل غوره کړی دی. دا ډول خبرونه کټ مټ د لنډې کیسې په بڼه لیکل کېږي. لکه ځنګه چې د لنډې کیسې په لیکنه کې پیاوړې تخیل ته ضرورت پېښېږي، په دې ډول لیکنه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم همدغسې يوه تخيل ته اړتيا زياته وي. توپير يې دا دی چې په لنډه کيسه کې فکټونه د تخيل په طاقت تخليق کېږي، خو د فيچري خبر په ليکنه کې پياوړی تخيل د داسې دقيقو سوالونو له تخليق سره مرسته کوي چې د ځوابونو په ميندلو سره يې مهم، په زړه پورې واقعي خو خيال انګيزه حقايق او واقعيتونه رابرسېره کېږي، له دې لارې داسې نادر، جالب او دلچسپ حقايق ترلاسه کېږي چې کله کله حتی د تخيل موشګافي هم ورته د حيرانتيا ګوته په غاښ نيسي. د ژورناليزم استادانو د جدي خبرونو تر څنګ د فيچري ليکنو لپاره پرانيستې لاره پرې ايښې ده. له دې کار څخه د دوی مقصد دا دی چې د فيچري خبرونو له لارې هم د حقايقو لپاره د خلکو لوږه ليرې کړې او هم د دوی ادبي او هنري تنده ورباندې ماته کړي. له بلې خوا فيچري خبرونه د تکراري جدي خبرونو او نور مبتذلو موضوعاتو ستوماني له مينځه وړي. مثلاً: ترافيکي پېښې اوس په زياترو ټولنو کې له تکراري پېښو څخه بلل کېږي، خو که د کومې ترافيکي پېښې د يو خبر عنوان داسې وي چې "يوې غومبسې يا غالبوزې موټر چپه کړ" دا ډول عنوان به يوازې د يوې سمبوليکې کيسې عنوان نه وي بلکې هغه به په يوه ترافيکي پېښه باندې د يوه فيچري خبر عنوان هم وي چې دغه ترافيکي پېښه يې له نورو ورته پېښو څخه جلا کړې او له تنوع څخه په کې کار اخيستل شوی دی کله چې د دې ترافيکي پېښې په باب ډېرې زياتې او دقيقې پوښتنې شوې، په نتيجه کې ځينې حقيقتونه رابرسېره شوي دي چې ډراماتيک رنګ او خوند لري. په دې توګه د پېښې اصلي عامل يو کمزوری موجود (غومبسه) ده چې لوی او دروند موټر يې چپه کړی دی. هغه څنګه؟ داسې چې غالبوزې يا غومبسې ډريور په لاس چيچلی او د ده اعصاب يې له کنټرول څخه

ايستلي نو موټر په حقيقت کې غومبسې چپه کړی دی. له بده مرغه دا يوازې غومبسې نه دي چې په حساسو وختونو کې ډريوران چيچي او اعصاب يې خرابوي، بلکې د اندېښنو او پريشانه افکارو لړمان او ماران تر غومبسو زيات، په حساسو لحظو کې انسانان له کنټرول څخه وباسي. موږ دلته د دوو داسې ډريورانو مثالونه وړاندې کوو چې د اندېښنو لړمانو او مارانو چيچلي او خپل موټرونه يې له نورو سره جنګولي دي. له يوې پېښې څخه د ژورناليزم يو پروفېسر ډېر پخوا يو فيچري خبر جوړ کړی دی او له بلې خوا يې زموږ يو ځوان اديب سمبوليک وزمه کيسه جوړه کړې ده. د پروفېسر د فيچري خبر لنډه خاکه په دې ډول ده هغه چې نن له خپل کور څخه روانېده مېرمنې ورته وويل: احمده! ته هره ورځ په يوه تياره کې له کوره وځې په بله تياره کې کور ته راځې. ستا کوچنيان د بابا نارې وهي خو تا نه شي ليدلی ځکه چې هغه ستا د وتلو او بېرته راتللو په وخت کې بيده وي....

احمد چې د خپلې مېرمنې دا خبرې واورېدې، څو شېبې په اندېښنو کې ډوب شو، بيا يې يوازې دومره له خولې ووتل:

دا به، که د خدای رضا وه، کور ته زما وروستنی ناوخته راتګ وي. د احمد اصلي کار او دنده معلمي وه. خو په خپله تنخوا يې ګوزاره نه کېده، نو دی مجبوره و چې د معلمۍ له وخته وروسته ټکسي هم وچلوي. په دغه ورځ چې دی له خپل کور څخه ووت يوه ټوټه لار يې وهلې وه چې پر يو بل موټر مخامخ ورغی. دواړه موټران سره ټکر شول. په نتيجه کې د احمد دا خبره رښتيا شوه چې "دا به يې خپل کور ته وروستنی ناوخته ورتګ وي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغې سمبولیک وزمې کیسې لنډیز چې زموږ ځوان ادیب زرین انځور لیکلې او د سپېدې په مجله کې خپره شوې ده، په دې ډول دی:

"...په یوه زاړه مهاجر شوي موټر باندې، د ده له طاقت څخه زیات بار ورل کېده، د ده خپلې خوښې ته نه کتل کېدل او د ده د میل په خلاف زیات چلول کېده. دی د ماهیپر د یخو اوبو په ارمان و ځکه چې د دغه ځای په تودو اوبو د ده تنده نه ماتېده او زړه یې نه وراندې یخېده د یخو اوبو لپاره د همدغسې یوې تلوسې او اندېښنې په وخت کې ناري شوې.

یاالله خیر !

خیر یا الله !

او د سورلیو له همدغو کړیکو سره، دی له یو تور عسکري ګاډي سره مخامخ جنګېدلی و. لکه چې غلام صابر استاد هم د خپل بنز په څېر همدغو سوچونو له ځان سره بیولی و.

د کیسې له پای څخه څرګندېږي چې اصلي پرسوناژ، غلام صابر استاد دی چې د یو جامد او بې شعوره موټر د زړه یا دماغ په حیث د موټر د خوږمنو احساساتو مرکز دی. او د موټر د ټکر ذمه واري په غاړه لري. اصلي مسؤلیت بیا هم د ده پرېشانه افکارو ته راجع کېږي.

حقیقت دا دی چې پرون زموږ او نورې نړۍ لپاره ترافیکي پېښو ډېره تکراري جنبه درلوده. سره له دې هم یو شمېر حساسو لیکوالو نه غوښتل چې له هغو څخه راپیدا شوې ډېرې غمجنې خاطرې تېرې او هېرې شي. چا هغه په فیچري سبک لیکلې او ځینو نورو ډول ډول کیسې ورڅخه جوړې کړې دي. مګر اوس له بده مرغه

زموږ په هېواد کې، د وژنو په میلونو پېښې له ټرافیکي پېښو څخه زیاتې تکراري شوې دي. هغه وخت چې موږ له خارجي دښمنانو او د دوی له ګوډاګیانو سره په مخامخ جګړه بوخت وو، نو وژنو د ویاړ یا د زړه د یخېدو بڼه درلوده. تنظیمي یا حزبي خپرونو له دومره زیاتو شهیدانو څخه د ډېرو لږو کسانو لنډې سوانح ولیکلې او د شهادت خاطرې یې د تاریخ حافظې ته وسپارلې د دې شهادتونو ډېر مهم خصوصیات او عاطفه پاروونکي جزئیات ډېر کم په فیچرونو او نورو ادبي اثارو کې منعکس شول. چې له ځینو څخه یې سمبولیکې کیسې هم جوړې شوې چې په هغو کې د بهرنیو انګېزو پر ځای له داخلي او روحي کشمکشونو څخه زیات کار اخیستل شوی دی. یو مثال یې یوې ادبي، انتقادي غونډې ته د ځوان لیکوال ایمل پسرلي د (درې په درې) سمبولیکه کیسه ده چې په هغې کې د یو قاتل په ضمیر کې د خیر او شر تر منځ د یوې شخړې څېره په ښه توګه ایستل شوې ده.

که څه هم شعرونه او سمبولیک منثور آثار د ادبیاتو له ډېرو ښکلو اصنافو څخه دي خو د هغو هنري چوکاټونه داسې جوړ شوي دي چې د مهمو حوادثو ټولو مهمو او جالبو جزئیاتو ته انعکاس نه شي ورکولی. له بلې خوا د ځینو پېښو ماهیت او خصلت داسې دی چې په هغو کې خارجي عوامل تر داخلي یا روحي جهان توپاني او بحراني زمانې د ټولو اجتماعي او نفسیاتي ماهیتونو د تجسیمولو لپاره یوازې د ادب سمبولیکه ژبه کافي نه ده. بلکې په واضحه او روښانه ژبه د حقایقو څرګندونه له لومړنیو ضروریاتو څخه بلل کېږي، که چېرې د سپینو خبرو لپاره امکانات موجود نه وي نو بیا د زړونو د سپکولو لپاره سمبولیکې لیکنې وروستنۍ چاره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یو تصادف له مخې د دې موضوع د لیکنې په وخت کې د پاکستان د انګریزي ورځپاڼې "نیوز" هغه ګڼه تر لاسه شوه چې د کراچۍ د "بزم علم و دانش" له خوا د یوې جوړې شوې علمي او ادبي غونډې رپورټ په کې خپور شوی و. دا غونډه د یو پاکستاني لیکوال سعید پرویز د لنډو کیسو پر مجموعه "بازیګر" باندې د بحث کولو لپاره جوړه شوې وه، لومړنۍ موضوع چې په دې غونډه کې بحث کولو ته وړاندې شوه دا وه چې د سبمولونو، استعارو او تشبیهاتو په کار اچول په قصدي توګه د مفاهمې په لاره کې خنډونه اچولې دي. اوس چې په پاکستان کې مارشالا نه شته نو بیا حقایق ولې په بربنډ ډول بیان نه شي.

ما ته د دغه مطلب په لوستلو سره د افغانستان د "غوره نثرونه" د لیکوال مرحوم استاد ګل پاچا الفت داسې یوه لیکنه سترګو ته ودریده:

"ښځه" او "خبره" دواړه د تانیث علامې لري..اوس چې زمانې د ښځو مخونه لوڅ کړي دي خبرې هم باید له پردې څخه راووځي...

پخپله الفت صاحب د ویښو زلمیانو د تحریک د چلېدو په وخت کې یو خاص خوندور ادبي او انتقادي سبک درلود چې د سمبولیک نثر رنګ یې زیات و. خو کله چې دی له خپل ملي او اصلاحي نظر سره د ډیموکراسۍ لسیزې ته راورسېد او د خپل هېواد په پارلمان کې کېناست، نو بیا یې نه غوښتل چې د زړه د خبرو مخونه په رنګینولو پټو او یا پوړني کې پټ وساتي.

په سیاسي ملاحظو سربېره ځینې نور دلایل هم شته چې د هغو له مخې ځینې کسان د خپلو خیالاتو او زړه د پټو خبرو د بیانولو لپاره سمبولیک ادب غوره ګڼي او کله کله ورته ضرورت هم لري. مثلاً د

تماس مجلې په ۴-۵ ګڼه کې د ښاغلي نظر پاییزي د "وینې" په نوم افسانې اصلي موضوع (Theme) د یو لړ اجتماعي مشکلاتو په وجه له سمبولیکې ژبې څخه پرته په بل ډول نه شي بیانیدلی. خو ځینې کسان بې له دې چې ضرورت په نظر کې ونیسي یوازې د تفنن لپاره سمبولیکې افسانې لیکي. دا غالباً هغه کسان دي چې هر شي ته د ښکلا او خوند له نظره ګوري. یوه امریکایي لیکوال (Enroflhone) د لنډو کیسو په باره کې لیکلي دي: د کلماتو تحت الفظي معناوې د انسان د فکر او احساس د بیانولو لپاره کافي نه دي. د افسانو ژبه باید له داسې استعاروي ذرایعو څخه ډکه وي چې د افسانو سبک ته ښکلا وبښي او هم په کې ژور والی راولي. دا ذرایع سمبول، استعاره، قیاس اغراق مبالغه او داسې نور دي. له بلې خوا په هغه ادبي سیمینار کې چې څو کاله دمخه، په مشترکه توګه د آزاد افغانستان د لیکوالو د اتحادیې او د افغانستان د کلتوري موسسې له خوا جوړ شوی و. یو شمېر ځوانو لیکوالو "ابهام" د لنډو کیسو لپاره یو مهم عنصر وباله څو چې لنډې کیسې د بېدل او کاظم خان شیدا د اشعارو مقام ته هسکې کړي.

دا پر خپل ځای کې یو ښه نظر دی چې په معاصرو ادبیاتو کې د کلاسیکو ادبیاتو خوند او عظمت وساتل شي، خو د دې خبرې ضرورت هم ډېر زیات محسوس دی چې اوسني انسانان چې د ډول ډول رنګاګانو په زمانه کې ژوند کوي، یوې داسې روښانه ژبې ته ضرورت لري چې د ژوندانه ډېره تیاره ګوټونه ورباندې راڅرګند کړل شي.

دا بده خبره نه ده چې سمبولیک ادب د "ژورو فکرونو او لوړو خیالونو" د خاوندانو د کلاس یا قشر په خدمت کې مصروف وساتل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي. خو دا هم ډېره ښه خبره ده چې ژورنالیزم ته موقع ورکړل شي چې د خپلو خبرې فیچري لیکنو له لارې د عامو خلکو د فکري تغذیې او هنري تندې ماتولو لوی او دروند کار په غاړه واخلي.

د ژورنالیزم فیچري ستایل غواړي ټولې ادبي ښکلاوې په خپله ارته لمن کې راټولې کړي. خو له ابهام، اغراق او مبالغې څخه ډډه کول یې اصلي کار دی.

ژورنالیزم هم د هغو افرادو د روحي عالم (Internal) او خارجي (External)ماحول د عکاسۍ او انځورنې سره علاقه لري چې مهمې پېښې یې راپیدا کړې وي او یا مهمې پېښې وربانديې راغلې وي. خو دا کار د خیالي دنیا جوړولو له لارې نه کوي بلکې د خپلو ډېرو زیاتو او دقیقو پوښتنو په مرسته واقعي دنیا تمثلیوي او تجمیلوي یې، په ژورنالیزم کې حقایق تر الفاظو مقدم او مخکښ دي. که څوک وکولی شي چې ډېر تازه دقیق او رقیق حقایق را پیدا کړي د هغو لپاره پخپله مناسب موافق او ښایسته الفاظ راپیدا کېږي. که څوک پخپله په دقت سره د کونډو او یتیمانو اوښکو ته وګوري نو د اوښکو په هر ځاځکي کې به داسې رڼاګانې او منظرې وګوري چې د هغو د بیانولو، تمثیلولو او تجسیمولو لپاره به مستقیماً داسې تازه، نادر او ښکلي الفاظ، استعارې او تشبیه ګانې ورته پیدا شي، چې د ده لیکنې ته به نوی رنګ او خوند وروبښي. د ژورنالیزم فیچري سبک له هغو استعارو او تشبیه ګانو څخه مرسته غواړي چې یقیناً له فصاحت او بلاغت سره مرسته کوي. که داسې نه وي نو د ژورنالیزم له نظره مهم او په زړه پورې حقایق خاصه ښکلا لري چې د بې ځایه استعاروو او تشبیه ګانو هغو خالونو او نکریزو ته ضرورت لري چې طبیعي ښکلا ته نور رنګونه ورکوي. د ژورنالیزم له نظره له بې ضرورته سمبولونو،

استعارو تشبیه ګانو او کنایو څخه ډکه لیکنه د داسې منقوشو هېندارو یا ښیښنو حیثیت لري چې په خپله ډېر ښایسته وي خو د باغونو او د باغچو د ګلانو ښکلاوې یا یې اغزي له نظر څخه پټ ساتي او دا هغه ضروري شیان دي چې په هېڅ وجه باید پټ او پټ مخي پاتې نه شي.

د ادب له ژبې سره د مطبوعاتو د ژبې رابطه

کومه بلیغه، فصیحه، صریحه، له ابهاماتو خلاصه، موجزه، ساده او آسانه ژبه چې ادبي فنون یې پیشنهادوي هماغه ژبه د مطبوعاتو ژبه هم ده، البته کله کله قالبونه او ظروف د دواړو ژبو ترمنځ بیلتون راولي او د شعر ژبه د خبر له ژبې څخه جلا کوي.

د حقایقو او واقعیتونو له موضوع سره په ارتباط، کې د دواړو ډوله ژبو لارې سره بیلې دي هدفونه یې شریک دي. د ادب ژبه د یو حقیقت د تمثیلولو لپاره د الفاظو قیمتي تابلو جوړوي مګر د مطبوعاتو ژبه کې یې د لاسه پوره شي د هماغه حقیقت مستقیمه عکاسي کوي. که د اختناق شرایط په منځ کې نه وي د دواړو ډوله ژبو تر منځ پولې نرۍ کېږي حتی د توحید یوې داسې مرحلې ته رسېږي چې تقریباً یوه ژبه ورڅخه جوړه شي.

اما د اختناق په شرایطو کې د مطبوعاتو ژبه خپل وظایف د ادب او هنر ژبې ته سپاري، په داسې شرایطو کې که مطبوعاتو څه لیکلي وي نو هغه یې په خپله ژبه نه دي لیکلي. همدا سبب دی چې په افغانستان او په نورو ډېرو هېوادو کې د ادب د ژبې د خدماتو دوره د مطبوعاتو د ژبې په نسبت زیاته ده. د ادب ژبه په ډېرو سختو شرایطو کې د خپلو بهترینو وسایلو استعارو او تشبیه ګانو په برکت او قوت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله بقا او په مختلفو ادبي پیرایو سره یې د خپلو خدمتونو سلسله جاري ساتلې ده.

په افغانستان کې د شلمې پیړۍ په دویمه ربع کې په نسبي ډول د اختناق دله مینځه تللو یوه ډېره لنډه وقفه راغله او د هغه وخت په لویه جرګه کې د وخت د پاچا له خولې څخه ځینې داسې خبرې ووتلې چې د مطبوعاتو په ژبه یې د یو جالب تاریخي رویداد لیکلو ته زمینه برابروله، پاچا په خپله د ملت نمایندګانو ته وویل:

«تاسې د پخوا په څېر د حقایقو د څرګندولو لپاره پټه خوله مه اوسئ او هر څه چې په تاسې کېږي غلي او حیران مه ورته دربېږئ خو داسې هم مه کوئ چې یوازې د دښمنانو په آوازو اچولو او د بدخواهانو په شورماشور د حکومت ټولو کوښښونو او ځیګرخونیو ته د مخالفت په سترګه وګورئ...»

یو ملت ته د خپلو حالاتو څخه د خبرتیا حق ورکول د ژورنالیزم روح او د مطبوعاتو هدف دی، بې تصنعه ساده وینا یا لیکنه په الفاظو، کلماتو او جملاتو کې لنډیز چې په دې وینا کې لیدل کېږي، د ژورنالستیک سبک هغه خصوصیات دي چې همدا اوس یې د ژورنالیزم او ادبیاتو پروفیسران پیشنهادوي.

له بده مرغه د هغه وخت افراطي او تفریطي حرکتونو د نوي ژوندانه لپاره زموږ د ملت یو ښه چمتووالی اخلال کړ. بیا نو هغه پاچا چې د ملت د نمایندګانو په مخ کې یې په خپلو ساده، بې آلایشه خبرو د افغانانو فطري ولسواکي تمثیلوله، د محترم داوي په قول ځان د امیرعبدالرحمن خان لمسی. وباله اراده یې وکړه چې د برچې په زور د اصلاحاتو په نامه خپله اراده په ملت باندې تحمیل کړي. په دې ډول هغه لنډه وقفه چې په افغانستان کې د پر له پسې استبدادي

حکومتونو تر منځ د راڅرګندېدو په حالت کې وه ډېر ژر له منځه یوړله شوه ورسره زموږ ادبیات او ژبې د اختناق په فولادي او په ځینو مواردو کې د هنر په طلایي زنځیرونو وتړلې شوې.

د ویښو زلمیانو په دوره کې یو ځل بیا ترځمکې لاندې اجتماعي تحرک او سیاسي حرکتونو د استبدادي رژیمونو څه نا څه کمزوري کړي وو، په دغه وخت کې، نویو هیلو او غوښتنو د اظهار ژبه غوښتله، څو پوهو کسانونه غوښتل چې خپلې نظریې او غوښتنې په زړه کې غوټه کړي، دغه وخت استعارې او کنایې د کار ډېرې ښې وسیلې وې چې په هنر مندۍ سره په کار اچول کېدې او د دغه وخت یو خاص سمبولیک نثر یې ایجاد کړ چې د استاد الفت غوره نثرونه د همدغسې سرایېو پیداوار دي. مطبوعاتو آزادي درلوده خو په خپله صریحه ژبه یې خبرې نشوای کولای، له روانو بدبختیو څخه د شکایت کولو ژبه آزاده، فصیحه بلیغه او کله کله رنګینه وه خو د بدبختیو دعواملو او عاملینو د ښودلو لپاره صریحه نه وه.

د اساسي قانون په لسیزه کې چې مطبوعاتو نسبتاً یوه څه زیاته آزادي ترلاسه کړې وه، د یو لړ بې تجربه ګیو او د فني پرسونلونو د کمښت په وجه مطبوعاتو لکه چې لازمۀ هغسې په خپله ژبه ډېرې کمې خبرې کولای شوای. په غیر دولتي اخبارونو کې یوازې د «کاروان» ورځپاڼې دا امکانات درلودل چې د خلکو د خبرتیا لپاره موضوعات را پیدا کړي او د مسایلو توضیح او تشریح لپاره څه نا څه له مطبوعاتي ژبې څخه کار واخلي، د دغه وخت زیاترو غیر دولتي جرایدو د حقایقو د بیانولو په ځای احساساتو او نظریاتو ته زیات انعکاس ورکاوه، له بده مرغه د دغه وخت مطبوعاتو د واردو شویو ایډیالوژیو د راتګ لاره صافوله. دې ایډیالوژیو چې په مطبوعاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حتې د هېواد د دشورۍ په دواړو جرګو کې يې وسيع انعکاس درلود، له يوې خوا د خلکو په اذهانو کې نوې نوې پوښتنې متراکمې کړې وې، له بلې خوا يې د مطبوعاتو ژبه د نويو سياسي لفاظيو او اصطلاحاتو ډېر دروند بار په ډېر ناڅاپي ډول چې زموږ ژبو ورته قبلاً آمادګي نه لرله تحميل کړی ؤ، د «ايزمونو» اوږدې سلسلې چې د افغانستان خلکو ته يې څه مفهوم نه درلود، د مطبوعاتو ژبه ورو ورو له خلکو څخه بيګانه کوله.

د هغو انقلابونو په زمانه کې چې خلکو ته يې د جمهوريت او دموکراتيک جمهوريت په نامه نوي استبدادي رژيمونه په تحفه کې راوړل، د موهومي دموکراسۍ، مترقي او هوسايۍ په خاطر يې د خلکو د ارادو او خولو تړلو لپاره نوې او تر په خوا کلکې زولانې او زنځيرونه هم ورسره راوړي وو. د مطبوعاتو آزادي هسې يو خوب او خيال وبلل شو. ادب او هنر ته هم ورښمين پړې او مزې جوړ شول او هغه د «ايزمونو» په موړيو وتړل شول.

د ادبياتو، هنرونو او ژبو څخه د ايجاد، تمثيل توضيح او تشريح وظايف پاته شول. په اصطلاح نوی ادب د بيان او اظهار دغه ټول وسايل يو ځل بيا د نوي سره دخپلې پېژندنې په جنجالي مسايلو بوخت وساتل.

ادب څه شی؟ هنر يعنې څه؟ مترقي ادب کوم دی؟ د علمي نړۍ سره د ادب رابطه.. او داسې نورو کليشه يي عباراتو سوالونه زياتول مګر ځوابونه يې محدودول. د ادبياتو يو پوهاند چې د ادب د تيورۍ په باره کې ځان د نظر خاوند بولي په يوه سيمينار کې د ادبياتو په باره کې داسې خبرې اوږدې کړې وې:

«راځئ چې لومړی دا خبره جوته کړو چې ادبيات څه ته وايي؟ دې پوښتنې ته به د سم ځواب موندلو يوه لار دا وي چې د ادبي تيورۍ اوږد، تاريخ له نظره تير کړو، خو دا کار اوس ځکه نه کوو چې دلته به ګټې خوندي بربښې او ګران حاضرين په ښه توګه وربانديې پوهېږي، په ننني نوي او مترقي مفهوم سره «ادبيات د ټولنيز ژوندانه د واقعيتونو هنري انعکاس دی د ژبې په واسطه» په دې تعريف کې دوه سره تړلي مفهومونو پراته دي، لومړی دا چې ادبيات د ټولنيز ژوندانه د واقعيتونو انعکاس دی. په دې لحاظ ادب له علم سره کټ مټ يو شی دی ځکه چې علم د انسان په ذهن کې د عيني نړۍ د واقعيتونو انعکاس دی، نو ادبيات د علم په څنګ کې د خارجي نړۍ د حقايقو د پېژندګلوۍ او شناخت يوه وسيله ده. دويم دا چې دغه انعکاس بيا هنري بڼه لري يعنې خارجي واقعيتونه په عاطفي ژبه بيانېږي، عاطفي ژبه هماغه ده چې زموږ د ادب پوهنې په عنعنه کې ورته د «مخيل» کلام تعبيرول کارول شوی دی»

دغه پوهاند د ژبې د يو مهم ډيپارټمنټ مشر ؤ، د ده سوابق ده ته د نورو ډېرو غټو غټو ادعاګانو مثلاً د ادب د تيورۍ، استادۍ اجازه ورکوي، موږ هم وايو دی هر څه دی، د ادب د تيورۍ استاد دی، په اصطلاح له علمي نړۍ ليد او نورو اجتماعي علومو سره د دې تيورۍ په رابطه باندې اوږدې خبرې کولای شي، خو د ده د دې ليکنې څخه داسې څرګندولای شو چې دی، به پوهاندوي ليکن ليکوال او اديب نه دی، ځکه د ليکوالۍ او ادبي فنون اجازه نه ورکوي چې:

- پروګرافونه يې ډېر اوږده وي، د ده د ليکنې هغه پروګراف چې ما دغه مطلب ورڅخه اقتباس کړی دی، ډېر اوږد دی چې له ۲۲ کرښو څخه جوړ شوی دی، يو بل پروګراف يې دومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږد دی چې د کتاب د عادي صفحې نه هم يو سطر زيات شوی دی.

- په ليکنه کې يې د اطناب نه کار اخيستل شوی دی، حاشوی او زوايه پکې زښت زيات دي، که نه نو د دومره اوږدو خبرو څخه د ده د مقصد ټکي يوازې دا دي:
- په نوي او متفرقي مفهوم سره، ادبيات د ژبې په واسطه، د واقعيتونو هنري انعکاس دی.
- نو د هغه علم تر څنګ، له ذهن څخه د باندې د خارجي نړۍ د حقايقو د پېژندنې يوه وسيله ده چې خارجي واقعيتونه، عاطفي ژبه يا مخيل کلام بيانوي

يوازې دغه پوهاند نه بلکه د ده په څېر نور کسان چې ځانونه په اصطلاح په علمي ايډيالوژۍ مجهز بولي، کله چې د ژوند، ادب، تيورۍ او د علمي نړۍ ليد تر منځ په روابطو بحث کوي، داسې پيچلې مسايل را پيدا کوي چې په خپله يې د حل کولو نه عاجز پاتې کېږي په تيره هغه وخت چې د ادب د تيورۍ د تحليل نه مقصد د مارکسيزم د جملې فلسفې او سوفسطايي نظرياتو څخه د ژبې او ادبياتو قربانول وي.

که د ادبياتو موضوع د قلابي فلسفو له قالبي چوکاټونو څخه د باندې په علمي ډول تحليل کړو نو د ادب او هنر له درې ډوله مکتبونو سره آشنا کېږو او هغه دا دي: ايډياليزم، سورياليزم او رياليزم. زه دلته نه غواړم چې ددغو مکتبونو د تعريفونو په تکراري مطالبو ستاسې قيمتي وخت ونيسم بلکه غواړم چې په ډېره مؤجزه توګه د هغو د ماهيتونو مازې يادونه وکړم.

- د ايډياليزم د مکتب پيروان د وربښمو د چينجيانو په څېر د خولې نه نار وباسي ښکلي او نفيس شيان ابداع کوي او مطلقه ښکلا د هدف په توګه په نظر کې نيسي.
- د سورياليزم پيروان د مېږيانو په څېر ډول ډول دانې راټولوي او سره يو ځای کوي يې د ترکيب او تحليل پروايي نه ساتي.
- اما د رياليزم په لاره راون کسان د شاتو د مچيو په څېر د موضوعاتو له هر ګل سره ارتباط نيسي د ډول ډول ګلانو عصارې را ټولوي او د تحليلولو نه وروسته يې د شاتو په څېر د مفيدو او خوږو موادو په شکل يې عرضه کوي او يو عالي مقصد په نظر کې نيسي.

د رياليزم ادبي مکتب چې په يقيني ډول د ژوند او ادب تر منځ اړيکې پالي، جهان شموله محبوبيت ترلاسه کړی او د نړۍ د بېلو بېلو هېوادو ادب پوهانو په همدې صافه او د رحمان بابا په قول بې رويه بې ريا هينداره کې د خپلو ادبياتو څېرې ته کتلي دي.

د افغاني ادبياتو د يو لوی محقق مرحوم پوهاند حبيبي په قول د پښتو ادب يوه غټه برخه لکه د نورو ګاونډيو ژبو ادب د ايډياليزم په مورې راڅرخيده خو څومره چې انسان د خپل خيال پرستۍ په اجتماعي ناروغيو پوهوي هومره د ادب له خياله راګرځيدلی دی او د رياليزم په خوا را روان شوی دی.

په دې اساس، د پښتو ادب لکه ګاونډيو نور ادبيات، يوازې د بډايانو د ماڼيو او د عياشانو د بزم او صله خورو شاعرانو د لاس آله نه وه، دا ادب په شفاهي او نا ليکلي ډول د کوچيانو په کېږدو، د خوارانو په کوډلو، د اوبو وړونکو پيغلو په ګودرونو او د عوامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلو او د جګړې په میدانونو او سنګرونو کې استعمالېده نو ادب په دې ښه به خپله غایي مقصد نه ؤ بلکه آله او وسیله وه.

نن سبا غربي دنیا د ریالیزم د ادبي مکتب په وروستیو تکاملي پړاوونو کې د یو خاص ژورنالستیک سبک په جوړولو چې زما د دې مقالې له خاصو مقاصدو څخه یو دی کار کوي.

له ښه مرغه په افغاني لیکوالو کې هم داسې یو تمایل راڅرګندېږي مثلاً زموږ اوسني نقاد لیکوال محترم سعدالدین شپون د همدغسې یو نوي سبک په هینداره کې زموږ د شلمې پیړۍ د دویمې نیمایي ادبیاتو شعرا و شاعرۍ ته ګوري مبالغه آمیز لقبونه، مفتونه او په اشعارو کې ډیرې تکرار شوې مبتذلې کلمې لکه (سور اوریم، طوفان یم، له غیرته اور اخلم، سره لمبه شوم، شنه لوخړه شوم، په جامو کې نه ځایږم...) سولیدلې ترکیبونه، بابیزه تخیل او مبتذلې خبرې بولي چې نه د ولس د رښتینې وضعې ترجماني کولای شي او نه د هنر په سیمه کې د هغو پرېښودل روا دي.

ژورنالستیک سبک: د جمعي ارتباط د وسایلو انکشاف په تېره بیا د الکترونیکس حیرانوونکو پرمختګونو، ژبه او د ادبیاتو ټول اصناف نوي او پخواني ادبي مکتبونه له مهم چلنج سره مخامخ کړي دي. که ژبه او ادبیات له دغو وسایلو سره ځان عیارنکړي، نو د ژبو او ادبیاتو د زرګونو کلونو خدمات او اثرات به د فضا د امواجو په طوفان کې لاهو شي او صامت فلمونه به موږ ته د اشارو په ژبه خبرې کوي، له بده مرغه سمعي او بصري وسایلو همدا اوس موږ او زموږ په څېر نورو ملتونو ته د ګټو رسولو په ځای نوې معضلې را پیدا کړې دي. د خارجي هېوادو د فلمونو بازار ډېر تود شوی او زموږ

ځوانان بې له دې چې د هغو په ژبو وپوهېږي د فلمونو حرکاتو ته ځیر ځیر ګوري چې منفي اغیزې ورباندې کوي.

اوس د کسیټونو د ډېرښت په سبب زموږ بیسواده ورونه میرزا او ملا ته د کښیناستلو او خپلو دوستانو ته د خط لیکلو د احتیاج نه ځانونه فارغ بولي خپلې خبرې بې له دې چې سواد ته په اهمیت قایل شي، په کسیټونو کې ثبتوي او استوي یې، الکترونیکي ژبې له بده مرغه د سواد اهمیت راټیټ کړی دی.

موږ نشو کولای چې الکترونیکي وسایل ټول محوه کړو، او یا هغه د خپلو کورونو، بازارونو او ښارونو څخه نورو ځایو ته واستوو، خو که وغواړو خپلې ژبې له هغو سره عیارې کړو نو د زیان په ځای به ورڅخه ګټې واخلو.

نوره دنیا کوښښ کوي چې زړو سندرو، کیسو او متلونو ته ډېره توجه ونکړي بلکه غواړي چې د جمعي ارتباط د وسایلو د اړتیا سره سم نوي ژورنالستیک سبکونه جوړ کړي. موږ هم مجبور یو دغه کار وکړو او په دغه برخه کې د نورو له تجربو څخه ګټه واخلو.

د ادبي سبک دوو څېړونکو ډونالډ-ای-سپیرا و مارګریټ بورلنډ د «ژورنالیزم په خپله سبک جوړوي» تر عنوان لاندې، د امریکې د اتو تنو مشهورو ناولستانو آثارو څېړل چې خپلې دا څېړنې یې د «ژورنالیزم» د دری میاشتنۍ مجلې د ۱۹۷۰ کال د منې په ګڼه کې خپرې کړې.

د دغو اتو کسو ناولستانو له جملې څخه چې د ژورنالیستیک سبک خاوندان دي، ستیفن کرن (۱۸۸۰- ۱۹۰۰)، تیودوردریسر (۱۹۰۰- ۱۹۲۰)، ارنست همینګوی (۱۹۲۰- ۱۹۴۰) او جان هرسی (۱۹۶۰-۱۹۴۰) دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ناول ليکونکي چې د ليکنې سبک يې ژورنالستيک نه دی بلل شوی: هانري جيمز (۱۸۰۰- ۱۹۰۰)، ايدت وارتون (۱۹۰۰- ۱۹۲۰)، تامسن و الف (۱۹۲۰- ۱۹۴۰) او ترومن کپوت (۱۹۴۰- ۱۹۶۰) دی.

د ليکنې ژورنالستيک سبک چې د تيرې پيړۍ په جريان کې يې د جمعي ارتباط د اړتيا سره سمه وده کړې ده، لاندينې خصوصيات لري:

۱- ښه ليکنه هغه ده چې لنډې، لنډې، يوه له بلې سره مربوطې جملې پکې راوستل شوې وي. په دغو جملو کې لنډ او ساده کلمات چې معنی او تلفظ يې آسانه وي په کار اچول شوي وي.

۲- پروگرافونه يې لنډ او موجزوي چې هر يو يې په خپل ځان کې تکميل شوی وي، که چيرې د ليکنې څخه کوم يو يې حذف کړل شي د موضوع عمومي مفهوم ته زيان ونه رسوي.

۳- لنډيز، بلاغت، فصاحت، صراحت، سلاست او سادگي د يوې ليکنې ښه اوصاف دي، ليکنه بايد اطناب ونه لري، حشوي، زايد الفاظ او عبارات او بې ضرورته اعراضيه جملې بايد پکې نه وي.

۴- د ليکنې هر لفظ او کلمه بايد د يو واقعيت نماينده وي، لاپې، شاپې او غير معقول اوصاف صفات او القاب (لکه د زمانې رستم، د جود او سخا حاتم) او نورو دگماتيک الفاظ بايد ليکنې ته لاره پيدا نکړي.

۵- په ليکنه کې بايد د زړو لغاتو او مبتذلو، ډېرو استعمال شويو، سوليدليو، زړو عباراتو او محاورو څخه کار وانه خستل شي.

۶- ژورنالستيک سبک بايد ساده املا او انشاؤ پيشنهاد کړي او د املايي او انشايي وحدت سره بايد مرسته وکړي او د يوې معياري ژبې په جوړونه کې بايد لويه برخه واخلي.

د پورتنيو خصوصياتو له مخې په ليکنه کې بايد اطناب او لفاظې څخه ډډه وشي، د ژورناليزم يو استاد هاورډ سی. سي. هين (Howard C. Heyn) لغت پردازي د خبر او خبرې د مؤثريت په لار کې لوی مانع بولي. دی داسې يوه شنلې جمله د مثال په ډول راوړي:

«... د پوليسو مامرو په تېره اونۍ کې، له دواړو تنو سره د دوی تر کلې پورې ملگرتيا وکړه، دغه کار يې د دې احساس له مخې وکړ چې گوندې، ځوان توردلی، له ده سره د قاتل په پيژندنه او يا د هغه د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړي.»

هين، د دغه اوږده مطلب په ځای چې (۳۳) کلمې پکې استعمال شوې دي، داسې يو لنډ مطلب پيشنهادوي.

«پوليس تېره اونۍ، له دوی سره، د هغوی تر کلې پورې ځکه ملگرتيا کوله چې گوندې توردلی، د قاتل په پيژندنه کې يا يې د ځای په معلومولو کې ورسره مرسته وکړای شي.»

زايد الفاظ د جملې جوړښت ورانوي او د خبرې خوند خرابوي، مثلاً: «احمد د برېښنا د فابريکې څخه کتنه وکړه» د پښتو خپله محاوره نه ده، بلکه يوه تحت اللفظ ترجمه شوې جمله ده. همدا رنگه «لس تنه په قتل ورسېدل» غوندې جملې هم د پښتو له محاوروي ژبې پردی والی لري. د ژورنالستيک سبک استادان په دري ژبه او بله هره ژبه کې هم د «به قتل رسيدند» غوندې جملې له مطبوعاتي ژبې څخه وباسي او پرځای يې «کشته شدند» غوندې جملې تجويزوي. خو د ژورنالستيک سبک له مخې د «اجراآت بعمل آوردند» جمله له زړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیبونو څخه شمېرل کېږي چې باید په «اجراأت کردند» او یا نورو مناسبو عباراتو تبدیله شي چې هم د کلماتو سپما په نظر کې نیول شوي وي او هم ژبه د خلکو عادي محاورې ته نژدې شوې وي او د افهام او تفهیم په کار کې نوره آساني هم راوستل شوې وي.

که دري ژبې دا ډول ترکیبات د یو دوامداره عادت په ترڅ کې ورخپل کړي وي او اوس هغه د تحریري ژبې جزء ګرځېدلی وي، نو په پښتو باندې د هغه تحمیلول یو بدعت دی ځکه چې د «اجراأت په عمل راوړل» یا «د شوروي او امریکا د خارجه وزیرانو تر منځ خبرو صورت وینو» غوندې ترکیبات د دې ژبې له محاورو څخه ډېره زیاته بیګانګي لري.

زاید او غیر ضروري عبارات (Superfluous phrases) په هر ډول ژبه یو اضافي بار دی، لکه دا:

«ما له تیلیفون څخه، په استفاده کولو سره، تر ده پورې ځان ورساوه.»

دا مطلب باید داسې راوستل شي:

«زه ده ته د تیلفون له لارې ورسېدم «یا» مې په تیلفون کې ورسره خبرې وکړې.» د مخکینۍ اوږدې جملې په پرتله، په وروستیو لنډو جملو کې دوه عبارتونه «څخه په استفادې سره» او «تر...» سپما شول. په همدې ډول د داسې یوې جملې په ځای:

«د دې لپاره چې موضوع تر بحث لاندې ونیوله شي، نو د دغه مقصد لپاره یوه غونډه جوړه شوه.» د «په موضوع باندې د بحث کولو لپاره یوه غونډه جوړه شوه» د جملې جوړول غوره کار دی.

غیر ضروري اطناب راوستونکي اعراضیه جملې (Superfluous Clasues) هم د زایدو او غیر ضروري عباراتو په څېر که له یوې خوا د ژبې محاوروي جوړښت ته زیان رسوي نو له بلې خوا

د جملې د بې ضرورته اوږدوالي سبب ګرځي. مثلاً د «ټول هغه ښاریان چې لیوالتیا لري، باید دې غونډې ته راوبلل شي.» اوږدې جملې په ځای د «لیوال ښاریان باید غونډې ته راوبلل شي» لنډه جمله غوره ده.

مګر په ځینو مواردو کې چې مقصد یې په یوه جمله کې د دوو یا زیاتو جملو مطالب راټولول وي نو اعتراضیه جملو ته ضرورت پېښېږي لکه په دې جمله کې:

«یوې خیریه مؤسسې، محمود ته، چې خپله یوه پښه یې، په جهاد کې له لاسه ورکړې وه یوڅه پیسې وبښلې.»

په ژورنالستیک سبک او مطبوعاتي ژبه کې مسجع الفاظ د کلیشه یي عباراتو په څېر مطرود دي خو په ځینو خاصو مواردو کې خاص ښایست او ارزښت لري. مثلاً: د یو داسې مضمون لپاره چې په غیر واقعي دموکراسۍ باندې بحث کوي د قالبي او قلابي دموکراسۍ عنوان ډېر جالب او مؤثر دی چې د انسان ذهن ته د یوې کنټرول شوې فرمایشي دموکراسۍ مفهوم ډېر ژر او په آسانۍ سره رسولای شي. همدارنګه د یو فصیح ژبې انسان لپاره د «خطیب او ادیب» او د یو ښه لیکوال لپاره د «متفکر او مبتکر» اوصاف لیکل په هغه کې ښایست او ارزښت لري چې دغه اوصاف یې د مؤثوقو حقایقو له مخې ثابت شوي وي.

په همدې ډول، ذهن ته د افغانستان د اوسنیو غمجنو حالاتو د سریع انتقال لپاره د «اورونه، ویرونه» مسجع الفاظ یوازې د اشعارو د یوې مجموعې لپاره ډېر غوره عنوان نه بلکه په ډېرو نورو مواردو کې هم د ژورنالیزم په اصطلاح د یو «کپسولي عنوان» لپاره موزون کلمات بلل کېدای شي په دې شرط چې تر همدغه عنوان لاندې فوراً د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بمباريو د اورونو او له هغو څخه د راپيدا شويو ويرونو خصوصيات د حقايقو په بڼه ښودل شوي وي.

اما ځينې جامع او ښکلي عبارات د ډېر استعمال په وجه سولېږي او د مبتذلو کلمو، عباراتو او جملو بڼه غوره کوي. دا ډول مبتذل عبارات هم د کابل د رژيم او هم د مجاهدينو په نشراتو کې ډېر زيات استعمال شوي دي، لکه د تاريخ کندې ته اچول، د دوزخ کندې ته اچول، معلوم الحال کسان، پيژندل شوې څيرې، تالي څټي، د استعمار منګولې، د استعمار لومې او ډير داسې نور کليشه يي عبارات.

په جملو کې د معروف فعل او مجهول فعل د استعمال موارد، يوه بله د پاملرنې وړموضوع ده، د ژورنالستيک سبک له مخې هغه جملې چې معروف فعل پکې په کار لويدلي وي زياتې مؤکدې دي، ډېر صراحت لري او له لږو لغتونو څخه جوړېږي. مثلاً د «دغه پيښه د لسو تنو له خوا ليدل شوې ده» د جملې په ځای د «لسو تنو دا پيښه ليدلې ده» جمله په هر لحاظ غوره ده.

علمي ابهام: د علمي ابهاماتو له جال څخه د مطبوعاتو د ژبې را ايستل يوازې زموږ لپاره يوه ادبي معضله نه ده، بلکه دې موضوع غربي دنيا ته هم پرابلمونه جوړ کړي دي.

يو ليکوال ډونالډهولډن، په نيويارک ټايمز کې د «ولې پروفيسران څه نشي ليکلای؟» تر عنوان لاندې وليکل:

«د کتابونو ناشران په دې پوهيدلي دي چې پروفيسران ښه ليکوالان نه دي، البته دوی څه ناڅه د ګرامر، املا او د تنقيې د اصولو مراعات کوي، ټکي، کامې، شارحې، ندائيې او ... په خپلو خپلو ځايو کې ابږدي. خو نثر يې د خپل علميت ښودلو وسيله

ګرځولی دی. ځکه خو هغه مرتب، روښانه او عام فهمه نه دی.» ما د خپلې دې مقالې په تېره يوه برخه کې په افغانستان کې د ادب د تيورۍ د پوهانو څخه همدغسې يوه سرټکونه کړې ده.

ډونالډهولډن دا هم وليکل چې علمي مقاله هغه ژبه ده چې پروفيسران يې د خپل حقارت د احساس د پټولو لپاره په کار اچوي.

يوې څېړونکې ميرمنې فرانسس فتيزجرالد، چې د امريکې د متحده ايالاتو يوه مهمه جايزه (پليتزر Pulitzer) يې ګټلې ده، د هغو کتابونو په کتنه سره، چې د لوړو تحصيلاتو د تعليمي نصاب له مخې، د امريکا په تاريخ ليکل شوی دی. د هولډن دغه ادعا مستنده وښودله.

توماس- ايچ ميډلټون، سټرډی ريويوته، په خپل اختصاصي ستون کې، له ژبې سره د ساينس پوهانو پر سلوک، په تيره ليونارډبلوم فيلډ، په داسې يوه نظريه، چې ليکل شوې ژبه، له ژبولۍ څخه وباسي او د داسې شکلونو مجموعه يې بولي چې په سترګو ليدل کېږي او د ژبې د ثبتولو وظيفه سرته رسوي، پرله پسې انتقادونه کړي دي.

ميډلټون، په ژبه کې، پر راوستل شويو علمي او ادبي ابهاماتو باندې د انتقاد کولو په کار کې، ډېر وړاندې ځي او وايي چې اوس، دشکسپير، ملټون، پاپ، ملوايل، جفرسن، ټوپن او داسې نورو کسانو آثار د انګريزي ژبې کومه برخه نه جوړوي.

په ژبه کې د علمي ابهاماتو پرابلم دې حد ته رسيدلی دی چې حتی ځينې پوهان، په ژبه باندې د ګرامر د درانه بار په تحميلولو عجيب انتقادونه کوي. مثلاد مکسيکو د پوهنتون د ژبې يو شمېر پروفيسران او مصنفين، د يوې نوې بې ګرامره انګليسي نهضت پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ بیایي. په دې لړ کې ستانلي برن، په خپل اثر چې په اکثریت باندې په دې پلمه تحمیلېږي چې ګواکې د ناپوهۍ څخه یې راوباسي.

حقیقت هم دا دی چې په انګریزي کې د ګرامر په تېره بیا د هغې املایي مشکلات، بې قاعده افعال او پرې پوزیشنونه یوازې د نورو هېوادو، انګریزي زده کوونکو ته نه بلکه په خپله انګریزي ویونکو ته ډېر زیات مشکلات را پیدا کړي دي. حتی د ژبې اهل په خپل سپیلنګ باندې ډاډه نه وي.

موږ هم له دوی سره ځینې ورته پرابلمونه لرو، په تېره د هغو عربي کلماتو په املا کې چې په محاوره کې کمې استعمالېږي مګر په فقهه، طب، ریاضي او داسې نورو علومو کې د استعمال موارد لري. مثلاً اکثر خلک متردد وي چې «زاویه» په (ز) ولیکي که په (ذ) د «توزیع» او «توضیح» کلمات هم اشکالات پېښوي. یو چا یو امر لیکلی ؤ چې «معاشات را توضیح کنید» دغه مبهم امر باعث شو چې د کارکوونکو معاش دری ورځې وځنډېږي او شکایت پورته شي. د تحقیق نه وروسته معلومه شوه چې هیڅوک ملامت نه وو. یوازې د «توضیح» کلمه مسؤله وه چې غیر حق یې د «توزیع» ځای اشغال کړی ؤ.

زموږ لپاره اوس دا مسئله مطرح نه ده چې د خپلو ژبو اوړې د ګرامر له بار څخه سپکې کړو، مګر په ژبه کې د «د املایي وحدت» تامینول او د مبهمو کلمو ایستل یا توضیح کول یوه ضروري موضوع ده، که چیرې دې خواته توجه ونشي، نو د مطبوعاتو ژبه، به کاملاً ناقصه پاتې وي او د ابهاماتو څخه به ډکه وي.

د جهادي تنظیمونو له خوا د سیاست د اسلامي کېدو، د هڅو په جریان کې خلک له نویو سیاسي اصطلاحاتو لکه اسکتبار،

استعباد، طاغوتي او طالوتي ځواکونو سره ورو، ورو آشنایي پیدا کوي، د دې ډول اصطلاحاتو په جمله کې ځینې یې د خلکو له خوا ډول، ډول تعبیر کېږي، مثلاً عوام د «د **اهل حل** او **اهل عقد**» اصطلاح ته مختلفې معنی ګانې ورکوي، ځینې دیني علماء دا**اهل حل** او **اهل** عقد صلاحیت یوازې په خپلو ځانو کېویني، قومي سپین ږیري او مشران په تیره هغه یې چې ملکي او خاني ورته له خپلو پلرونو او نیکونو څخه په میراث کې پاتې شوې ده، فکر کوي چې همدوی مسایلو ته د غوټو اچولو او ددغسې غوټو د خلاصولو په کار کې له نورو نه زیات مهارت لري. روښانفکران په تېره هغه کسان چې هم په اسلامي فقهه او هم په اجتماعي علومو کې د تعلیماتو او مطالعاتو خاوندان دي فکر کوي چې یوازې دوی **اهل حل** او **اهل** عقد کیدای شي.

دا موضوع ډېره مهمه ده، د دې لپاره چې د افغانستان د راتلونکې سیاسي او حقوقي نظام په باره کې علمي ابهامات له منځه وړل شوي وي، باید یو شمېر پوهان، په نویو فقهي، سیاسي، حقوقي او اقتصادي اصطلاحاتو کار وکړي او دوی باید مطبوعاتو ته داسې اصطلاحات وسپاري چې معنا یې د خلکو لپاره روښانه او آسانه وي، او د افغانستان خلکو ته له ابهاماتو څخه چې یقیناً یو لوی اجتماعي خطر لري نجات ورکړي.

د لیکنې ښکلا او رنګیني:

ځینې کسان چې ذوقونه یې نازکخیالۍ، شاعرۍ او رنګینو ادبیاتو روزلي او پاللي دي له ژورنالستیکو لیکنو څخه په دې ګومان چې دا ډول لیکنې په اصطلاح وچې دي او ادبي تنده نه ماتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چندان خوند نه اخلي. دوی ملامت نه دي، د دولتي، حزبي او تجارتي مطبوعاتو پروپاګندي خپرونو او تحفوي خبرونو، د دوی زړونه تور کړي دي.

هدفمند مسلکي مطبوعات د خلکو د خبرتیا د حق په ځای کولو په ضمن کې په دلچسپه توګه، د دقیقو، مؤثقو حقایقو په وړاندې کولو سره د خلکو د فکري تغذیې لویه وظیفه سرته رسوي، ښه تغذیه هغه ده چې لوږه مشبوع کړي تنده ماته کړي. مطبوعات هم دا دواړه کارونه کوي فکر تغذیه کوي ورسره ادبي تنده هم ماتوي.

تکړه او لایق ژورنالیستان، تل د شاعرانو په څېر د لنډو، خو د معنې په لحاظ د جامعو، په تلفظ کې د آسانو، مانوسو الفاظو او هغو کلماتو په لټه کې دي چې اخلاقي وجاهت او ادبي ښایست ولري هغه فن چې یقیناً استعاري او تشبیهات او د عاطفي ژبې نور خصوصیات په خپلو اصلي او صحیحو ځایو کې استعمالوي ژورنالیزم دی.

ژورنالیستان استعارې او تشبیه ته دمطلق ښایست د خال او خط په سترګه نه ګوري بلکه د رڼا داسې ځلی یې بولي چې په هوا کې الوتکو، او په بحر کې بیړیو ته، مهمو شیانو لکه هوایي ډګر، د تلویزیون دستګاه، دلویو مخابراتي آنتنونو او یا په سمندر ونو او دریابونو کې د خطر د سیمو دشته والي اشارې رسوي، که دغه اشارې د خبرو یا لیکنې د لارې وشي نو خبره یا لکینه اوږده کېږي. مثلاً:

پام مو وي چې په دې خوا، بیړۍ رانه ولړ، ځکه چې په دغه ځای کې د لویو او کلکو ډبرو څخه یوې جوړې شوې دماغې د سمندر سینه څیرې کړې او وړاندې راتیره شوې ده. که ستاسې بیړۍ په دغه دماغه ولګیده نو هغه به خطرناکه پیښه را پیدا کړي.

نو درڼا د ځلي په څیر له استعاري او تشبیه څخه هم دا ډول استفادې جایزې څه چې ضروري دي نوکه یوه کلمه، یو عبارت یا یوه جمله په لنډ ډول د یو پروګراف، یوې مقالې، حتی د یو کتاب ټول مطالب په خپله لمنه کې راونغښتلی شي او هغه په ډېره چټکۍ، آسانۍ او امانتدارۍ، د خپل جامع مفهوم سره ذهن او دماغ ته وسپارلې شي بیا نو ولې له استعاري او تشبیه څخه کار وانخلو.

د «صحرا توپان» عبارت چې د خلیج جنګ یو بل مستعار یا استعاروي نوم دی، داسې یوه استعاره ده چې ښایي هغه د لومړي ځل لپاره کوم ادیب یا ژورنالیست په کار نه وي اچولې، ښایي دا استعاروي عبارت (Phrase) د لومړي ځل لپاره داسې چا استعمال کړی وي چې عاطفي ژبه نه بلکې د قوماندو ورکولو ژبه ډېره استعمالوي.

امریکائیانو د جنګ د سرنوشت د ژرمعلوملو لپاره ډېره بیړه کوله ځکه دوی د عراق د پوځیانو تر نظامي طاقت نه زیات د صحرا د توپاني ریګونو څخه چې په ګرم موسم کې پاڅېدل ویره درلوده، د صحرا د جنګ دا ډول خصوصیات یو کتاب خبرې لري چې هغه ټولې د «صحرا توپان» په استعاره کې رانغښتل شوې دي.

د ژورنالیزم له نظره چې څومره حقایق ښکلي او مهم وي هغومره ښکلا او اهمیت الفاظ نه لری، که چیرې په یوه لیکنه کې ډیرې زیاتې او بې مورده رنګینې استعارې او تشبیه ګانې استعمال شي نو دا لیکنه به د یوې کرکې هغې هینداري په ډول وي مګر له هغې څخه به د باندې شیان، حقایق، حرکتونه او واقعیتونه به ښکاره نشي. لیکنه باید دپاکې هینداري په څېر دومره روښانه او واضحه وي چې له هغې څخه هر څه ولیدلای شو، د دلچسپو حقایقو او د واقعاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دقيقو جزئياتو او د دقيقو بشري احساساتو د تجسيمولو په وخت ښکلي الفاظ په خپله خدمت ته حاضرېږي او ددلچسپي موضوع په ښايسته کولو کې برخه اخلي.

ژورناليزم لکه څنګه چې د ادب سره مينه او خپلواکي لري، هماغسې د قضيې، ډرامې او ناول د ليکنې له فنونو سره ملګرتيا لري، مګر د کار او ابتکار طريقه يې ورڅخه بيله ده. په داستان، ډرامه او ناول کې پرسناژ، کريکټرونه او کردارونه ټول خيالي او تخيلي دي اما په ژورناليستيکه کيسه کې پرسناژ واقعي شخصيت دی، دی هغه شخصيت دی چې پيښې ورباندې ورغلې او يا يې پيښې ايجادې کړې دي. په دې ډول ليکنه کې هيڅ شی فرضي او تخيلي نه دي بلکه رښتياني او واقعي دي په حقيقت کې د يو داسې چاپه باب مفصل خبر ليکل دي چې په ژوند کې يې زموږ د جامعې زياتره پرابلمونه منعکس شوي وي خو دغه خبر «د مستقيم هرم» په شکل په عاطفي ژبه ليکل کېږي.

د ژورناليزم د اساساتو سره سم زياتره مهم جدي او حاد خبرونه د معکوس هرم په شکل ليکل کېږي په دې ډول خبرونو کې د موضوع بېل بېل اجزاء، د اهميت د درجې په نظر کې نيولو سره له پاسه پيل کېږي، اما د مستقيم هرم د ميتود له مخې خبر د داستان په شکل ليکل کېږي د «جلب نقطه» يې د هرم په رأس کې راوستله کېږي او د پيښې اصلي موضوع دهرمو په قاعده کې د «انفلاق د نقطې» په ډول چې په سخته توګه د ژړلو يا په شدت سره د خندلو نقطه ده راوستله کېږي.

ما په خپله يو وخت په خپلو ځينو ليکنو کې د تجربې په ډول، په ځينو کسانو باندې ورغلې پيښې، د مستقيم هرم، د ميتود له

مخې وليکلې، نسبتاً داسې ښه داستانونه ور څخه جوړ شول چې به ۱۳۵۳ لمريز کال کې يې د اطلاعاتو او کلتور د وزارت يوه هنري جايزه وګټله.

د مهاجرت په موده کې، زما يوې لور (نجيبه وجدي)، هغه وخت چې د مهاجرينو په يوه کمپ کې يې، د غذا او غذائيت په يوه پروګرام کې، په لوړه اختره افغاني ميرمنو او کوچنيانو ته خدمت کاوه، زما د لارښوونې سره سم د مستقيم هرم ميتود په کاراچولو سره د يو شمېر افغاني ميرمنو په حالت داسې داستانونه وليکل چې له نومونو څخه نيولې تر کردارونو پورې هيڅ شی پکې خيالي او تخيلي نه وو، د دې کار نتيجه دا شوه، چې دې په ۱۹۸۶م کال کې د سپيدې مجلې ته په زړه پورې داستانونه چې په واقعي ډول يې د مهاجرو ميرمنو ژوند او محروميتونه ښودل وليکلای شول.

يوه رېښتنې قصه، چې دې د يوې چکوسلواکي نرسې په باره کې ليکلې وه، دومره په زړه پورې وه چې د امريکا غږ راديو هغه په خپل پښتو پروګرام کې د ډرامې په بڼه تمثيل کړه. دا چکوسلواکي پيغله دانيل نومېده، هغه وخت چې روسانو په چکوسلواکيا تيری وکړ، د دې کورنۍ له چکوسلواکيا څخه فرانسې ته مهاجرت کولو ته مجبوره شوې وه، دانيل د مهاجرت درد ليدلی ؤ، نو ځکه يې په ډېر اخلاص افغاني مهاجرينو ته خدمت کاوه. خو کله چې د دې د خدمت دوره پای ته ورسېده، هغه وخت چې دې د افغاني ميرمنو سره خدای په اماني کوله، سخته ژړا ورتله. دې ته دمهاجرو کمپ د پاريس له ښار څخه ښه برېښېده، له همدغه کيفيت څخه يو ډېر ښه داستان جوړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو امریکایي څېړونکي او ژورنالیست جرالډ-ډبلیو- جانسن په خپل یو په زړه پورې لیکچر کې چې د ۱۹۵۸ کال د اکتوبر په میاشت کې یې د امریکا د مطبوعاتو په کلوب کې ورکړ، ادعا وکړه چې پیښنو د نړۍ د نامتو کسانو شخصیتونه جوړ کړي دي، ده ویلي دی که چیرې سکندریوناني، سزاراوناپلیون خپلو میندو نه وای زیږولي او د دوی روح بالکل نه وای خلق شوی، نو نور کسان به پیدا کېدل چې په هماغه وخت کې یې د دوی تاریخي کردارونه سرته رسولي وای. زموږ د هېواد یو (۲۵) کلن زلمی احمدخان، چې د افغانانو یوې کوچنۍ قبیلې ته منسوب ؤ، هغه وخت لوی احمدشاه بابا شو چې دلویو پیښنو په مسیر کې راغی.

اما د نني افغانستان د پیښنو عظمت که چېرې ټول جزئیات یې وڅېړل شي، قصې به یې یوازې د افغانانو فکرونه تغذیه نکړي بلکه د نورو ادبي تندې به هم ماتې کړي. د دې پیښنو ځینو دلچسپو جزئیاتو حتی د یوې بلجیمي نرسې شخصیت ته عجیبه برجستګي ورکړې ده. د دې پیښنې روماني کیفیت یو (۶۲) کلن امریکایي ژورنالیست داسې لیکلی دی:

ما د افغانستان په شمالي برخه کې، په یو داسې ځای کې چې د روسیې له سرحد څخه یې تر ۱۰۰ میلو زیاته فاصله نه درلوده، یو اروپایي ټیم ولید چې د ختو څخه د یوې خیرنې خونې څخه یې کلنیک جوړ کړی ؤ. په دغه خیرنه او کثیفه خونه کې چې هیڅ شي د صحي اصولو سره مطابقت نه درلود یو ډاکټر، څو کسو نرسانو او یو ټیکنشن ژوند کاوه، دوی عیناً د سیمې د خلکو په څېر له بې شانه زیاتو مشکلاتو سره مبارزه کوله.

ما د ټیم له مشر څخه پوښتنه وکړه،دا سیاست دی که ایډیالیزم چې تاسې یې دلته، په دې دومره زیاتو کړاوونو کې ژوند کولو ته مجبور کړي یاست.

په ځواب کې راته وویل شول: ایډیالیزم خو لویه خبره ده، خو موږ دلته د سیاست په خاطر هم کار نه کوو، بلکه موږ طبي خدمت کوو او بس.

اما وروستیو پیښنو د دې ژوندۍ ډرامې اصلي «کلایمکس» په بل ډول وښود. هغه دا چې یوه بلجیمي نرسه (Beatrice Fraiteur) خپل هېواد ته د ستنېدو په وخت کې د ډېر تاوده هرکلي سره مخامخ شوه. زښته زیاتې مطبوعاتي مرکې ورسره وشوې، کله چې دا په تلویزیون کې، د مرکې لپاره راښکاره شوه په غاړه کې یې د ګلانو امیل اچول شوی ؤ. د بلجیم پاچا دا دری ځله په خپل حضور کې ومنله.

اوس نو که په افغانانو کې داسې څوک پیدا شي چې دا ډول خاطرې چې زښته ډېرې دي، ولټوي، داسې کتابونه به ورباندې ولیکي چې لوی ادبي شاهکارونه به وګڼل شي او د فیلمونو تر ټولو په زړه پورې سناریوګانې به ورڅخه جوړې شي.

حقایق او واقعیتونه د ډېرو عالي ادبیاتو روح دی، که مهمو، په زړه پورې، نویو، تازه او نادرو حقایقو ته په دقت او ځیر وکتل شي د هغو د بیانولو، توضیح کولو او تمثیلولو لپاره ښکلي الفاظ او کلمات راپیدا کېږي. د شهید د وینو او د یتیم د اوښکو په باب زړې استعارې او تشبیه ګانې خپل ځای نویو نویو ښایسته او رنګینو الفاظو ته پرېږدي. په افغانستان کې د مادرنو وسلو استعمال د «تورود برښنا» قصه زړه کړه، د مصنوعي دوزخ دغه اورونه چې لمبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شعلې يې د پخوانيو ورونو څخه فرق لري د ځان ښودنې لپاره د نويو نويو تمثيلي الفاظو په لټه کې دي.

پايلې او وړانديزونه:

۱- د لومړي ځل لپاره زموږ دری او پښتو ژبې د طباعت د صنعت سره نورو خلکو د خپلو ديني او سياسي مقاصدو د پوره کولو لپاره آشنا کړي دي، له همدغه امله زموږ مطبوعاتو له موږ سره يوه بيګانګي پيدا کړې وه چې دې بيګانګۍ تر يوې اوږدې مودې پورې دوام کړی دی او لا تر اوسه پورې پوره له منځه تللې نه ده.

۲- استعماري سياسي هڅول له ډېرو اوږدو زمانو څخه په افغانانو کې د حقارت د احساس د پيدا کولو او ددوی د ژبو د بې اهميته ښودلو لپاره د افغانانو ژبې له علم او مطبوعاتو څخه جلا ساتلې وې، د همدې تلقيناتو او بې تفاوتيو نتيجه ده چې تر اوسه پورې افغانان په خپلو چاپي آثارو پوره اعتماد نه لري او کوښښ کوي چې مهم او په زړه پورې موضوعات په نورو ژبو کې ولټوي. په افغاني مطبوعاتو کې د زړو او تکراري موضوعاتو ډېرښت د دې بې اعتمادۍ او بې تفاوتۍ يو بل عامل دی.

۳- زموږ په ژبو به تېره په پښتو ژبه کې د نويو لغاتو او اصطلاحاتو د جوړونې رجحاناتو دا ژبه د مصنوعي کيدو له خطر سره مخامخ کړې ده. په ژبه کې دې ډول تصرفاتو د افهام او تفهيم چې د هر ډول ژبې په تېره د مطبوعاتو د ژبې اصلي هدف دی، ډېره سخته کړې ده، همدا سبب دی چې د ځينو راډيوګانو له خپرونو خوند او ګټه نشي اخستلای. د بلې خوا د حوادثو په بهير کې خلک د يو زيات شمېر داسې نويو شيانو سره آشنا کېږي چې دوی په خپلو ژبو کې، ورته

نومونه، نه لري، د زياترو شيانو خارجي نومونه په تلفظ کې ډېر سخت وي. نو په داسې شرايطو کې د علمي او فرهنګي مؤسساتو او ذواتو مداخلې ته ضرورت را پيدا کېږي. خودغه مداخله بايد علمي وي او د مشکلاتو د رفع کولو هدف ولري، نه داچې مشکلات لا زيات کړي.

زه دې موضوع ته دومره اهميت ورکوم چې د افغانستان د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت ته په دې برخه کې يو پيشنهاد وړاندې کول غواړم. دغه وزارت بايد د همدغې مهمې موضوع لپاره يو جلا سيمينار جوړ کړي او په هغه کې دې ليکوال، ژبپوهان او ژورنالستان د مباحثو لپاره راوبولي. د سيمينار په نتيجه کې دې يوه دايمي کميټه جوړه شي چې په دوامداره توګه په دې موضوع کار وکړي. که امکان ولري د کميټې د کارونو د ارزيابۍ لپاره دې وخت په وخت په افغانستان کې د ليکوالو د اتحاديو نمايندګانو او نورو ليکوالو او څېړونکو په ګډون ځانګړې او اختصاصي غونډې جوړې شي او په دې غونډو کې دې د نويو نويو شيانو لپاره نوي نوي وضع شوي نومونه، او د املايي او انشايي وحدت نور ضروري مسايل تصويب شي.

۴- په مطبوعاتو کې د علمي ابهام موضوع يوازې زموږ لپاره نه بلکه د نورو هېوادو لپاره هم مسايل را پيدا کړي دي. په دې برخه کې زموږ مشکلات د نورو په نسبت زيات دي. دا موضوع د علمي او فرهنګي مؤسساتو له خوا د خاصې توجه وړ ده.

له بلې خوا په فشار سره د تراجمو عمليې نه يوازې دا چې د افهام او تفهيم ژبې ته يې صدمه رسولې وي زموږ د ژبې د طبيعي سترکچر او جوړښت شمزۍ او ستون فقرات يې ورمات کړي دي. نو دا ډول موضوعات هم د خاصې پاملرنې وړ دي. زما په نظر ښه به دا وي چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغاني مطبوعاتو ښخه ناسمې جملې راټولې او د هرې ناسمې جملې په مقابل کې سمه جمله هم ولیکي.

۵- د ادب ریالیستیک سبک د خیال نه واقعیت ته ترجیع ورکوي او ژورنالستیک سبک حقایق او واقعیتونه تر الفاظو ښایسته او مقدم ګڼي د دواړو ژبو د افادې ژبې که سره بېلې دي، د زړه خبره یې یوه ده، بې مورده او بې ضرورته تفنن او تصنع باید دا دواړه سبکونه سره جلا نه کړي او د حقایقو او واقعیتونو د بیان، توضیح او تمثیل لپاره باید یو د بل ممد او مرستندوی وګرځي.

دا نوي سبکونه، تر هغه وخت پورې په یوه لاره روانیدلای شي چې مبتذل سولیدلي او ډېر استعمال شوي الفاظ او کلمات د جمعي ارتباط په وسایلو کې د استعمال وړ ژبې ښخه وایستل شي او ځای یې نوي نوي الفاظ او عبارات چې د ضرورت او علاقې له مخې منځ ته راغلي وي او د خلکو له محاورې سره نژدې والی ولري، ونیسي.

و من الله توفیق

اخځلیکونه

۱. قرآن مجید باترجمه و تفسیر (دري)، دویم ټوک، د کابل چاپ (۱۱۴) مخ.

۲. د ډله ییزې مفاهمې د سیمینار د مقالو په مجموعه کې د حبیب الله رفیع او شهرت ننګیال مقالې.

۳- جاوید، پوهاند دکتور احمد. پښتو چاپي آثار (په وروستیو دوو پیړیو کې د پښتو چاپي آثار د مقالو مجموعه)، ۲۳۰ مخ د کابل چاپ عقرب ۱۳۵۷.

۴- آهنګ، محمد کاظم او صدیق، ډاکټر محمد ظاهر- مطبوعاتو ته یوه کتنه (د افغانستان د مطبوعاتو د ورځې په ویاړ یوه خپرونه) د ۱۳۵۱ کال د وږي ۱۶ کابل- افغانستان.

۵- حبیبي، پوهاند عبدالحی. جنبش مشروطیت در افغانستان.

۶- رفیع، حبیب الله افغاني مهالنۍ خپرونې، په پرون، نن او سبا کې د افغانستان په راتلونکې ټولنه کې د ټولنیزو اړیکو د وسایلو سیمینار، ۱۳۷۰ کال د غویي میاشت، له ۲۱- ۴۴ مخونه.

۷- انځور، زرین. په افغانستان کې د راډیو تاریخچه او د ثور تر کودتا وروسته د راډیو انکشافات او انحرافات (په همدغه سیمینار کې لوستل شوې مقالې.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- آروال، میا. په افغانستان کې د ټلویزیون رامنځ ته کېدل، خپلواکي شپږم کال، پنځمه ګڼه ۱۳۷۰ هـ ش (۹۰-۷۱) مخونه
۹- د ډله ییزې مفاهمې د سیمنیار د مقالو په مجموعه کې د پوهاند هاله او شهرت ننګال مقالې.
۱۰- وسایل ارتباط جمعي و جامعه آینده افغانستان (مجموعه مقالات سیمینار): د دکتور محمد ظاهر صدیق، میا آروال او فیلس اوکلي مقالې.
۱۱- د پاکستاني ورځپاڼې (جنګ) بېلې بېلې ګڼې.
۱۲- هاله، پوهاند حبیب الرحمن: فیچر نویسی، خپلواکي، شپږ کال- پنځمه ګڼه ۱۳۷۰ لمریز کال.
۱۳- خالد، محمد آصف. آئینه صحافت جرنلزم برای بی-اې، پبلشر اردو بازار لاهور.
۱۴- پروفېسر جالف، اساسات ژورنالیزم، د کابل چاپ.
۱۵- انځور، زرین. د سپیدې مجله ۸۷ مخ، د ۱۳۷۰ لمریز کال د زمري–وږي ګڼه.

16- Puri, G. K. Journalism, Competition Review, New Delhe-110008
17- Stevenson, R. L. & Reccole R. (1980). Foreign news flow and the UNESCO debate - A paper presented to meeting of the international studies association, Los Angeles.
18- Tunstall, J. (1977). The Media are American: Anglo-American Media in the World, Columbia University
19- The coining universal languid "Atlas" world prose review. (1979)

20- Computer systems: power for whom and for what? Journal of communication Quoting Harvard University. (1978)
21- Schiller, H., (1971). Mass Communication and American Empire, Becan Press, Boston.
22- Sofeloff, S. E. (1965). Free Press and Fair Trial: Reporting the News, Selection from Nieman Reports. The Belknop Press of Harvard University Massachusetts.
23- Lyons, L. M. Editorial Writing Made Easy- Reporting the news.
24- Boyd, A. (1997). Broadcast Journalism (fourth Edition) Printed in Great Britain
25- Dave, M. J. The Television in India. New college composition Published by ATAMA Kashmir Gate Delhi 110006.
26- Herald volume 31 number 2 February 2000 p.91.
27- Cyber-Journalism, The daily Dawn August 2000, Karachi.
28. Cooly, C. (1956). Social Organization. Scribner, New York, NY.
29. Schramm, W. & Eportter, W. (1982) "Men and Women, Messages and Media" New York.
30. Osgood, C. A Vocabulary for talking about communication.
31. Shahid, M. I. Mass Communication for M.A in Journalism, (publisher and place) in Pakistan.
32. Shanan, C. & Weaver, W. The Mathematical Theory Communication.
33. Broyoion, L. (1948, 1982). The communication of Ideas: edited by Institute for Reliyiun and social studies, Perspective on Mass Communication.
34. William, F. (1989). The new Communications.

(c) ketabton.com: The Digital Library

35. Scharamm, W. (1971). The Nature of communication between humans: The process and effect of the mass communication. University of Illinois, 1971.
36- Cronen, W. E. & Peace, W. B. & Horris, L. (1982).The Coordinated Management of Meaning" "Human Communication Thoery" Harper and Row, Publishers Inc. Newyork.
37- William A. (1967). Electronic Journalism: Wood Professor an the graduate School of Journalism at Columbia University. Columbia University press, New York and London
38- Donald A. (1970). Sear and Margaret Bourland: Journalism makes the style (Journalism quarterly)
39- Gerald Frances F. Gerald(1979). America Revisited: Little, Brown
40- Arn and Tibbets C.(1979). What is happening to American English: Scribner's
41- Berne S. Future Language: East New Mexico University
42- Zekowski A. Image breaking images: East New Mexico University
۴۳- سراج الاخبار، دمیزان ۱۶- ۱۲۹۰ لمریز کال.
۴۴- پښتو چاپي آثار (په وروستیو دوو پیړیو کې د چاپي آثار د سیمینار د مقالو مجموعه)
- د پوهاند دوکتور جاوید، هندي، پوهاند رام راهول، دوکتور روان فرهادي، مرحوم بینوا، دوکتور عبدالرزاق پالوال، سیدقاسم رشتیا، پوهاند سیدبهاءالدین مجروح، سعدالدین شپون او پوهاند مسیرحسنی شاه مقالې.

۴۵- د افغان یا د (غلام محی الدین افغان د تلین په ویاړ د یو سیمینار د مقالو مجموعه).
- د دوکتور مجاور احمد زیار، پوهاند محمد رحیم الهام، پوهنیار محمد کاظم آهنګ مقالې.
۴۶- پښتو څېړنې (د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د سیمینار د مقالو مجموعه).
- د مرحوم پوهاند حبیبي مقاله (د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي ایشیا د خلکو په تمدنونو کې)
۴۷- رویداد لویه جرګه دارالسلطنه کابل (۱۳۰۳) د مرحوم مولینا برهان الدین کشککي لیکنه.
۴۸- د پښتونخوا د شعرها روبهار-د فرانسوي څېړونکي ډارمستېټر څېړنې د پښتو د پرمختیا او پراختیاد آمریت خپرونه.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library